

Marktstudie AFNL

2012-2017

Marktstudie AFNL 2012-2017

Het auteursrecht voor de inhoud berust geheel bij de Stichting Economisch Instituut voor de Bouw. Overnemen van de inhoud (of delen daarvan) is uitsluitend toegestaan met schriftelijke toestemming van het EIB. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen en dergelijke, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

December 2012

Marktstudie

AFNL

2012-2017

M.H. Vrolijk, MSc
K. Afrian, MSc
M.J. van der Schaaf, MSc
drs. M.A. Koning
dr. R. Semenov
M. van Elp, MSc LLM

Economisch Instituut
voor de Bouw

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
1 Inleiding	15
1.1 Algemeen	15
1.2 Totale bouwproductie	15
1.3 Onderscheiden branches	16
1.4 Indeling van de publicatie	18
2 Ontwikkeling van de totale bouwproductie	19
2.1 Voortdurende crisis: 2011-2012	19
2.2 Vooruitzichten op korte termijn: 2013-2014	22
2.3 Vooruitzichten op middellange termijn: naar 2017	23
3 B&u	27
3.1 Sectorstructuur in 2011	27
3.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	31
3.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	35
4 Infra	39
4.1 Sectorstructuur in 2011	39
4.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	44
4.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	47
5 Gevels	49
5.1 Sectorstructuur in 2011	49
5.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	56
5.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	60
6 Daken	63
6.1 Sectorstructuur in 2011	63
6.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	69
6.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	73
7 Overige bedrijven	75
7.1 Sectorstructuur in 2011	75
7.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	82
7.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	86
8 Trends bij opdrachtgevers	89
8.1 Inleiding	89
8.2 Woningcorporaties	89
8.3 Particuliere opdrachtgevers	91
8.4 Overheid	92
8.5 Hoofdaannemers	93
9 Effecten tijdelijk verlaagd btw-tarief onderhoud	95
9.1 Inleiding	95
9.2 Verwachte effecten	95
9.3 Aanpak	97

9.4	Motieven	97
9.5	Actief gebruik	98
9.6	Kwantitatief inzicht	100
10	Trends in de CAO en personeelsvoorziening	101
10.1	Inleiding	101
10.2	Trends in de CAO Bouw	102
10.3	Personeel in eigen loondienst	103
10.4	Inhuur van personeel	104
10.5	Toekomstige personeelsvoorziening	106
	Onderzoeksverantwoording	107
	Begrippenlijst	111
	Bronnen	113
	EIB-publicaties	115

Samenvatting

Deze marktstudie beschrijft recente ontwikkelingen en verwachtingen rond productie, werkgelegenheid en opleidingsbehoefte voor de branches waarin de lidverenigingen van de Aannemersfederatie Nederland Bouw en Infra (AFNL) actief zijn. In deze branches waren in 2011 bijna 4.800 bedrijven met in totaal meer dan 35 duizend man eigen personeel (fte) actief.

2011 en 2012: na korte opleving opnieuw forse terugloop productie

Na jaren van crisis en een kortstondige opleving in het begin van 2011 is de bouwproductie in 2012 opnieuw fors teruggelopen. Als gevolg van de eurocrisis raakte de Nederlandse economie voor de tweede maal in korte tijd in een recessie. De bouwproductie werd zwaar getroffen en kromp het afgelopen jaar met 7%. De investeringen in woningen, utiliteitsgebouwen en infrastructuur zakten over de gehele breedte weg. Alleen voor het onderhoud van gebouwen was sprake van een stabilisatie op het niveau van 2011.

Het productiebeeld van de AFNL-branches volgde in grote lijnen die van de totale bouwproductie. Bijna alle branches profiteerden in 2011 van de tijdelijke opleving van de bouwproductie. Alleen het cluster infra zag de productie krimpen door minder opdrachten van gemeenten. De metsel-, steiger- en vlechtbedrijven profiteerden relatief weinig van de opleving. De productiegroei van de metselbedrijven werd beperkt door de gematigde groei van de utiliteitsnieuwbouw en marktverlies aan hoofdaannemers die werken meer eigenhandig lieten uitvoeren. Eenzelfde beeld gold voor de vlechtbedrijven met de relatief sterke oriëntatie op de utiliteitsnieuwbouw en gww-werken en marktverlies aan buigcentrales in het buitenland. Vanwege de relatief sterke oriëntatie op onderhoud en de snellere reactie van de procesindustrie op de economische neergang realiseerden ook de steigerbedrijven een relatief beperkte productiegroei in 2011. De branches die meer op de nieuwbouw (van woningen) zijn gericht vertoonden een relatief gunstig productiebeeld in 2011, zoals bijvoorbeeld voor het cluster daken het geval was.

In 2012 kromp de productie in alle AFNL-branches. De branches met een relatief sterke oriëntatie op de woningbouw en de nieuwbouw van utiliteitsgebouwen of gww-werken werden het sterkst getroffen. De NVBU werd minder sterk getroffen, doordat de sterkste terugval zich in haar werkgebied al eerder had voorgedaan. Het productieverlies van sloopbedrijven werd beperkt door een groei van de asbestsaneringsactiviteiten. Het cluster infra is vooral gericht op werken voor lokale overheden, die in dit jaar minder sterk daalden dan de totale gww.

2013: opnieuw terugval productie

In 2013 is het beeld licht positief voor de utiliteitsbouw en voor de gww gematigd negatief. Het zijn de woningbouwinvesteringen die het komende jaar opnieuw stevig dalen. De totale bouwproductie daalt hierdoor ook in 2013.

Hiermee is sprake van een tweede fase van teruggang. Daarbij krimpt de totale bouwproductie in twee jaar tijd met 10%. In 2013 wordt dan het (voorlopige) dieptepunt bereikt sinds het uitbreken van de crisis.

Tabel 1 **Ontwikkeling van de productie in de AFNL-branches, 2011-2017**

	Miljoen €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2011	2011	2012	2013	2014	2017 ¹
Cluster b&u	1.315	5	-7½	-3	3	5½
waarvan NVBU	266	4½	-3	-4	5½	6
Cluster infra	1.901	-5	-3	-4	-½	2
Cluster gevels						
Metselbedrijven	479	3	-9	-3	4½	7
Voegbedrijven	134	5	-6½	-2	2	5
Steigerbedrijven	300	3½	-6	-½	2½	4
Cluster daken						
Dakdekkbedrijven	301	5½	-10½	-2½	3½	6
Rietdekkbedrijven	76	6½	-6	-4½	1½	5½
Cluster overig						
Tegelzetbedrijven	351	4½	-8	-6	1	6
Betonboorbedrijven	89	5	-7	-3½	2	5½
Sloopbedrijven	517	5	-3	2½	8½	7
Vlechtbedrijven	724	3½	-9½	-2½	3½	6½
Totaal	6.187	1	-6	-3	2½	5

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

Ook de AFNL-bedrijven worden getroffen door de productiedaling in 2013. Alleen de sloopbedrijven kunnen zich aan een verdere krimp onttrekken door de beleidsinzet van de overheid om de asbestsanering in de periode tot 2020 te intensiveren. De extra omzet uit asbestsanering voorkomt dat het productievolume van deze branche daalt. Door de sterke oriëntatie op de woningbouw daalt de productie van de NVBU en van de rietdek- en tegelzetbedrijven relatief sterker. Door minder woningnieuwbouwprojecten en de bezuinigingen bij gemeenten staat ook de productie van het cluster infra sterker onder druk. Het productieverlies van de metsel- en steigerbedrijven is daarentegen minder sterk. De metselbedrijven ervaren al de effecten van de eerste opleving van de nieuwbouw. De steigerbedrijven profiteren van het herstel van de investeringen in de procesindustrie.

2014: broos herstel

In 2014 zal de bouwproductie naar verwachting stabiliseren of licht groeien. Voorwaarde voor deze groei is wel dat de vergunningverlening in de marktsector bij de woningbouw in de loop van 2013 weer aantrekt. Alleen in dat geval zal het aantal opgeleverde woningen in 2013 en 2014 stabiliseren rond de 50.000. Het volume van de nieuwbouwproductie van woningen neemt in 2014 dan wel weer met 3% toe. De achtergrond van het herstel ligt bij het steeds verder verkrappen van het aanbod. Hierdoor wordt een bodem in de prijsvorming bereikt. De inmiddels stevig gedaalde kooprijzen maken het dan aantrekkelijk voor koopstarters om een huis te kopen. Net als tijdens de kortstondige opleving in de loop van 2010 geldt dat als de verkopen van nieuwbouwwoningen weer aantrekken, het herstel stevig kan zijn. Het is echter moeilijk om het omslagpunt te voorspellen, zodat het niet is uit te sluiten dat het herstel langer op zich laat wachten. Als de huidige zeer lage aantallen verkopen en vergunningen nog een jaar zouden aanhouden, dan zal in 2014 opnieuw een fors productieverlies optreden bij de woningbouw. Herstel voor de bouw treedt dan pas in 2015 op. Voor de bouwbedrijven is het helaas niet uit te sluiten dat in 2014 het dieptepunt in de productie wordt bereikt. Dit zal een zwaar beroep doen op het weerstandsvermogen van de bedrijven die na een langdurige periode van productieverlies en prijsconcurrentie al sterk is aangetast.

Het beleid dat in het Lente- en het Regeerakkoord is vastgelegd drukt het herstel van de woningbouwproductie. Door de extra bezuiniging van € 250 miljoen op infrastructuurprojecten bij het Rijk is van een toename van de gww-productie ook nog geen sprake.

In 2014 zullen - bij aantrekkende woningverkopen in 2013 - naar verwachting bijna alle AFNL-branches een groei van de productie realiseren. Alleen de productie van het cluster infra zal dan, onder druk van de bezuinigingen bij lagere overheden, nog licht verder krimpen. De productiegroei loopt tussen de andere branches wel uiteen. Er is sprake van een relatief sterke opleving bij de sloopbedrijven onder invloed van de aantrekkende asbestactiviteiten. Hetzelfde geldt voor de NVBU en metselbedrijven die profiteren van de sterke oriëntatie op de nieuwbouw van woningen. Het productieherstel van de tegelzetbedrijven is beperkt door de relatief late inzet van de tegelzetters bij bouwwerken.

Vanaf 2015: herstel van productie

Vanaf 2015 zet het herstel van de bouwproductie krachtiger door. In de jaren 2015-2017 neemt de totale bouwproductie met gemiddeld 3½% per jaar toe. Het krachtigste herstel vindt plaats bij de nieuwbouw van woningen. De groei van de woningvoorraad loopt in deze periode geleidelijk weer op richting de groei van het aantal huishoudens. Dit zorgt voor een krachtig herstel van de nieuwbouwactiviteiten. Wel wordt het bouwvolume gedrukt door kabinetsmaatregelen ten aanzien van de koopwoningen. De negatieve effecten van de beperking van de hypotheekrenteaftrek zijn groter dan de positieve effecten van de verlaging van de overdrachtsbelasting. Ook de investerings- en onderhoudsactiviteiten van corporatiewoningen staan onder druk. De extra huuropbrengsten door huurliberalisatie blijven achter bij de verhuurderheffing die de corporaties moeten gaan afdragen. Zonder het pakket aan maatregelen in het Lente- en

Regeerakkoord zou de bouwproductie op middellange termijn bijna 15% hoger kunnen uitvallen dan nu het geval zal zijn (EIB, 2012).

De overige onderdelen van de bouwproductie laten in deze periode een meer gematigde groei zien. De opleving van de utiliteitsbouw wordt beperkt door de aanhoudende leegstand van kantoren en het beperkte productieherstel bij bedrijven. Bij de gww bieden de budgetten van de overheden weinig ruimte voor extra uitgaven. Alleen het cluster infra zal hierdoor op middellange termijn naar verwachting een beperkte productiegroei realiseren. De ontwikkelingen bij de andere branches lopen minder sterk uiteen. De sloopbedrijven blijven profiteren van een sterke toename van de asbestsanering. Bij een aantal branches is weer ruimte voor het terugwinnen van marktaandeel dat in voorgaande jaren juist was verloren.

Onafgebroken daling in de werkgelegenheid

De werkgelegenheid in de bouw is sinds het uitbreken van de crisis elk jaar gedaald en bij de huidige vooruitzichten zal de werkgelegenheid ook de komende twee jaar verder dalen. Als de woningbouwvraag niet snel aantrekt, zal de daling zelfs in 2015 doorzetten. Daarmee is sprake van een uitzonderlijk sombere werkgelegenheidsontwikkeling in de bouw en ook bij de branches van de AFNL. De stijging van de productie in 2011 heeft geleid tot gedeeltelijk herstel van de sterk gedaalde productiviteit in de eerste crisisjaren, zodat de werkgelegenheid ook in dat jaar daalde. Bedrijven hebben aanvankelijk geprobeerd met name de inzet van de flexibele schil te beperken. Wel verloren de bedrijven hierdoor extra productie door meer concurrentie met zzp'ers. Het productieverlies werd versterkt doordat zzp'ers, met het hanteren van lagere prijzen, marktaandeel naar zich toetrokken en meer direct voor hoofdaannemers en andere opdrachtgevers gingen werken. Naarmate de crisis aanhoudt en het financiële weerstandsvermogen steeds verder afkalft, neemt het aantal gedwongen ontslagen en het aantal faillissementen toe.

De daling van de eigen werkgelegenheid (eigen personeel en meewerkende eigenaren) liep tussen de branches in het afgelopen jaar sterk uiteen. Bij de vlechtbedrijven liep de werkgelegenheid in één jaar met maar liefst 4% terug, terwijl de sloopbedrijven zelfs nog een kleine stijging van de werkgelegenheid realiseerden.

In 2013 en 2014 daalt de werkgelegenheid, zoals gezegd, opnieuw. Alleen de werkgelegenheid bij sloopbedrijven neemt in beide jaren toe. Het lichte productieherstel in 2014 wordt vooral opgevangen door verbetering van de arbeidsproductiviteit. Pas vanaf 2015 is na zes jaren van daling sprake van een herstel van de eigen werkgelegenheid. De inzet van de flexibele schil blijft hierbij relatief wat achter. De productiegroei biedt ook ruimte voor herstel van de arbeidsproductiviteit. Alleen voor het cluster infra is de productiegroei te bescheiden om de werkgelegenheid in deze bedrijven te laten toenemen.

Tabel 2 Ontwikkeling van de eigen werkgelegenheid¹ in de AFNL-branches, 2011-2017

	Personen	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2011	2011	2012	2013	2014	2017 ²
Cluster b&u	9.525	-1	-1½	-2½	-2	1
waarvan NVBU	1.343	-1½	-1	-3	2	1½
Cluster infra	9.741	-3	-½	-3	-4½	0
Cluster gevels						
Metselbedrijven	3.721	-3	-3	-3	1	3
Voegbedrijven	1.398	-1½	-2	-2	-½	1½
Steigerbedrijven	1.627	-2½	-1	-½	0	1
Cluster daken						
Dakdekkbedrijven	2.033	-1	-4½	-2	-½	2½
Rietdekkbedrijven	674	-½	-1	-5	-1	2½
Cluster overig						
Tegelzetbedrijven	2.571	-2	-3½	-4	-2½	2
Betonboorbedrijven	953	-1½	-2	-3	-1	2
Sloopbedrijven	2.771	-1½	½	1½	3½	3
Vlechtbedrijven	1.625	-4	-6	-3	½	4
Totaal	36.639	-2	-2	-2½	-1½	1½

1 Personeel en meewerkende eigenaren

2 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

Instreamopgave in opleidingen neemt weer toe

In de periode 2011-2013 loopt het aantal banen in de verschillende branches sterk terug. Een deel van dit verlies wordt opgevangen door de natuurlijke uitstroom van werknemers, die door pensionering of arbeidsongeschiktheid de branche voorgoed verlaten. Dit kan echter niet voorkomen dat er tijdelijk een overschot aan opgeleide vakkrachten in de verschillende branches ontstaat. Een deel van deze vakkrachten zal eerst werk buiten hun branche vinden, omdat in andere sectoren de werkgelegenheid eerder aantrekt.

Slechts een deel van deze mensen zal, als de vraag naar vakkrachten weer toeneemt, weer terugkeren naar hun branche. Vooral de oudere werknemers zullen het moeilijk krijgen om opnieuw in de bouw aan de slag te komen. In het verleden is gebleken dat bij een grote tijdelijke vraaguitval bovenop de gebruikelijke jaarlijkse uitstroom zo'n 10% van het overschot niet meer terugkeert naar de eigen branche. Om ervoor te zorgen dat er in 2017 voldoende

opgeleide vakkrachten beschikbaar zijn, zullen er voldoende mensen de opleidingen moeten instromen.

Om de verandering in de benodigde werkgelegenheid en het natuurlijk verloop geheel op te vangen, is geraamd hoeveel leerlingen vanaf 2011 in iedere branche ieder jaar gemiddeld de opleidingen zouden moeten instromen. Echter, iedere leerling die de opleiding instroomt, vergroot tijdelijk het overschot aan vakkrachten. De instroom is bepaald onder de voorwaarde dat de tijdelijke arbeidsreserve in 2017 volledig wordt benut en er geen overschotten of tekorten aan vakkrachten bestaan.

In tabel 3 is de gemiddelde jaarlijks benodigde instroom in de opleiding en de arbeidsreserve weergegeven. Ook is in de tabel het leerlingenaantal (2011) bij de bedrijven volgens eigen opgave weergegeven. Dit aantal heeft betrekking op alle leerlingen bij de bedrijven die in het eerste jaar van hun opleiding zijn. De benodigde instroom in de periode 2012-2017 ligt bij de meeste branches duidelijk boven het niveau van de instroom in 2011¹.

Tabel 3 Aantal leerlingen (eigen opgave MKB-aannemers), benodigde instroom en ontwikkeling gekwalificeerde arbeidsreserve in de AFNL-branches, 2011-2017

	Instroom in eerste leerjaar 2011	Gemiddelde instroom 2012-2017 ¹	Arbeidsreserve		
			2013	2014	2017
Cluster b&u	181	305	370	490	0
waarvan NVBU	24	60	60	40	0
Cluster infra	235	155	350	610	0
Cluster gevels					
Metselbedrijven	109	170	350	300	0
Voegbedrijven	35	60	60	70	0
Steigerbedrijven	25	65	30	30	0
Cluster daken					
Dakdekbedrijven	14	115	70	80	0
Rietdekbedrijven	6	30	30	40	0
Cluster overig					
Tegelzetbedrijven	48	80	190	220	0
Betonboorbedrijven	17	40	50	60	0
Sloopbedrijven	39	210	0	0	0
Vlechtbedrijven	55	70	240	220	0

1 Leerlingaantallen zijn op jaarbasis

Bron: EIB

Alleen bij het cluster infra is bij de eigen opgave van 200 leerlingen de benodigde inspanning beperkt tot het opvangen van de natuurlijke uitstroom. Op middellange termijn treedt in dit cluster nog geen herstel van de werkgelegenheid op. In de andere branches trekt de werkgelegenheid wel aan, waardoor de instroom naar de opleidingen ten opzichte van de huidige instroom fors moet worden verhoogd om voldoende vakkrachten de branche te laten instromen. Als deze inspanning slechts ten dele lukt, betekent dit dat een deel van de instroom door niet voor de branche opgeleide krachten zal moeten worden ingevuld. Het is aan de branches en bedrijven zelf om te bepalen of zij meer leerlingen willen opleiden, om de diploma's van de branche te verbeteren, of dat zij de benodigde instroom met minder geschoolde vakkrachten willen opvullen.

Bestedingsmogelijkheden opdrachtgevers onder druk

Komende tijd staat er een sterke druk op de bestedingsmogelijkheden van opdrachtgevers. Dit komt door verwachte koopkrachtdaling bij particulieren, bezuinigingen bij gemeenten, beperkte productiegroei bij bedrijven en verslechtering van de kasstroom bij woningcorporaties (door de verhuurderheffing). Ook de concurrentie tussen hoofdaannemers zal op korte termijn intensief blijven. In de afgelopen jaren zijn veel opdrachtgevers teruggevallen op selectie op basis van prijs. Met het verwachte herstel op middellange termijn komt er gaandeweg meer ruimte in de markt voor selectie van aannemers op basis van kwaliteitscriteria. Door hier goed op in te springen maken MKB-aannemers kans op opdrachten en het opbouwen van een duurzame relatie met de opdrachtgever.

Opdrachtgevers vinden daarbij diverse aspecten belangrijk: goede reputatie, eerdere ervaring (omzetcriterium vergelijkbare projecten), betrouwbaarheid (afspraken nakomen, zorgvuldigheid, snelheid) en een gezonde financiële situatie van het bedrijf.

De kansen liggen vooral in het bieden van een interessante prijs/kwaliteitsverhouding, waarbij de aangeboden bouwoplossing inspelt op de specifieke eisen van de verschillende opdrachtgevers. Te denken valt aan oplossingen die inspelen op de 'life cycle' kosten van objecten (voor gemeenten en corporaties), ontzorging van de hoofdaannemer of corporatie en het bieden van totaaloplossingen van gespecialiseerde werkzaamheden voor particulieren.

Met initiatief en slimme en gerichte acquisitie kunnen MKB-aannemers kansen creëren om omzet binnen te halen. Vakmanschap en organisatorische en communicatieve vaardigheden zijn onontbeerlijk om klanttevredenheid te realiseren en naam op te bouwen.

Regeling tijdelijk verlaagd btw-tarief vervroegde investeringen in onderhoud

De tijdelijke verlaging van het btw-tarief op renovatie- en herstelwerkzaamheden van woningen in 2010-2011 werd gezien als een belangrijke maatregel om de bouwproductie te stimuleren. De regeling heeft volgens de MKB-aannemers effect gehad. Het belangrijkste effect van de regeling ligt bij de ondersteuning van omzet en werkgelegenheid door toekomstige investeringen eerder te laten

1 Deze crisis duurt relatief lang waardoor het genoemde percentage van 10% ook hoger zou kunnen liggen. Bij een jaarlijkse uitstroom van zo'n 15% ligt de benodigde instroom in de opleiding 10% hoger dan de resultaten in tabel 3.

plaatsvinden. Een meerderheid van de MKB-aannemers constateert dat woning-eigenaren onder invloed van de regeling eerder renovatie- en herstelwerkzaamheden hebben laten uitvoeren dan dat zij anders van plan waren. Volgens de MKB-aannemers was 6% van de relevante omzet te danken aan de regeling. Het gaat hierbij om grofweg € 75 miljoen aan bouwproductie. Voor de totale bouw heeft de regeling dan een impuls opgeleverd van ongeveer € 700 miljoen.

Flexibele schil behulpzaam bij aanpassing, maar ook bron van ergernis in de concurrentiesfeer

De flexibele schil van de MKB-aannemers droeg bij aan het aanpassingsvermogen van de bedrijven tijdens de eerste periode van crisis. Door het terugschroeven van de inzet van flexibele arbeid hebben bedrijven aanvankelijk meer eigen personeel kunnen vasthouden dan anders het geval zou zijn geweest. Naarmate de crisis langer duurt, worden de mogelijkheden hier steeds beperkter en duikt er onder druk van de malaise bovendien een nieuw fenomeen op: schijnzelfstandigheid. Het gaat dan om werknemers die worden ontslagen en vervolgens als 'zelfstandige' weer worden ingehuurd door hetzelfde bedrijf. De reikwijdte van dit fenomeen is moeilijk vast te stellen, maar hier liggen mogelijkheden voor kostenbesparing door bedrijven. Naarmate het water meer tot aan de lippen staat, mag worden aangenomen dat dit fenomeen meer gaat spelen. Bedrijven die wel hun vaste personeel proberen vast te houden, ervaren dergelijke praktijken begrijpelijkerwijs als oneerlijke concurrentie.

Bovengenoemde kwestie heeft ook samenhang met de CAO, die door vrij veel bedrijven wordt gezien als een obstakel om tot kostenbesparing te komen. Het overgrote deel van de MKB-aannemers volgt de CAO Bouw. Een klein deel van de bedrijven is overgestapt of is dit van plan. Mogelijk zijn voor de meeste branches de alternatieven beperkt om daadwerkelijk over te kunnen stappen. Goedkoper, ruimte voor branche-specifieke elementen en flexibeler werktijden worden het meest als voordeel van andere CAO's genoemd.

De helft van de MKB-aannemers ziet vooral de inhuur van zzp'ers als mogelijkheid om in de toekomst in personeel te voorzien. Redenen voor MKB-aannemers om voor flexibele arbeidskrachten te kiezen, liggen vooral in de uitvoering van werk bij pieken in de productie, lagere (arbeids-)kosten en het biedt de MKB-aannemers de gewenste flexibiliteit. Daarnaast bestaat, zoals gezegd, het beeld dat bedrijven uit kostenoverweging soms vaste arbeid inruilen voor zzp'ers. Deze ontwikkelingen kunnen consequenties hebben voor de personeelsvoorziening in de toekomst en de betaalbaarheid van collectieve uitgaven, waarvan de bekostiging via de CAO is geregeld.

1 Inleiding

1.1 Algemeen

Deze marktstudie beschrijft recente ontwikkelingen en verwachtingen rond productie, werkgelegenheid en opleidingsbehoefte voor de branches waarin de lidverenigingen van de Aannemersfederatie Nederland Bouw en Infra (AFNL) actief zijn. De publicatie is opgesteld in opdracht van de AFNL. Doel van deze tweejaarlijkse publicatie is om een actueel marktbeeld te schetsen. De publicatie duidt onder ander het belang van de branches binnen de totale Nederlandse bouwproductie en werkgelegenheid. Ook geeft de publicatie een beeld van de opleidingsopgave van beroepen die voor de branches relevant zijn.

In dit rapport wordt gedetailleerd ingegaan op recente ontwikkelingen (2011-2012) en vooruitzichten voor de korte termijn (2013-2014) voor de bouw in het algemeen en voor de branches in het bijzonder. Ook wordt een doorkijkje gegeven op ontwikkelingen op de middellange termijn (2017).

1.2 Totale bouwproductie

De totale bouwproductie bestaat uit verschillende typen bouwwerken en soorten werk. In deze publicatie worden de volgende hoofd- en subcategorieën onderscheiden:

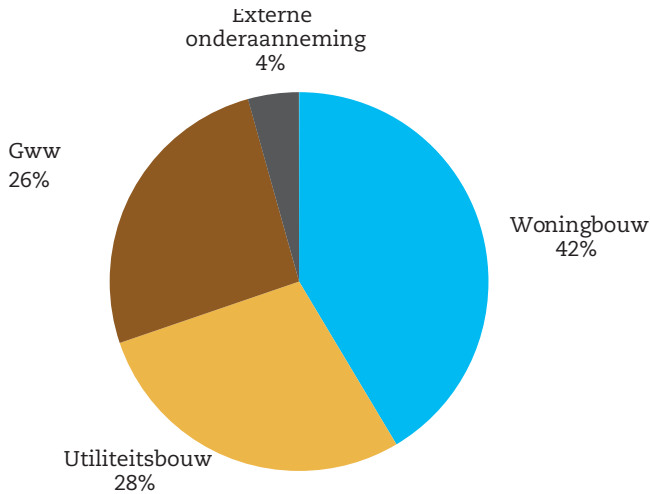
- woningbouw (nieuwbouw, verbouw en herstel en onderhoud)
- utiliteitsbouw (nieuwbouw, verbouw en herstel en onderhoud)
- grond, water- en wegenbouw (investeringen en onderhoud)
- externe onderaanneming¹

Figuur 1.1 geeft het aandeel in de totale bouwproductie in 2011 (€ 57 miljard) naar sector weer. Van de totale b&u-productie (woningbouw en utiliteitsbouw) bestaat de helft uit nieuwbouwactiviteiten. Herstel en verbouw heeft een aandeel van meer dan een kwart. Het onderhoud heeft een aandeel van ruim een vijfde. Bij de gww-productie (grond-, water- en wegenbouw) bestaat ruim twee vijfde uit onderhoud en het overig deel uit nieuwbouw (investeringen).

1 De laatste post bestaat uit onderaanneming door bouwbedrijven in opdracht van bedrijven buiten de bouwnijverheid. Het gaat hierbij vooral om werk voor projectontwikkelaars die zelf als hoofdaannemer van werken optreden.

2 Exclusief interne leveringen, machines, overige investeringen, uitvoer, handelsmarges en btw.

Figuur 1.1 De bouwproductie naar sector, 2011, in procenten

Bron: EIB

1.3 Onderscheiden branches

Niet alle branches van de 17 bij de AFNL aangesloten lidverenigingen worden in deze publicatie in detail beschreven. Dit hangt samen met beperkte respons en overlap in een aantal individuele branches. Dit leidt ertoe dat kitverwerkende bedrijven (NVK), zinkdakdekbedrijven (zinkmeesters), leidekbedrijven en kalkzandsteenlijmbedrijven (VKL) in deze publicatie niet (apart) kunnen worden onderscheiden.

Voor de branches die wel in de publicatie zijn opgenomen staat de samenstelling ervan in tabel 1.1 weergegeven. De tabel laat zien dat deze marktstudie betrekking heeft op een groter deel van de (gespecialiseerde) MKB-aannemers dan de vorige marktstudie. Alleen voor de NVBU en de Rietdekkers heeft deze marktstudie betrekking op de leden van deze branches. Voor de overige branches wordt de totale markt beschreven (leden en niet-leden). In de vorige marktstudie waren er meer branches alleen uitgewerkt voor de leden. Hierdoor is deze marktstudie niet altijd één-op-één vergelijkbaar met de vorige marktstudie. Omdat het afzonderlijk rapporteren van individuele branches tot veel overlap en doublures in tekst, tabellen en grafieken zou leiden, is gekozen voor een nadere clustering. Wij onderscheiden vijf clusters waarbinnen de activiteiten van de branches zoveel mogelijk samenhangende kenmerken hebben.

Tabel 1.1 Samenstelling van afzonderlijke branches, vorige marktstudie (2011-2012) en huidige marktstudie (2012-2017)

Onderscheiden branches	Samenstelling van	2011-2012	2012-2017
Cluster b&u			
Cluster b&u	MKB-Bouw	√	√
	NVBU		√
	timmerwerk uit CAO Bouw, niet-lid		√
NVBU	NVBU	√	√
Cluster infra			
Cluster infra	MKB-Infra	√	√
	VMS		√
	straatwerk uit CAO Bouw, niet-lid		√
	grondwerk uit CAO Bouw, niet-lid		√
Cluster gevels			
Metselbedrijven	AVM	√	√
	VKL		√
	metselwerk uit CAO Bouw, niet-lid	√	√
Voegbedrijven	VNV	√	√
	voegwerk uit CAO Bouw, niet-lid		√
Steigerbedrijven	VSB	√	√
	steigerbouw uit CAO Bouw, niet-lid	√	√
Cluster daken			
Dakdekbedrijven	HHD	√	√
	zinkmeesters		√
	leidekkers		√
	dakwerk (niet bitumineus) uit CAO Bouw, niet-lid		√
Rietdekbedrijven	Vakfederatie Rietdekkers	√	√
Cluster overig			
Tegelzetbedrijven	Bovatin	√	√
	tegelzetwerk uit CAO Bouw, niet-lid	√	√
Betonboorbedrijven	Boorinfo		√
	selectie op naam uit CAO Bouw, niet-lid		√
Sloopbedrijven	VERAS	√	√
	sloopwerk uit CAO Bouw, niet-lid	√	√
Vlechtbedrijven	VWN	√	√
	vlechtwerk uit CAO Bouw, niet-lid	√	√

Bron: EIB

1.4 Indeling van de publicatie

De publicatie is als volgt ingedeeld. In hoofdstuk 2 worden eerst de algemene ontwikkelingen voor de bouwproductie naar type werk beschreven.

Vervolgens worden in afzonderlijke hoofdstukken de clusters beschreven. Er wordt ingegaan op de ontwikkelingen in productie, werkgelegenheid en de opleidingsbehoefte. Hierbij wordt ook de omzetsamenstelling, de kostenstructuur en de samenstelling van de werkgelegenheid in 2011 beschreven.

In hoofdstuk 8 komen trends bij opdrachtgevers aan bod waaruit kansen en bedreigingen voor MKB-aannemers vloeien. Hoofdstuk 9 gaat in op effecten van het tijdelijk verlaagd btw-tarief onderhoud. Tot slot worden in hoofdstuk 10 trends in de CAO en personeelsvoorziening beschreven.

Voor een goede interpretatie van de gepresenteerde resultaten zijn de onderzoeksverantwoording en de begrippenlijst als twee afzonderlijke bijlagen in de publicatie opgenomen. In de onderzoeksverantwoording wordt vermeld welke databronnen, bewerkingen en uitgangspunten in de marktstudie zijn gebruikt. In de begrippenlijst worden begrippen gedefinieerd die veel in deze studie voor komen.

2 Ontwikkeling van de totale bouwproductie

Na de crisis in 2009 en 2010 wordt de bouw geconfronteerd met een tweede fase van krimp. Na een kort herstel in 2011 krimpt de bouwproductie in 2012 en 2013. De zwaarste klappen vallen in de woningbouw. In 2015 kan de bouwproductie weer duidelijk aantrekken als de vergunningverlening in de marktsector van de woningbouw in 2013 weer op gang komt. Hier liggen tevens de belangrijkste (neerwaartse) risico's rond de ramingen.

2.1 Voortdurende crisis: 2011-2012

Na jaren van crisis trok de bouwproductie in de eerste helft van 2011 weer aan. Halverwege het jaar sloeg het herstel onverwacht om. Door de Europese schuldencrisis verslechterde het economische klimaat. Hierdoor werd de bouw opnieuw met een krimpende productie geconfronteerd. Orderportefeuilles namen sindsdien nog verder af.

Hoewel 2011 als geheel nog met groei werd afgesloten, is de bouwproductie in 2012 opnieuw fors teruggelopen (zie tabel 2.1). De bouwproductie kromp in 2012 met 7%. De investeringen in woningen, utiliteitsgebouwen en infrastructuur zakten over de gehele breedte weg. Alleen voor het onderhoud van gebouwen was sprake van een stabilisatie op het niveau van 2011. Door deze krimp in 2012 kwam de bouwproductie weer uit op het niveau van 2010, € 54,9 miljard (in prijzen 2011), zie ook figuur 2.1. In het licht van de sterke daling in 2009 en 2010 (cumulatief 15%) is er dus nog steeds sprake van een slechte marktsituatie.

De woningbouw heeft in 2012 weer verloren wat in 2011 werd gewonnen. De utiliteitsbouw herstelde in 2011 slechts zeer zwak en neemt naar verwachting in 2012 weer sterk af. Het onderhoud van woningen en utiliteitsgebouwen bleef stabiel. Hiermee is dus nog geen sprake van herstel. De gww-productie bleef in 2011 met een groei van 2% nog op peil, maar zag in 2012 een verlies van 7%. Aflopende stimuleringsmaatregelen, bezuinigingen bij lagere overheden en minder bouw- en woonrijpmaken in samenhang met de teruggang in de b&u-sector zijn oorzaken van deze zwakke ontwikkeling van de gww.

Tabel 2.1 Bouwproductie¹ per sector, 2011-2017

	Miljoen €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2011 ²	2011	2012	2013	2014	2017 ³
Woningbouw	17.979	8,6	-8½	-8½	1½	7
nieuwbouw	11.487	9,0	-8½	-8½	3	8½
herstel en verbouw	6.492	7,9	-8	-8	-1½	4
Utiliteitsbouw	12.170	3,4	-9½	2	2	3
nieuwbouw	7.817	1,7	-11	1	1½	2½
herstel en verbouw	4.353	6,7	-7	3	3	3
Onderhoud gebouwen	9.158	0,1	0	-½	1	2½
Gww	14.598	2,0	-7	-3	-½	1½
nieuwbouw	8.874	5,4	-9½	-3	-½	1½
onderhoud	5.724	-2,9	-3½	-2½	0	1
Externe onderaanneming	2.449	1,0	-7	-3½	1	3½
Totaal bouw	56.354	3,9	-7	-3	1	3½

1 Exclusief interne leveringen, machines, overige investeringen, saldo uitvoer diensten en handelsmarges; basis Nationale rekeningen; bedragen in prijzen 2011, excl. btw

2 EIB-bewerking van voorlopige CBS-cijfers

3 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

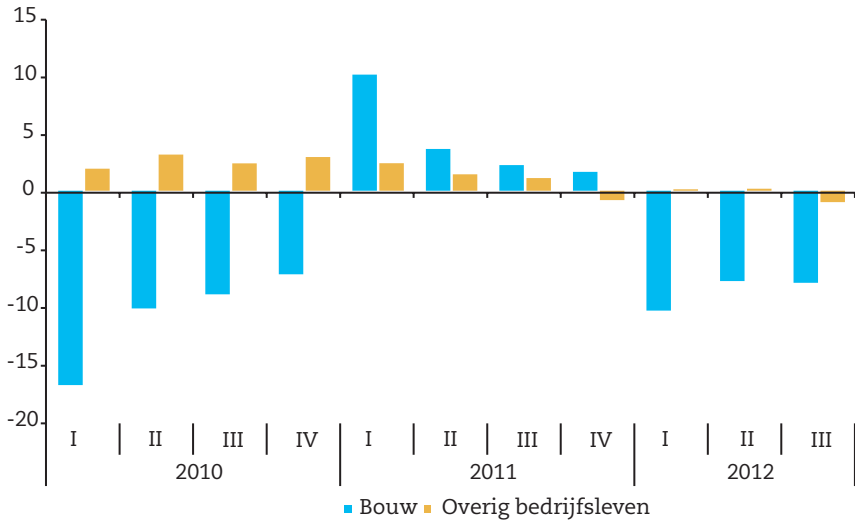
Bron: EIB

Dat de bouw (al lang) in zwaar weer zit, blijkt bijvoorbeeld uit een vergelijking met de rest van de economie in Nederland en de ontwikkeling van de orderportefeuilles.

In vergelijking met de rest van de economie in Nederland heeft de bouw het de afgelopen jaren relatief slecht gedaan (zie figuur 2.1). Dit komt doordat investeringen, waaronder die in gebouwen, sterker en vertraagd reageren op conjunctuurschommelingen dan het totaal van de economie. Terwijl de toegevoegde waarde in de bouw sterk daalde in 2010 nam die in de rest van het bedrijfsleven al weer toe. Begin 2011 was vervolgens sprake van een sterke opleving, maar in de loop van het jaar verloor het overig bedrijfsleven al productie. In navolging daarvan volgde de bouw ook weer snel met productieverlies.

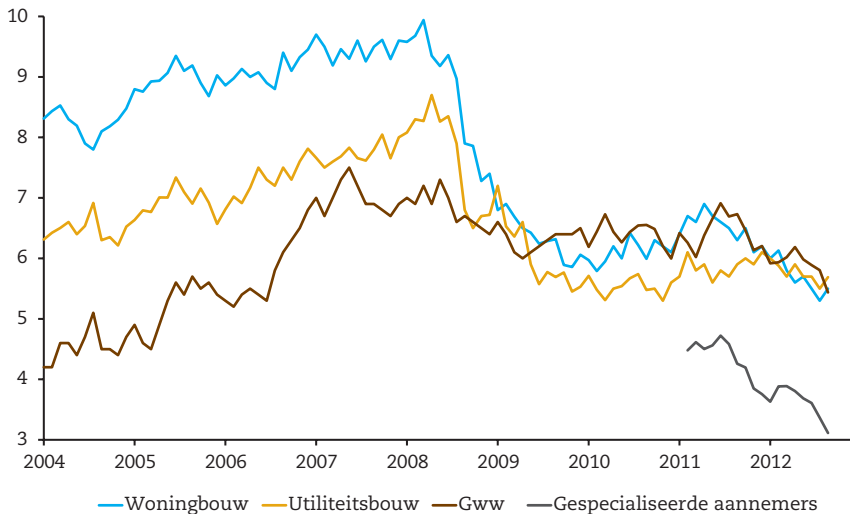
De orderportefeuilles van de woning- en de utiliteitsbouw daalden tijdens de bankencrisis in het najaar van 2008 al ongekend scherp (zie figuur 2.2). De orderportefeuilles zijn hiervan sindsdien amper hersteld. Ook na een kortstondige opleving in het begin van 2011 zijn ze verder gedaald. De orderportefeuilles in de woning- en utiliteitsbouw liggen nu op historisch lage niveaus. Bij de gespecialiseerde aannemers is het beeld niet anders. Met een scherpe daling de afgelopen jaren komt de orderportefeuille uit op 3,1 maanden werk.

Figuur 2.1 Volumeontwikkeling van de toegevoegde waarde in de bouw en het overige bedrijfsleven, kwartaalcijfers, verschil in procenten t.o.v. dezelfde periode voorgaande jaar, 2010-2012

Bron: CBS

Figuur 2.2 Orderportefeuilles in de woning- en utiliteitsbouw en gww, januari 2004 tot en met september 2012, maanden werk

Bron: EIB

2.2 Vooruitzichten op korte termijn: 2013-2014

De totale bouwproductie zal in 2013 naar verwachting licht krimpen door dalende woningbouwinvesteringen (zie tabel 2.1). Hiermee is sprake van een tweede fase van teruggang. Daarbij krimpt de totale bouwproductie in twee jaar tijd met 10%. In 2013 wordt dan het (voorlopige) dieptepunt bereikt sinds het uitbreken van de crisis. Vanaf 2014 is met een totale groei van 1% pas sprake van concreet herstel van de bouwproductie, maar in euro's blijft het productieniveau laag. Voorwaarde voor deze groei is wel dat de vergunningverlening in de marktsector van de woningbouw in de loop van 2013 weer aantrekt.

In 2013 is voor de woningbouw het beeld dat de investeringen opnieuw stevig zullen dalen. Voor 2014 werkt de terugval in vergunningen en orderportefeuilles nog stevig door. Wel is uitgegaan van het weer duidelijk aantrekken van de vergunningverlening in de marktsector in de loop van 2013. Alleen in dat geval zal het aantal opgeleverde woningen in 2013 en 2014 stabiliseren rond 50.000. Het volume van de nieuwbouwproductie van woningen neemt in 2014 dan wel weer met 3% toe. De achtergrond van het herstel ligt bij het steeds verder verkrappen van het aanbod. Hierdoor wordt een bodem in de prijsvorming bereikt. De inmiddels stevig gedaalde koopprijzen maken het dan aantrekkelijk voor koopstarters om een huis te kopen. Net als tijdens de kortstondige opleving in de loop van 2010 geldt dat als de verkopen van nieuwbouwwoningen weer aantrekken, het herstel stevig kan zijn.

Het is echter moeilijk om het omslagpunt te voorspellen. Hierdoor is het niet uit te sluiten dat het herstel langer op zich laat wachten. Als de huidige zeer lage aantallen verkopen en vergunningen nog een jaar zouden aanhouden, dan zal in 2014 opnieuw een fors productieverlies optreden bij de woningbouw. Herstel voor de bouw treedt dan pas in 2015 op. Voor de bouwbedrijven is het helaas niet uit te sluiten dat pas in 2014 het dieptepunt in de productie wordt bereikt. Dit zal een zwaar beroep doen op het weerstandsvermogen van de bedrijven die na een langdurige periode van productieverlies en prijsconcurrentie al sterk is aangetast.

In 2013 is het beeld voor de utiliteitsbouw licht positief. De utiliteitsbouw bereikt naar verwachting het dieptepunt in 2012 en zal vanaf 2013 voorzichtig herstellen. Investerings door de marktsector zullen bij algemeen economisch herstel weer aantrekken. Het economisch herstel is in vergelijking met andere periodes van herstel echter bescheiden. Bezuinigingen en hervormingen drukken de economische groei in zowel Nederland als andere Europese landen. Het duurt langer voordat bedrijven de noodzaak ondervinden om hun bedrijfs-huisvesting aan te passen. Door het grote overaanbod aan kantoren is de verwachting dat op middellange termijn de investeringen in nieuwe kantoren laag zullen blijven. Naar verwachting staan budgetten in budgetgedreven sectoren door bezuinigingen onder druk. Daardoor wordt minder door die sectoren in gebouwen geïnvesteerd. Het herstel van de utiliteitsbouw blijft daarom gematigd.

Voor de gww is het beeld in 2013 met een krimp van 3% gematigd negatief. Op termijn zal door het aantrekken van de nieuwbouw in de b&u ook het bouwen woonrijp maken als activiteit in omvang weer toenemen. Andere gww-in-

vesteringen, die meer afhankelijk zijn van bijvoorbeeld lokale overheidsbudgetten zullen onder druk blijven staan. Per saldo bereikt de gww-productie pas in de loop van 2014 de bodem om daarna voorzichtig weer op te lopen.

2.3 Vooruitzichten op middellange termijn: naar 2017

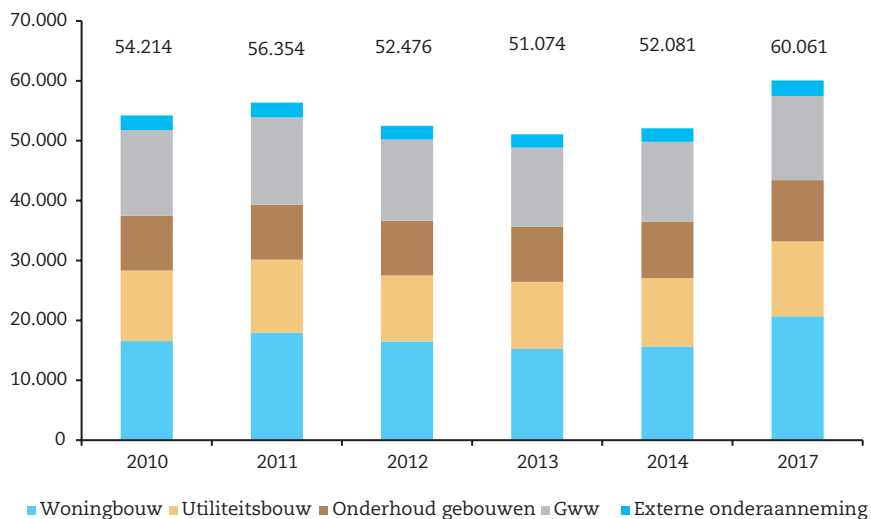
Vanaf 2015 zet het herstel van de bouwproductie krachtiger door. In de jaren 2015-2017 neemt de totale bouwproductie met gemiddeld 3½% per jaar toe. Het herstel zal in verschillende delen van de bouw verschillen in kracht.

Naar verwachting zal vooral de nieuwbouw van woningen krachtig herstellen door autonome marktontwikkelingen (zie kader blz. 25). Gedurende deze jaren loopt het aantal voltooide woningen op richting het niveau waarmee de structurele huishoudenstoename kan worden opgevangen. Dit zorgt voor een krachtig herstel van de nieuwbouwactiviteiten. Wel wordt het bouwvolume gedrukt door kabinetsmaatregelen ten aanzien van de koopwoningen. De negatieve effecten van de beperking van de hypotheekrenteaftrek zijn groter dan de positieve effecten van de verlaging van de overdrachtsbelasting. Ook de investerings- en onderhoudsactiviteiten van corporatiewoningen staan onder druk. De extra huuropbrengsten door huurliberalisatie blijven achter bij de verhuurderheffing die de corporaties moeten gaan afdragen. Zonder het pakket aan maatregelen in het Lente- en Regeerakkoord zou de bouwproductie op middellange termijn bijna 15% hoger kunnen uitvallen dan nu het geval zal zijn (EIB, 2012).

De overige onderdelen van de bouwproductie laten een meer gematigde groei zien, naar verwachting met circa 2% per jaar. De opleving van de utiliteitsbouw wordt beperkt door de aanhoudende leegstand van kantoren en het beperkte productieherstel bij bedrijven. Bij de gww bieden de budgetten van de overheden weinig ruimte voor extra uitgaven.

In figuur 2.3 staan de productieniveaus van de verschillende onderdelen van de bouwproductie over de gehele periode 2010-2017 weergegeven.

Figuur 2.3 Ontwikkeling bouwproductie per deelmarkt, 2010-2017, mln euro

Bron: EIB

Autonome ontwikkelingen wijzen op herstel woningbouw op middellange termijn (EIB, 2012)

Hoewel het moment waarop het herstel op de woningmarkt zal inzetten met veel onzekerheid is omgeven, wijzen onderliggende krachten aan zowel de aanbodzijde als de vraagzijde wel duidelijk in de richting van herstel op middellange termijn.

Aan de aanbodzijde geldt dat de woningbouwproductie inmiddels zo ver is teruggezaakt dat deze aansluiting gaat vinden bij de sterk gedaalde vraag. De groei van de woningvoorraad bedraagt in de periode 2010-2013 nu 185.000 woningen, terwijl het aantal huishoudens met 275.000 is toegenomen. In de centrale projectie voor de periode 2014-2016 neemt de woningvoorraad met 145.000 woningen toe, terwijl de structurele huishoudensgroei wordt geschat op 185.000. Daarmee is in 2010-2016 dan sprake van een periode, waarbij de structurele groei van het aantal huishoudens de groei van de woningvoorraad met 130.000 heeft overtroffen. Afgezet tegen de groep (mobiele) eerste huizenkopers tot 45 jaar zou dit neerkomen op een verhoging van de toetredingsleeftijd tot de koopsector met anderhalf jaar. In de raming wordt daarmee impliciet verondersteld dat deze hogere toetredingsleeftijd wel structureel wordt, maar niet in nog sterkere mate toeneemt. Bij deze uitgangspunten zal het woningaanbod geleidelijk weer oplopen richting de groei van het aantal huishoudens.

Aan de vraagzijde gaan de inmiddels stevig gedaalde koopprijzen de vraag stimuleren. Het dilemma hier is dat terwijl de lagere prijsniveaus aantrekkelijk zijn voor koopstarters, de prijsontwikkeling juist stimuleert om de koopbeslissing nog uit te stellen. De bodem in de prijzen wordt door het verkrappen van het aanbod gelegd, waardoor de woningbouwproductie in ons land ver en langdurig is weggezaakt. Op het moment dat de bodem in de prijsvorming wordt bereikt, kan het herstel krachtig zijn. Tijdens de kortstondige opleving in de loop van 2010 hebben we ook kunnen vaststellen dat de verkopen van nieuwbouwwoningen weer stevig aantrokken na de zeer zware daling in de daaraan voorafgaande periode.

Voor de productie van sociale huurwoningen is niet de vraag, maar het aanbod bepalend. Er is bij de vigerende condities in het algemeen veel vraag naar sociale huurwoningen met vaak lange wachtlijsten voor woningzoekenden. De nieuwbouw van sociale huurwoningen en ook bouwactiviteiten in de sfeer van herstel en verbouw en onderhoud van sociale huurwoningen worden daarmee primair bepaald door het gedrag van woningcorporaties. Dit gedrag hangt weer af van de voorkeuren van de woningcorporaties en de (financiële) mogelijkheden die zij hebben om hun doelen te realiseren. In dit verband is het overheidsbeleid van groot belang en de actuele discussie naar aanleiding van de voornemens met betrekking tot huurliberalisatie en de verhuurderheffing uit het Regeerakkoord onderstreept dit punt.

Voor de koopmarkt zijn de besluiten rond de hypotheekrenteaftrek en de overdrachtsbelasting weer van groot belang voor de woningvraag en daarmee ook voor de bouwproductie in de komende jaren.

3 B&u

Het cluster b&u bestaat uit de bedrijven die lid zijn van de MKB Bouw of van de Noordelijke Vereniging Burgerlijke & Utiliteitsbouw (NVBU). Daarnaast bestaat het cluster uit timmerbedrijven die ingeschreven staan bij Cordares en die geen lid zijn van MKB-Bouw of NVBU. Al deze bedrijven zijn vooral actief in de algemene burgerlijke- en utiliteitsbouw.

MKB Bouw richt zich op de bouwondernemer in het midden- en kleinbedrijf die voor eigen rekening en risico het bedrijf voert. De NVBU bestaat uit MKB-aanemers die vooral actief zijn in Drenthe en Noord-Overijssel.

3.1 Sectorstructuur in 2011

In deze paragraaf wordt ingegaan op de omzet, activiteiten, omvang en markten waarin de bedrijven van het cluster b&u actief zijn.

Omzet en bedrijfsomvang

In 2011 bedroeg de totale netto omzet van het cluster b&u € 1.315 miljoen.

Daarvan namen de NVBU bedrijven € 266 miljoen voor hun rekening.

De omzet en eigen werkgelegenheid per bedrijf lagen bij de NVBU-leden hoger dan in de gehele cluster (zie tabel 3.1). Dit komt doordat de NVBU relatief minder bedrijven kent in de kleinste grootteklasse. Binnen de NVBU zijn naar verhouding meer bedrijven met een grootte tussen de 6 en 50 mensjaren dan in de totale cluster (zie tabel 3.2).

Tabel 3.1 Branchekarakteristiek cluster b&u, 2011

	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werkgelegenheid per bedrijf (fte)	Omzet per eigen werkende (€)
Cluster b&u	0,9	7	107.732
NVBU	1,9	9	174.590

Bron: EIB

Verdeling bedrijven en omzet

Tabel 3.2 laat naast de verdeling van bedrijven naar grootteklasse ook de verdeling van de omzet in 2011 naar marktsector, opdrachtgever en kosten zien.

Bedrijven binnen het cluster b&u hebben een zeer divers activiteitenpakket als algemeen bouwbedrijf. Net als voor veel b&u-bedrijven in Nederland geldt dat

Tabel 3.2 Verdeling bedrijven en omzet cluster b&u, 2011, in procenten

	Cluster b&u	NVBU
Bedrijven naar grootteklasse in mensjaren		
≤ 5	67	44
6-10	16	28
11-20	10	19
21-50	5	7
≥51	2	2
Omzet naar marktsector		
Nieuwbouw van woningen	26	24
Verbouw, renovatie woningen	21	21
Onderhoud, reparatie woningen	10	18
Nieuwbouw van gebouwen	26	17
Verbouw, renovatie gebouwen	7	7
Onderhoud, reparatie gebouwen	4	8
Gww	0	0
Overige activiteiten	5	5
Omzet naar opdrachtgever		
Hoofdaannemers	32	16
Collega's	2	0
Overige gespecialiseerde aannemers	1	0
Installatiebedrijven	0	1
Projectontwikkelaars, architecten, e.d.	9	4
Overheid	10	4
Particulieren, vve's	26	41
Woningcorporaties	8	18
Industrie	5	1
Bedrijven, verenigingen, stichtingen	7	15
Omzet naar kosten		
Grondstoffen, hulpstoffen, materiaal	33	39
Uitbesteed werk	24	29
Personeelskosten eigen personeel	31	27
Personeelskosten ingeleend/ingehuurd	5	2
Overige kosten	5	2
Resultaat (vóór belasting)	2	1

Bron: EIB

zij naar verhouding de meeste omzet uit nieuwbouw halen (Vrolijk & Holtackers, 2012). Voor het cluster b&u kwam dit op ongeveer 52% van de omzet, voor de NVBU-leden lag dit met 41% van de omzet iets lager. De NVBU-leden richten zich sterker op onderhoud en reparatie van woningen.

De omzetsamenstelling naar type opdrachtgevers liep sterk uiteen tussen het cluster b&u en de NVBU-leden. De omzetsamenstelling van het cluster werd voor een groot deel bepaald door onderaanneming en opdrachten van particulieren en vve's. De NVBU-leden werkten in grotere mate voor particulieren en vve's en ook beduidend meer voor woningcorporaties en bedrijven, verenigingen en stichtingen.

Binnen het cluster b&u gold dat ruim 33% van de omzet uit materiaalkosten bestond en ruim 31% uit personeelskosten voor eigen personeel. Bij de NVBU-leden werd naar verhouding meer besteed aan materiaal. Bij de NVBU-leden werd naar verhouding ook meer werk uitbesteed.

Werkgelegenheid

In het cluster b&u waren in 2011 ruim 9,5 duizend personen (in fte) werkzaam als personeel of als meewerkende eigenaar en bij de NVBU-leden ruim 1,3 duizend. In het cluster b&u valt 98% en in de NVBU 75% van het aantal bedrijven onder de CAO Bouw.

Veel van het personeel werkt in kleine bedrijven. Van het aantal werkenden bij NVBU-leden is 36% werkzaam in bedrijven met 10 of minder man personeel (zie tabel 3.2). Bij het cluster b&u is dit 37%. Bij bedrijven in het cluster b&u is 42% van de werkenden werkzaam in de 7% van de bedrijven met meer dan 20 man personeel. Bij de NVBU-bedrijven is dit slechts 36%.

Naast het eigen personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt ook veel arbeid ingehuurd (zie tabel 3.3). Deze inhuur bestaat uit personeel van collegabedrijven, zzp'ers en uitzendkrachten. In het cluster b&u is de omvang van deze flexibele schil ten opzichte van het eigen personeel ongeveer 27%, terwijl die van de NVBU-leden slechts 11% bedraagt. Hiernaast worden door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats ingezet (in loondienst of ingehuurd via een samenwerkingsverband).

Ruim 86% van het eigen personeel in het cluster b&u is personeel in loondienst. Bij de NVBU-leden is dit 90%. Het aandeel zelfstandigen in de flexibele schil is het grootst. Van de flexibele schil is het aandeel van collegiale inlening het kleinst. Het aandeel leerlingen in het cluster b&u is beperkt tot enkele procenten.

Het timmerberoep is het meest uitgeoefende vak binnen het cluster b&u (zie tabel 3.3). 59% van de werknemers in het cluster b&u is timmerman. Onder de NVBU-leden is dit percentage met 76% nog een stuk hoger. Naast de timmerlieden zijn de metselaars het meest voorkomende beroep op de bouwplaats. Ongeveer een kwart van de werknemers in het cluster b&u is uitvoerend, technisch en administratief personeel (uta). Bij de NVBU-leden ligt dit met 18% iets lager. Het aandeel uta is relatief hoog omdat deze ook de werkzaamheden van het personeel van onderaannemers, zzp'ers en uitzendkrachten moet coördineren en aansturen.

Tabel 3.3 Werkgelegenheid cluster b&u, 2011, in procenten en aantallen

	Cluster b&u		NVBU	
	%	Aantal	%	Aantal
Grootteklasse in mensjaren				
≤ 5	19	1.845	13	178
6-10	18	1.690	23	310
11-20	22	2.077	28	371
21-50	21	1.956	21	280
≥51	21	1.953	15	205
Totaal	100	9.521	100	1.344
Arbeidsrelatie				
Personeel in loondienst	86		90	
Meewerkende eigenaren	14		10	
Totaal eigen personeel	100		100	
Leerlingen	4		3	
Zzp	13		6	
Collegiale inlening	5		2	
Uitzendkrachten	9		3	
Beroep				
Timmerlieden	59		76	
Metselaars	6		1	
Overig bouwplaatspersoneel	10		4	
UTA-personeel	25		18	
Leeftijdsverdeling				
Jonger dan 25	16		20	
25-34	25		24	
35-44	22		20	
45-54	21		19	
55 en ouder	16		16	
Gemiddelde leeftijd (jaren)		39		38

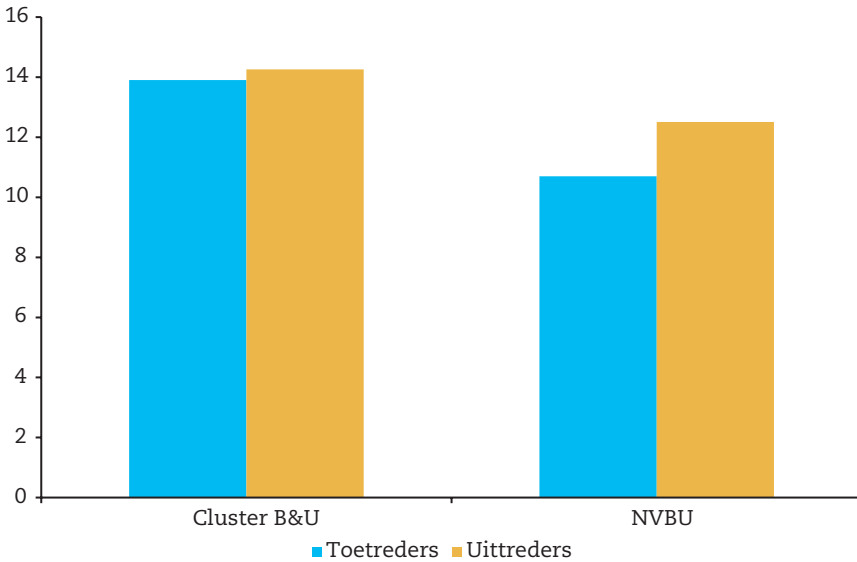
Bron: EIB

De gemiddelde leeftijd van werknemers in het cluster b&u ligt op 39 jaar. Dit is iets lager dan het gemiddelde voor de totale bouw (40 jaar) in 2011. De gemiddelde leeftijd van werknemers bij de NVBU-leden is met 38 jaar nog iets lager. Het aandeel werknemers tussen 25 en 34 jaar is met 25% het grootst. De groepen werknemers onder de 25 jaar en boven de 55 jaar laten een duidelijk lager aandeel zien.

Toe- en uittreding van werknemers

Figuur 3.1 geeft een beeld van de in- en uitstroom in het cluster b&u. In zowel het cluster b&u als bij de NVBU-leden ligt het percentage uittredders licht hoger dan het percentage toetreders. Hoewel het percentage toe- en uittredders onder de NVBU-leden relatief lager ligt dan in het cluster b&u, is het verschil tussen toe- en uittredders groter met 10,7% toetreders en 12,5% uittredders.

Figuur 3.1 Toe- en uittredders in de cluster b&u, 2010, in procenten

Bron: EIB

3.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2011-2012

De totale productie van het cluster b&u nam in 2011 in navolging van het kortstondige herstel van de totale bouw in de eerste helft van dat jaar sterk toe. Het cluster b&u profiteerde hierbij ook van het tijdelijk lagere btw-tarief voor renovatie- en herstelwerkzaamheden aan bestaande woningen. In de tweede helft van dat jaar verslechterde met de algehele economische situatie ook de productieontwikkeling voor deze bedrijven. Over het gehele jaar gemeten realiseerde het cluster b&u een groei van bijna 5%. Het productieherstel van de NVBU-leden met 4½% deed hier nauwelijks voor onder. De terugval in productie zette zich in 2012 verder door. De productie van het cluster b&u daalde in 2012 met 9% tot onder het oude dieptepunt van 2010. De NVBU-bedrijven profiteerden dankzij een relatief gunstige vergunningverlening in het eigen afzetgebied. Hierdoor bleef de productiedaling van deze bedrijven beperkt tot 3%. Overigens was de bouwproductie hier in eerdere jaren al veel sterker gedaald.

Productieontwikkeling 2013-2014

De daling van de productie zet zich binnen het cluster b&u in 2013 verder door. In 2013 wordt zowel voor het cluster b&u als voor de NVBU-leden een nieuw dieptepunt bereikt. Het is vooral de woningbouw die de productie verder onder druk zet. Terwijl de utiliteitsbouw naar verwachting in 2013 licht zal herstellen, daalt de woningbouw verder onder invloed van verslechterde condities voor hypotheekrenteaftrek. Ook de investeringscapaciteit van corporaties komt (mede als gevolg van de verhuurderheffing) onder druk te staan. De bouwproductie van het cluster b&u daalt in 2013 naar verwachting nog verder met 2½%, terwijl die van de NVBU-leden met 4% daalt.

Voor 2014 wordt een opleving van de woningbouw verwacht. Wel wordt deze in bouwvolume afgeremd door het beleid dat in het Lente- en Regeerakkoord is opgenomen. Verondersteld is dat in 2013 al een herstel van het aantal vergunningen plaatsvindt, maar deze vertaalt zich met vertraging door in de woningbouwproductie. De productie van het cluster b&u neemt in 2014 naar verwachting met 2% toe. Door de sterkere daling in de eerste crisisjaren is bij de NVBU-leden het herstel met een groei van 5% ook sterker.

Productieontwikkeling tot 2017

Na 2014 is sprake van een breed herstel van de bouwproductie. Het herstel in de woningbouw is krachtiger dan in de utiliteitsbouw. Met het algehele herstel van de bouwproductie zullen de bedrijven in het cluster b&u marktaandeel terugwinnen van de hoofdaannemers. Zowel de bedrijven in het cluster b&u als de NVBU-leden kunnen in de periode 2015-2017 een gemiddelde jaarlijkse productiegroei van meer dan 5% tegemoet zien. De productie zal vooral in 2015 en 2016 heel sterk herstellen. Ondanks de relatief sterkere productiegroei van de NVBU-leden wordt slechts ten dele de scherpere daling in de eerste crisisjaren ingehaald.

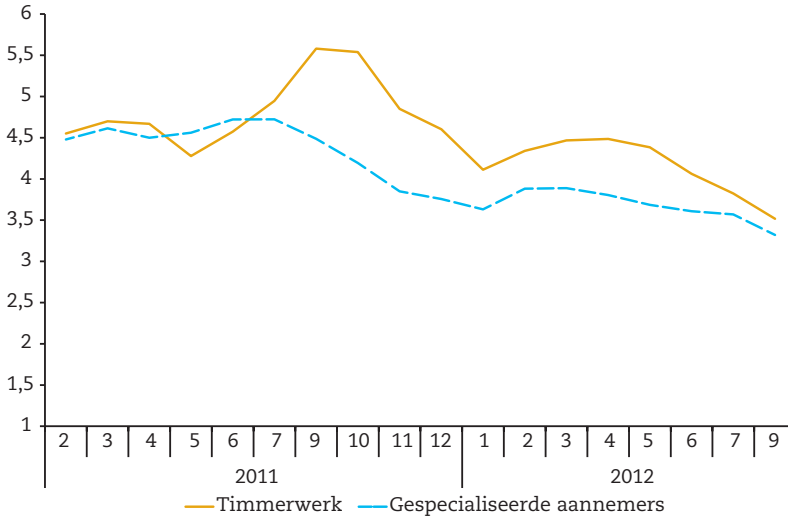
Tabel 3.4 Ontwikkeling van de productie in het cluster b&u en in de totale b&u sector, 2011-2017

	Miljoen €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2011	2011	2012	2013	2014	2017 ¹
Cluster b&u	1.315	5	-7½	-3	3	5½
NVBU	266	4½	-3	-4	5½	6
Totale b&u	39.307	5	-7	-3½	1½	5½

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

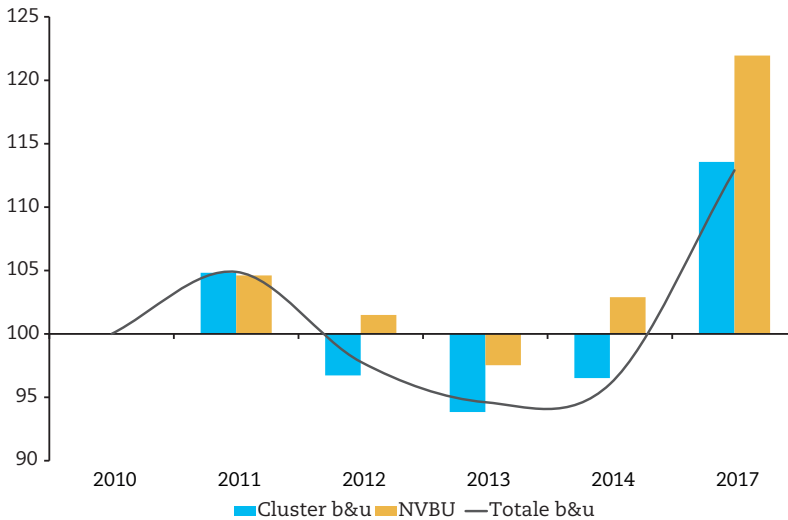
Figuur 3.2 Orderportefeuilles in het cluster b&u, februari 2011 tot en met september 2012¹, maanden werk, 3-maands gemiddelde

1 De orderportefeuilles van gespecialiseerde aannemers worden vanaf 2011 bijgehouden

Bron: EIB

Figuur 3.3 Productievolumewontwikkeling van het cluster b&u en de totale b&u sector, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

Een deel van het productieverlies in de jaren 2009 en 2010 is opgevangen door een verlaging van de arbeidsproductiviteit. Bedrijven zijn in eerste instantie terughoudend met het ontslaan van personeel vanwege de hoge kosten die hieraan zijn verbonden. Zij gaan eerder over op minder inhuur van bedrijven en flexibele arbeidskrachten. De tijdelijke productiestijging in 2011 kon niet voorkomen dat de werkgelegenheid in 2011 nog verder daalde. Door de lage benutting van de capaciteit van het eigen personeel en het opvangen van eventuele tekorten met flexibele arbeid, daalde in 2011 de eigen werkgelegenheid verder in het cluster b&u en bij de NVBU-leden met meer dan 1%.

Met de verdere daling van de productie in de jaren 2012 en 2013 zet ook de daling van de eigen werkgelegenheid in het cluster b&u en de NVBU verder door. Hierdoor neemt ook de arbeidsproductiviteit verder af (zie tabel 3.5).

De werkgelegenheid bij de NVBU-leden neemt naar verwachting in 2014 weer toe. Voor de gehele cluster b&u zal dit naar verwachting pas een jaar later plaatsvinden. Het herstel in de periode 2015-2017 bij de NVBU-leden zal naar verwachting ook iets sterker zijn. Het werkgelegenheidsniveau blijft voor het cluster b&u in 2017 onder het niveau van 2010, terwijl de werkgelegenheid bij de NVBU-leden wel op dit niveau uitkomt (zie figuur 3.4).

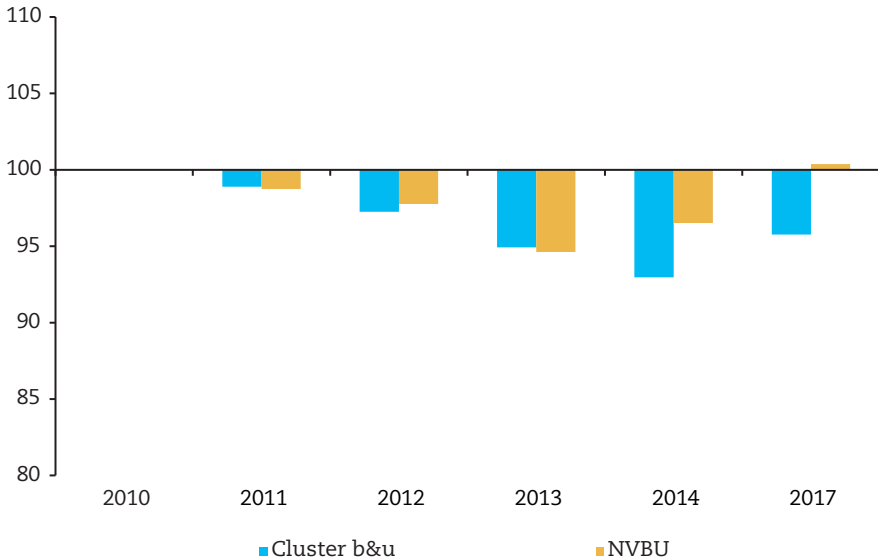
Tabel 3.5 Verwachting van de werkgelegenheid in het cluster b&u, 2011-2017

	Cluster b&u		NVBU	
	Personen	$\Delta\%$	Personen	$\Delta\%$
2011	9.525	-1	1.350	-1½
2012	9.375	-1½	1.325	-1
2013	9.150	-2½	1.300	-3
2014	8.950	-2	1.325	2
2017 ¹	9.225	1	1.375	1½

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

Figuur 3.4 Werkgelegenheidsontwikkeling van het cluster b&u, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

3.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

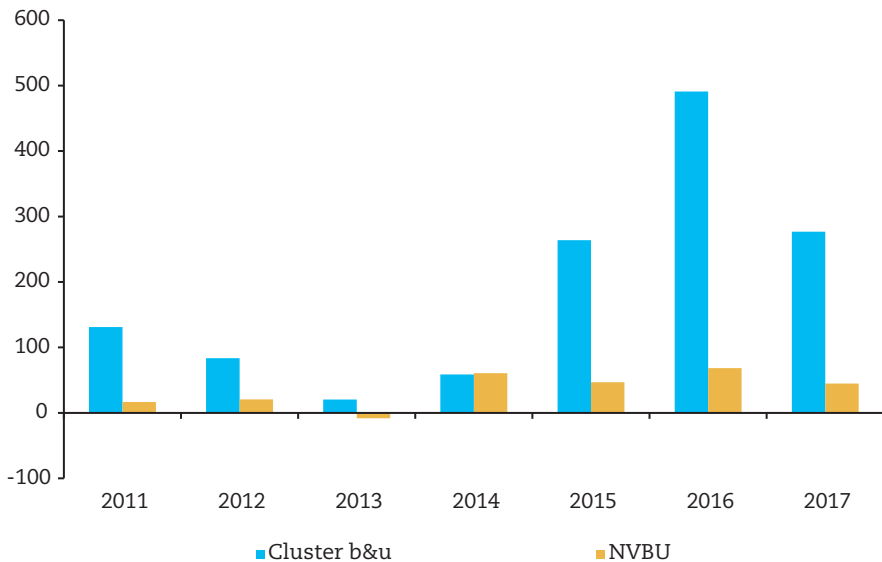
Instroombehoefte van werknemers

De instroombehoefte van het cluster b&u voor de komende jaren wordt voor een belangrijk deel bepaald door de natuurlijke vervangingsvraag in de werkgelegenheid in het cluster. In figuur 3.5 is de totale instroombehoefte weergegeven, welke bestaat uit de som van de uitbreidings- en de natuurlijke vervangingsvraag.

Ondanks de krimpende werkgelegenheid blijft door de natuurlijke vervangingsvraag sprake van een instroombehoefte voor zowel het cluster b&u als de NVBU. Alleen in 2013 is de behoefte aan vakkrachten voor de NVBU licht negatief. Vanaf 2014 - bij herstel van de productie - is een groei in de instroombehoefte te zien, voornamelijk voor het cluster b&u.

Gemiddeld over de periode 2012-2017 bedraagt de instroombehoefte in het cluster b&u 200 personen en bij de NVBU rond de 40 personen per jaar.

Figuur 3.5 Instroombehoefte in het cluster b&u, 2011-2017, in personen

Bron: EIB

Opleidingsbehoefte

In tabel 3.6 zijn de resultaten van de ramingen weergegeven. In de onderzoeksverantwoording worden de gebruikte aannames vermeld.

Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben, blijkt voor het cluster b&u en de NVBU dat in de periode 2012-2017 een grotere instroom in de opleidingen nodig is dan in 2011 het geval was. Dit betekent dat een forse intensivering van het beleid om jongeren te werven nodig is als de branches de instroombehoefte volledig zouden willen opvangen met geschoolde arbeidskrachten.

In het cluster b&u was in 2011 een instroom van 181 leerlingen in de opleiding. Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou - onder genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van ongeveer 305 leerlingen per jaar nodig zijn.

Bij de NVBU was de instroom van leerlingen in de opleiding in het eerste leerjaar 24 voor het jaar 2011. Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou - onder genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleidingen in de periode 2012-2017 nodig zijn van ongeveer 60 leerlingen.

Tabel 3.6 Gekwalificeerde arbeidsreserve ontwikkeling in het cluster b&u bij instroom in de opleidingen in 2011-2017, in personen

	Instroom in eerste leerjaar 2011	Gemiddelde instroom 2012-2017 ¹	Arbeidsreserve		
			2013	2014	2017
Cluster b&u	181	305	370	490	0
waarvan NVBU	24	60	60	40	0

1 Leerlingaantallen zijn op jaarbasis

Bron: EIB

4 Infra

Het cluster infra bestaat uit bedrijven die lid zijn van MKB Infra of van Verbetering Mechanisatie Straattechniek (VMS). Daarnaast bestaat het cluster uit straat- en grondwerkbedrijven die ingeschreven staan bij Cordares en die geen lid zijn van MKB Infra of VMS. Al deze bedrijven zijn vooral actief in de grond-, water- en wegenbouw.

De leden van MKB Infra halen hun omzet vooral uit infra-opdrachten voor lokale overheden. De leden van VMS richten zich op bevordering van een moderne (gemechaniseerde) manier van (her)bestraten.

4.1 Sectorstructuur in 2011

In deze paragraaf wordt ingegaan op de omzet, activiteiten, omvang en markten waarin de bedrijven van het cluster infra actief zijn.

Omzet en bedrijfsomvang

In 2011 bedroeg de totale netto omzet in het cluster infra € 1.825 miljoen. De bedrijven in het cluster infra nemen hiermee ruim een vijfde deel van de totale omzet van bedrijven in de gww voor hun rekening (Vrolijk & Holtackers, 2012). De omzet per bedrijf bedroeg € 1,8 miljoen (zie tabel 4.1). Een bedrijf bestond gemiddeld uit 9 personeelsleden en meewerkende eigenaren.

Tabel 4.1 Branche karakteristiek cluster infra, 2011

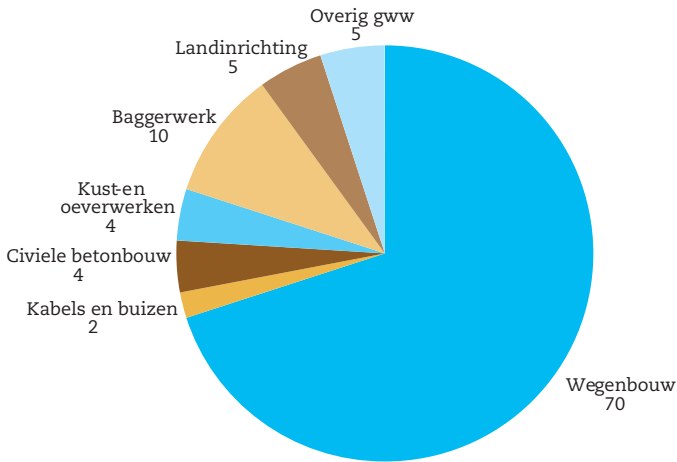
	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werkgelegenheid per bedrijf (fte)	Omzet per eigen werkende (€)
Cluster infra	1,8	9	137.563

Bron: EIB

Activiteiten

Figuur 4.1 geeft de verdeling van de omzet in 2011 naar activiteiten weer. Het grootste deel van de omzet (70%) werd in de wegenbouw (inclusief riolering en bijkomende grondwerkzaamheden) gerealiseerd. Landelijk lag dit op bijna 60% (Vrolijk & Holtackers, 2012). Baggerwerk was met 10% de tweede grootste activiteit voor het cluster infra. De overige activiteiten waren ongeveer evenredig verdeeld.

Figuur 4.1 Omzetsamenstelling naar activiteit cluster infra, 2011, in procenten

Bron: EIB

Verdeling bedrijven en omzet

Tabel 4.2 laat naast de verdeling van bedrijven naar grootteklasse ook de verdeling van de omzet in 2011 naar marktsector, opdrachtgever en kosten zien.

Het cluster infra kent voor het grootste deel kleine bedrijven met een grootteklasse van zes of minder mensjaren. Slechts 2% van de bedrijven in het cluster infra is groter dan 50 mensjaren.

De omzetsamenstelling naar type opdrachtgevers laat zien dat het cluster infra zich sterk richtte op (lokale) overheden en daarnaast veel voor hoofdaannemers werkte. Het cluster infra treedt veel minder op voor collega's of andere opdrachtgevers.

Meer dan een derde deel van de omzet bestond uit materiaalkosten. Daarnaast werd iets meer dan een kwart van de omzet besteed aan personeelskosten. Kosten van uitbesteed werk bedroegen 16% van de kosten. Het resultaat voor belastingen lag op ongeveer 3%.

Tabel 4.2 Verdeling bedrijven en omzet cluster infra, 2011, in procenten

Bedrijven naar grootteklasse in mensjaren	
≤ 5	58
6-10	18
11-20	13
21-50	9
≥51	2
Omzet naar marktsector	
Nieuwbouw	57
Onderhoud en reparatie	43
Omzet naar opdrachtgever	
Hoofdaannemers	32
Collega's	4
Overige gespecialiseerde aannemers	2
Installatiebedrijven	0
Projectontwikkelaars, architecten, e.d.	3
Overheid	43
Particulieren, vve's	3
Woningcorporaties	3
Industrie	4
Bedrijven, verenigingen, stichtingen	6
Omzet naar kosten	
Grondstoffen, hulpstoffen, materiaal	35
Uitbesteed werk	16
Personeelskosten eigen personeel	28
Personeelskosten ingeleend/ingehuurd	9
Overige kosten	9
Resultaat (vóór belasting)	3

Bron: EIB

Werkgelegenheid

Bij het cluster infra waren in 2011 bijna 10 duizend personen (in fte) werkzaam als personeel of als meewerkende eigenaar. Van de bedrijven valt 97% onder de CAO Bouw.

Veel van het personeel werkt bij grotere bedrijven. Een kwart van de bedrijven bestaat uit meer dan 10 werkzame personen (zie tabel 4.2). Hier werkt 70% van het aantal werkenden (zie tabel 4.3). Het cluster infra bestaat voor bijna 60% uit kleine bedrijven met vijf of minder man personeel, maar hier werkt slechts 15% van de werkenden van het cluster. De 2% grootste bedrijven hebben een aandeel van ruim 20% in de werkgelegenheid in deze branche.

Naast het eigen personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt er ook ingehuurd (zie tabel 4.3). Het cluster infra kent veel inhuur van zzp'ers, gevolgd door collegiale inhuur. Het aandeel van uitzendkrachten is relatief beperkt. In het cluster is de omvang van deze flexibele schil ruim 35% van het eigen personeel. Hiernaast worden door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats ingezet (4% in loondienst of in dienst van een samenwerkingsverband).

Het meest uitgeoefende vak binnen het cluster infra (zie tabel 4.3) is het straatmaken. 30% van de werknemers in het cluster infra is straatmaker. Naast straatmakers is het aandeel machinisten/monteurs relatief hoog met 15%. Ongeveer een kwart van de werknemers in het cluster infra is uitvoerend, technisch en administratief personeel (uta). Dit aandeel is relatief hoog omdat deze ook de werkzaamheden van het personeel van onderaannemers, zzp'ers en uitzendkrachten moet coördineren en aansturen. Daarnaast vraagt het werk voor gemeenten relatief veel uta-capaciteit om de werkzaamheden met de gemeenten en bewoners af te stemmen.

De gemiddelde leeftijd van werknemers in het cluster infra ligt op ongeveer 39 jaar. Dit is iets lager dan het gemiddelde voor de totale bouw (40 jaar) in 2011. Het aandeel werknemers tussen 35 en 44 jaar is met 23% het grootst. De groep werknemers boven 55 jaar laat een duidelijk lager aandeel zien. Dit kan worden verklaard door het fysiek zware werk in het cluster, wat het voor werknemers moeilijker maakt tot de pensionering in de sector door te blijven werken.

Toe- en uittreding van werknemers

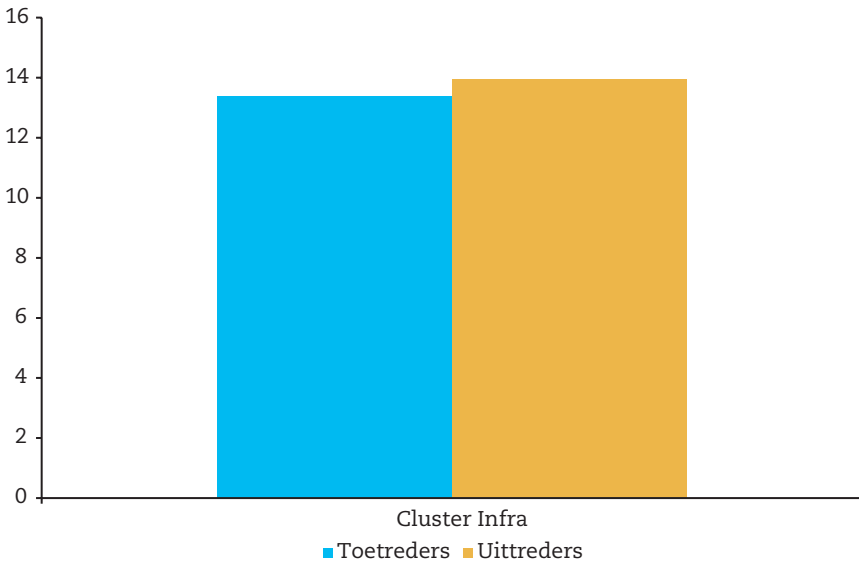
De toe- en uittreding binnen het cluster infra ligt rond 13%. Het percentage toe- en uittreders ligt met respectievelijk 13,4% en 13,9% erg dicht bij elkaar.

Tabel 4.3 Werkgelegenheid cluster infra, 2011, in procenten en aantallen

	%	Aantal
Grootteklasse in mensjaren		
≤ 5	14	1.405
6-10	15	1.448
11-20	20	1.907
21-50	30	2.941
≥51	21	2.040
Totaal	100	9.741
Arbeidsrelatie		
Personeel in loondienst	89	
Meewerkende eigenaren	11	
Totaal eigen personeel	100	
Leerlingen	4	
Zzp	21	
Collegiale inlening	10	
Uitzendkrachten	7	
Beroep		
Wegenbouwers	5	
Straatmakers	30	
Machinisten/monteurs	15	
Grondwerkers/spoorleggers	8	
Overig bouwplaatspersoneel	19	
UTA-personeel	23	
Leeftijdsverdeling		
Jonger dan 25	19	
25-34	21	
35-44	23	
45-54	22	
55 en ouder	15	
Gemiddelde leeftijd (jaren)		39

Bron: EIB

Figuur 4.2 Toe- en uittrekders in het cluster infra, 2010, in procenten

Bron: EIB

4.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2011-2012

De productie van het cluster infra daalde in 2011 en 2012 met respectievelijk 5% en 3%. Het cluster kon niet profiteren van de tijdelijk sterke opleving in 2011 van de infrastructuurwerken in opdracht van bedrijven. Deze zorgde ervoor dat de totale gww-productie in dat jaar steeg. Vooral de sterke teruggang in nieuwbouwprojecten zorgde voor minder bouw- en woonrijpmaken. Later zorgden de bezuinigingen bij lagere overheden ook voor de productiedaling van het cluster infra. Een aantal gemeenten kiest ervoor onderhoud uit te stellen omdat de gevolgen ervan zich pas later manifesteren.

Productieontwikkeling 2013-2014

De productie van het cluster infra zal in 2013 en 2014 verder dalen. Een verdere daling van het aantal nieuwbouwwoningen en bezuinigingen van de lagere overheden zorgen voor opnieuw een sterke productiedaling in 2013. In 2014 vlakt de daling sterk af en is vrijwel sprake van een stabilisatie van de productie van het cluster infra.

Productieontwikkeling tot 2017

Met het aantrekken van de nieuwbouwproductie van zowel woningen als overige gebouwen neemt ook het bouw- en woonrijpmaken weer toe. De beperkte budgettaire ruimte van overheden biedt weinig mogelijkheden voor productiegroei vanuit andere activiteiten. De productie van het cluster groeit in

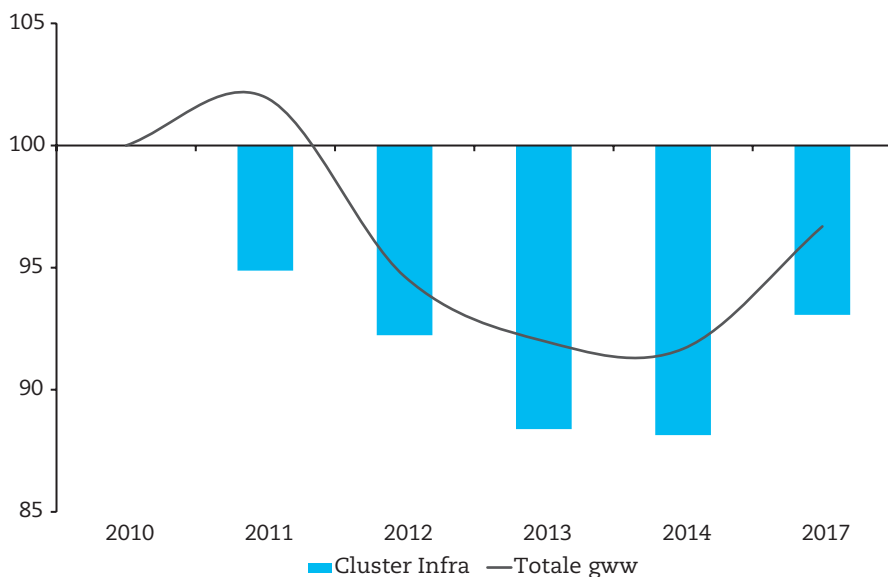
Tabel 4.4 Ontwikkeling van de productie in het cluster infra en in de totale gww, 2011-2017

	Miljoen €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2011	2011	2012	2013	2014	2017 ¹
Cluster infra	1.901	-5	-3	-4	-½	2
Totale gww	14.598	2	-7	-3	-½	2

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

Figuur 4.3 Productievolumewontwikkeling van het cluster infra en de totale gww sector, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

lijn met die van de totale gww jaarlijks met 2% in de periode 2015-2017 en komt in 2017 7% beneden het niveau van 2010 uit (zie figuur 4.3).

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De langdurige krimp van de productie is deels opgevangen door een verlaging van de arbeidsproductiviteit. De werkgelegenheid daalde hierdoor minder sterk

dan de productie. In vier achtereenvolgende jaren (2011-2014) daalt de werkgelegenheid in totaal met 8%. Hierbij verbetert in het laatste jaar de arbeidsproductiviteit al wel. In de periode 2015-2017 zal de productiegroei volledig worden opgevangen door herstel van de arbeidsproductiviteit. Hierdoor zal de werkgelegenheid in het cluster infra stabiliseren op het niveau van 2014 (zie figuur 4.4).

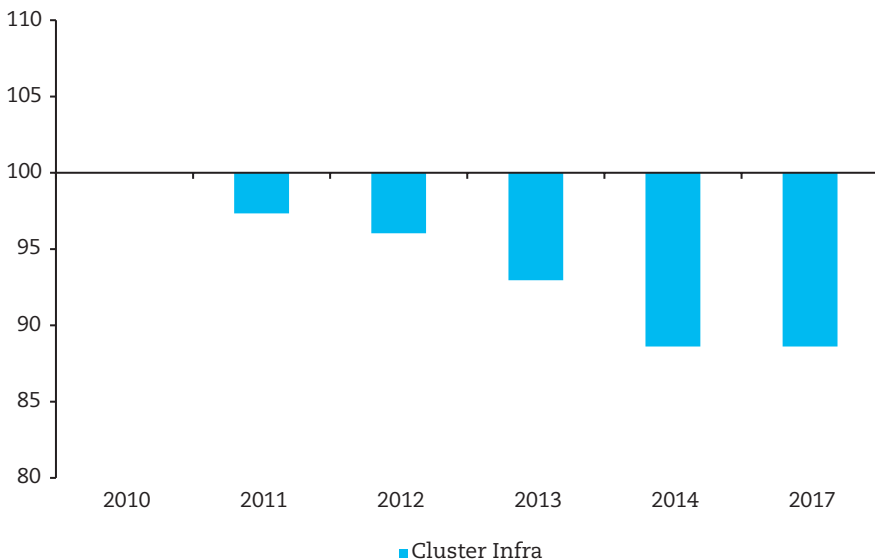
Tabel 4.5 Verwachting van de werkgelegenheid in het cluster infra, 2011-2017

	Personen	Δ%
2011	9.750	-3
2012	9.600	-1½
2013	9.300	-3
2014	8.875	-4½
2017 ¹	8.875	0

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

Figuur 4.4 Werkgelegenheidsontwikkeling van het cluster infra, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

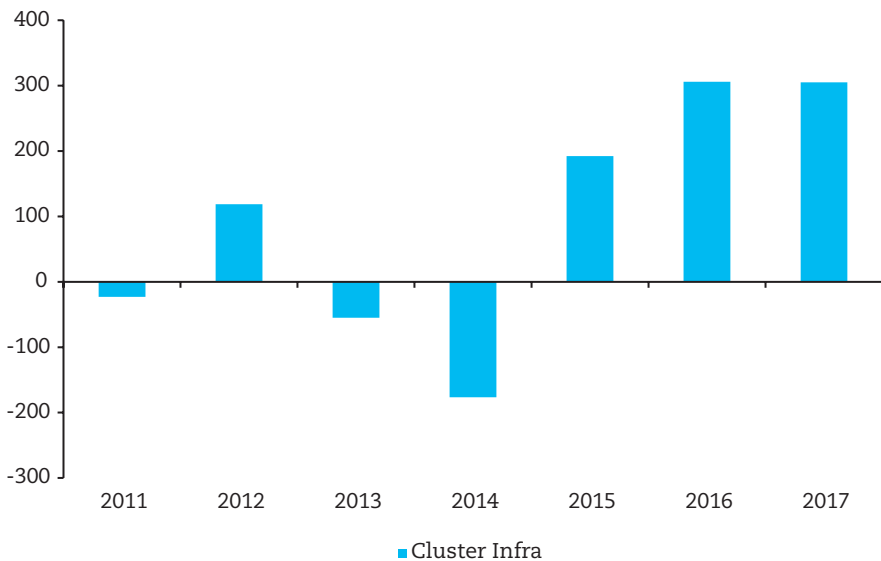
4.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

Instroombehoefte van werknemers

De instroombehoefte van het cluster infra voor de komende jaren wordt voor een belangrijk deel bepaald door de verwachte daling van de werkgelegenheid in dit cluster. In figuur 4.5 is de totale instroombehoefte weergegeven, die bestaat uit de som van de uitbreidings- en de natuurlijke vervangingsvraag.

Uit de figuur valt op te maken dat in 2011 de instroombehoefte in het cluster infra licht daalt, terwijl in 2012 weer sprake is van een relatief grote stijging. De positieve instroombehoefte in 2012 kan worden verklaard door een grote uitstroom van arbeidskrachten in dit jaar. In 2013 daalt de werkgelegenheid verder en is er per saldo een negatieve instroombehoefte van ongeveer -55. In 2014 daalt deze behoefte nog verder. De instroombehoefte aan personeel loopt in de jaren er na weer op en stabiliseert in de periode 2015-2017 op ongeveer 300 werknemers. Gemiddeld over de periode 2012-2017 bedraagt de instroombehoefte in het cluster infra rond 115 werkenden per jaar.

Figuur 4.5 Instroombehoefte in het cluster infra, 2011-2017, in personen

Bron: EIB

Opleidingsbehoefte

In tabel 4.6 zijn de resultaten van de ramingen weergegeven. In de onderzoeksverantwoording worden de gebruikte aannames vermeld.

In het cluster infra was in 2011 bij eigen opgave een instroom van 235 leerlingen in het eerste leerjaar. Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou - onder de genoemde aannames in de onderzoeksverantwoording - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van ongeveer 155 leerlingen per jaar nodig zijn. De benodigde inspanning is beperkt tot het opvangen van de natuurlijke uitstroom. Ten opzichte van de andere branches treedt bij het cluster infra op middellange termijn nog geen herstel van de werkgelegenheid op. Hierdoor hoeft de instroom in de opleiding ook minder fors te worden verhoogd.

Tabel 4.6 Gekwalificeerde arbeidsreserve ontwikkeling in het cluster infra bij instroom in de opleidingen in 2011-2017, in personen

	Instroom in eerste leerjaar 2011	Gemiddelde instroom 2012-2017 ¹	Arbeidsreserve		
			2013	2014	2017
Cluster infra	235	155	350	610	0

¹ Leerlingaantallen zijn op jaarbasis

Bron: EIB

5 Gevels

Het cluster gevels bestaat uit gespecialiseerde aannemingsbedrijven die lid zijn van de Aannemers Vereniging Metselwerken (AVM), de Vereniging Kalkzandsteen Lijmbedrijven (VKL), de Vereniging Nederlandse Voegbedrijven (VNV) en de Vereniging van Steiger-, Hoogwerk- en Betonbekistingsbedrijven (VSB). Daarnaast bestaat het cluster uit metsel-, voeg-, en steigerbouwbedrijven die ingeschreven staan bij Cordares en die geen lid zijn van de genoemde brancheverenigingen.

De bedrijven binnen het cluster gevels hebben deels overlappende activiteiten aan de buitengevels van woningen en andere gebouwen. Zo voeren metsel- en voegbedrijven beide zowel metsel- als voegwerk uit. Ook vormt steigerbouw onderdeel van de activiteiten van ieder van de drie branches binnen het cluster gevels.

5.1 Sectorstructuur in 2011

In deze paragraaf wordt ingegaan op de omzet, activiteiten, omvang en markten waarin de bedrijven van het cluster gevels actief zijn.

Omzet en bedrijfsomvang

In 2011 bedroeg de totale netto omzet van metselbedrijven € 470 miljoen. De voegbedrijven behaalden een netto omzet van € 128 miljoen. De steigerbedrijven realiseerden een netto omzet van € 288 miljoen.

Van de drie branches was de omzet en eigen werkgelegenheid per bedrijf het hoogst in de steigerbouw. Ook de omzet per eigen werkende was bij steigerbedrijven beduidend hoger dan bij de andere gevelbedrijven (zie tabel 5.1).

Tabel 5.1 Branchekarakteristiek cluster gevels, 2011

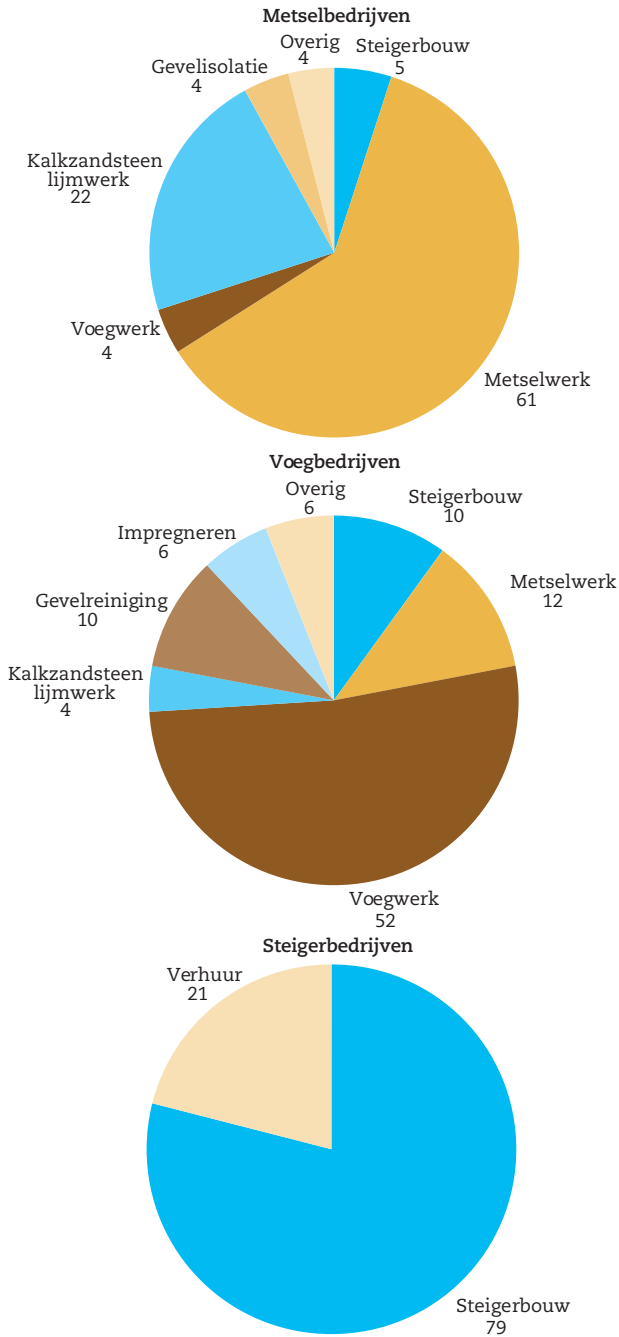
	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werkgelegenheid per bedrijf (fte)	Omzet per eigen werkende (€)
Metselbedrijven	0,9	7	75.031
Voegbedrijven	0,6	7	60.587
Steigerbedrijven	4,1	22	145.492

Bron: EIB

Activiteiten

Figuur 5.1 geeft de verdeling van de omzet in 2011 naar activiteiten weer.

Figuur 5.1 Omzetsamenstelling naar activiteit cluster gevels, 2011, in procenten

Bron: EIB

Metselbedrijven

Meer dan 60% van de omzet van metselbedrijven bestond uit metselwerk. Naast het metselen voerden deze bedrijven ook voegwerk uit. Deze activiteit wordt dan vooral aan voegbedrijven uitbesteed. De metselbedrijven beschikken over eigen steigers, die zij met hiervoor geschoold personeel ook zelf opzetten en afbouwen. Mede met het oog op de schommelingen in de opdrachtenstroom en het gebruik van de steiger voor de verschillende disciplines op de bouwplaats worden ook veel steigers door steigerbedrijven neergezet. Het lijmen van kalkzandsteenblokken en elementen was een tweede belangrijke activiteit, voornamelijk voor kalkzandsteenlijmbedrijven, die voor een vijfde van de omzet zorgde.

Voegbedrijven

Ruim de helft van de omzet van voegbedrijven bestond uit het vervangen of aanbrengen van voegen in metselwerk. Ongeveer 12% van het werk bestond uit metselen, vaak als onderdeel van een grotere voegklus. Net als de metselbedrijven maken voegbedrijven voor een deel gebruik van eigen steigers die ook door eigen personeel worden opgezet en afgebroken. Bij het voegwerk wordt ook gebruik gemaakt van gespecialiseerde voegbedrijven, wel of niet rechtstreeks ingeschakeld door de opdrachtgever of de hoofdaannemer. Voegbedrijven behaalden in vergelijking met metselbedrijven naar verhouding meer omzet uit gevelbehandeling van voornamelijk bestaande gevels (isolatie, reiniging en impregnatie).

Steigerbedrijven

De activiteiten van steigerbedrijven bestonden in hoofdzaak uit het ontwerpen, opzetten en afbreken van steigerconstructies en voor een vijfde uit de verhuur van steigers.

Verdeling bedrijven en omzet

Tabel 5.2 laat naast de verdeling van bedrijven naar grootteklasse ook de verdeling van de omzet in 2011 naar marktsector, opdrachtgever en kosten zien.

De bedrijven in het cluster gevels zijn relatief klein. Het grootste deel van de bedrijven bestaat uit minder dan zes werkzame personen (zie tabel 5.2). Alleen in de steigerbouw bestaat nog een substantieel deel uit grote bedrijven. Van de steigerbouw heeft ongeveer één op de tien bedrijven meer dan 50 personeelsleden. De metsel- en voegbedrijven hebben een zelfde verdeling naar grootteklasse.

Metselbedrijven

Metselbedrijven behaalden hun omzet vooral in de nieuwbouw (voornamelijk woningen) en slechts voor een zeer beperkt deel in de bestaande bouw. Dit komt doordat metselwerk een zeer lange levensduur kent, waarbij het tussentijds onderhoud voornamelijk bestaat uit het vervangen van het voegwerk, wat veel door voegbedrijven wordt gedaan.

Hoofdaannemers (61%) en woningcorporaties (20%) waren naar verhouding de belangrijkste opdrachtgevers in de omzet van metselbedrijven.

De kostenstructuur van metselbedrijven werd voornamelijk bepaald door de kosten van eigen personeel en uitbesteding van werk.

Tabel 5.2 Verdeling bedrijven en omzet cluster gevels, 2011, in procenten

	Metsel- bedrijven	Voeg- bedrijven	Steiger- bedrijven
Bedrijven naar grootteklasse in mensjaren			
≤ 5	72	73	56
6-10	10	12	12
11-20	11	8	14
21-50	5	5	9
≥51	2	2	9
Omzet naar marktsector			
Nieuwbouw van woningen	57	16	13
Verbouw, renovatie woningen	7	26	12
Onderhoud, reparatie woningen	10	18	9
Nieuwbouw van gebouwen	22	2	10
Verbouw, renovatie gebouwen	3	25	27
Onderhoud, reparatie gebouwen	1	11	16
Gww	0	0	0
Overige activiteiten	0	2	6
Omzet naar opdrachtgever			
Hoofdaannemers	61	48	60
Collega's	2	4	4
Overige gespecialiseerde aannemers	2	3	18
Installatiebedrijven	0	0	0
Projectontwikkelaars, architecten, e.d.	1	5	0
Overheid	0	7	1
Particulieren, vve's	8	15	1
Woningcorporaties	20	14	0
Industrie	1	2	13
Bedrijven, verenigingen, stichtingen	5	2	3
Omzet naar kosten			
Grondstoffen, hulpstoffen, materiaal	13	20	12
Uitbesteed werk	28	12	16
Personeelskosten eigen personeel	34	28	29
Personeelskosten ingeleend/ingehuurd	11	16	21
Overige kosten	11	16	21
Resultaat (vóór belasting)	3	8	1

Bron: EIB

Voegbedrijven

Voegbedrijven behaalden in vergelijking met metselbedrijven een groter deel van de omzet uit renovatie en onderhoud van bestaande woningen en gebouwen. Dit komt doordat het tussentijds onderhoud aan metselwerk voornamelijk bestaat uit het vervangen van het voegwerk.

Hoofdaannemers (48%), particulieren (15%) en woningcorporaties (14%) waren naar verhouding de belangrijkste opdrachtgevers in de omzet van voegbedrijven. De kostenstructuur van voegbedrijven werd voornamelijk bepaald door de kosten van eigen personeel. Het aandeel van de materiaalkosten lag het hoogst bij de voegbedrijven, rond de 20% van de omzet. Bij voegbedrijven werd - gezien de samenstelling van de personeelskosten - het werk veel meer door het eigen personeel uitgevoerd. In mindere mate kenmerken voegbedrijven zich door een relatief hoog aandeel overige kosten. Van het wat hogere resultaat voor belasting moet het ondernemersloon nog af.

Steigerbedrijven

In vergelijking met metsel- en voegbedrijven was de omzet van steigerbedrijven wat gelijkmatiger verdeeld over de verschillende marktsectoren. Behalve in de bouw zijn steigerbedrijven ook actief in de procesindustrie (raffinage, centrales en off shore). Voor het onderhoud moeten steigers in en rond de installaties worden gebouwd, waarbij omwille van de continuïteit van het bedrijfsproces veiligheid en tijd voor de opdrachtgever vaak belangrijker zijn dan de kosten van de steiger zelf.

Hoofdaannemers (60%), overige gespecialiseerde aannemers (18%) en industrie (14%) waren naar verhouding de belangrijkste opdrachtgevers in de omzet van steigerbedrijven.

De kostenstructuur van steigerbedrijven werd voornamelijk bepaald door de kosten van eigen personeel. Bij steigerbedrijven werd - gezien de samenstelling van de personeelskosten - het werk veel meer door het eigen personeel uitgevoerd. Steigerbedrijven kenmerken zich door een relatief hoog aandeel overige kosten. Het gaat hierbij om de huur- of financieringskosten van steigermaterieel. Steigerbouw geldt als een kapitaalintensieve activiteit.

Werkgelegenheid

In 2011 waren bijna 3,7 duizend personen (fte) als personeel of meewerkende eigenaar bij de metselbedrijven werkzaam. In de voegbedrijven zijn ongeveer 1.400 personen (fte) werkzaam. In de steigerbouw werken 1.600 personen. Vrijwel alle metsel- en steigerbedrijven vallen onder de CAO Bouw. Van de voegbedrijven vallen ongeveer driekwart van de bedrijven onder de CAO Bouw.

Bij de metsel- en voegbedrijven is grofweg de helft van het aantal werkenden werkzaam bij de 7% van de bedrijven met meer dan 20 werkzame personen (zie tabel 5.3).

Bij steigerbedrijven werkt twee derde van het aantal werkenden bij de 10% van de bedrijven met meer dan 50 werkzame personen.

Naast het eigen personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt er ook veel ingehuurd (zie tabel 5.3). Deze inhuur bestaat uit personeel van collega bedrijven, zzp'ers en uitzendkrachten. In de steigerbouw is de omvang van deze flexibele schil ten opzichte van het eigen personeel met een kwart het kleinst. Hierbij spelen de veiligheidsvoorschriften een belangrijke rol. Handha-

Tabel 5.3 Werkgelegenheid cluster gevels, 2011, in procenten en aantallen

	Metsel- bedrijven		Voeg- bedrijven		Steiger- bedrijven	
	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal
Grootteklasse in mensjaren						
≤ 5	17	645	22	307	7	106
6-10	10	362	14	188	4	73
11-20	22	826	18	253	10	157
21-50	20	736	21	296	13	222
≥51	31	1.152	25	354	66	1.069
Totaal	100	3.721	100	1.398	100	1.627
Arbeidsrelatie						
Personeel in loondienst	82		81		95	
Meewerkende eigenaren	12		19		5	
Totaal eigen personeel	100		100		100	
Leerlingen	5		5		3	
Zzp	39		30		13	
Collegiale inlening	10		11		3	
Uitzendkrachten	10		13		9	
Beroep						
Metselaars	62		6		-	
Voegers	2		53		-	
Steigerbouwers	1		1		52	
Overig bouwplaatspersoneel	24		23		21	
w.o. timmerlieden	10		8		1	
UTA-personeel	11		16		27	
Leeftijdverdeling						
Jonger dan 25	13		11		14	
25-34	21		22		28	
35-44	21		24		26	
45-54	24		25		21	
55 en ouder	21		18		11	
Gemiddelde leeftijd (jaren)		42		41		39

Bron: EIB

ving is beter aan te sturen met eigen personeel dan met tijdelijk personeel. In de twee andere branches schommelt de omvang rond de helft. Hiernaast worden door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats ingezet. Het percentage leerlingen is op het geheel van werkzame personen bescheiden. Bij de metsel- en voegbedrijven is dit ongeveer 5%. Bij de steigerbedrijven met 3% iets minder.

Meer dan 90% van het eigen personeel is bij de steigerbedrijven personeel in loondienst. In de metsel- en voegbedrijven is dit driekwart. Metselbedrijven maken het meest gebruik van zzp'ers, terwijl steigerbedrijven het minst gebruik maken van collegiale inlening. Metselbedrijven en voegbedrijven maken hierbij een stuk meer gebruik van zzp'ers dan van uitzendkrachten.

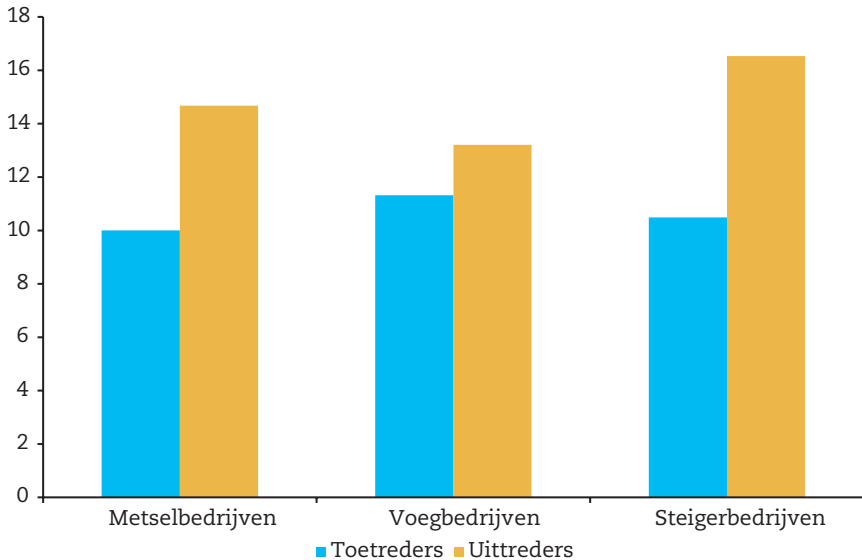
Onder de metselbedrijven is meer dan 60% van de werknemers metselaar. Slechts 11% van de werknemers werkt als uitvoerend, technisch of administratief personeel. Onder de voegbedrijven is 53% van de werknemers voeger. Daarnaast werkt 6% van de werknemers als metselaar. Het aandeel uta-personeel ligt hier hoger dan bij de metselbedrijven. Meer dan de helft van de werknemers van steigerbedrijven zijn steigerbouwers. Ruim een kwart van het personeel is uta-personeel, dit aandeel ligt beduidend hoger dan bij de metsel- en voegbedrijven. Dit komt doordat voor het bouwen van steigers een ontwerp moet worden gemaakt, welke moet worden doorgerekend om de veiligheid ervan te waarborgen.

De gemiddelde leeftijd onder werknemers in metselbedrijven is bijna 42 jaar. Dit ligt bijna drie jaar hoger dan het gemiddelde in de totale bouw. Werknemers in voegbedrijven hebben een gemiddelde leeftijd die iets lager ligt op 41 jaar. In het cluster gevels is het aandeel werknemers jonger dan 25 jaar relatief laag. Vooral onder de metsel- en voegbedrijven is een groot aandeel werknemers boven de 45 jaar actief. Onder de steigerbedrijven is het aandeel werknemers tussen 25 en 44 jaar beduidend groter. Dit resulteert voor de steigerbedrijven in een gemiddelde leeftijd van 39 jaar.

Toe- en uittreding van werknemers

Het aandeel uittreders is in alle drie de branches hoger dan het percentage toetreders. Het verschil is met 6% het grootst onder de steigerbedrijven. Bij de voegbedrijven is het verschil nog geen 2%.

Figuur 5.2 Toe- en uittraders in het cluster gevels, 2010, in procenten

Bron: EIB

5.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2011-2012

De productie van de bedrijven in het cluster gevels nam in 2011 in navolging van het kortstondige herstel van de totale bouw in de eerste helft van dat jaar over de gehele linie toe. Vooral de voegbedrijven profiteerden hierbij ook van het tijdelijk lagere btw-tarief voor onderhoud aan bestaande woningen. In de tweede helft van dat jaar verslechterde met de algehele economische situatie ook de productieontwikkeling voor de bedrijven in dit cluster. Over het gehele jaar gemeten realiseerden alle branches binnen het cluster een groei.

De metselbedrijven profiteerden het minst van de korte opleving en realiseerden een groei van 2,6%. Een deel van het werk werd uitgevoerd door het onderbezette eigen personeel van hoofdaannemers. De steigerbedrijven realiseerden een productiegroei van 3,6% en de voegbedrijven een forse groei van 5%.

De terugval in productie zette zich in 2012 verder door. De productie van de metselbedrijven daalde in 2012 met 9% door de sterke afhankelijkheid van de nieuwbouw tot ver onder het oude dieptepunt van 2010. Doordat zowel voegbedrijven als steigerbedrijven meer omzet uit andere activiteiten halen was de krimp van de productie rond 6% minder dan die van de metselbedrijven. Dit kon echter ook voor deze branches niet voorkomen dat de productie in 2012 zich tot onder het niveau van 2010 ontwikkelde.

Productieontwikkeling 2013-2014

De daling van de productie zet zich binnen het cluster gevels in 2013 verder door. In 2013 wordt voor alle branches in het cluster een nieuw dieptepunt bereikt. Het is vooral de woningbouw die de productie verder onder druk zet. Terwijl de utiliteitsbouw naar verwachting in 2013 licht zal herstellen, daalt de woningbouw verder onder invloed van verslechterde condities voor hypotheeken en de beperking van de hypotheekrenteaf trek. Ook de investeringscapaciteit van corporaties komt (mede als gevolg van de verhuurderheffing) onder druk te staan.

De productie van de metselbedrijven zal naar verwachting in 2013 met 3% dalen. De productiedaling is groter mede door de sterkere concentratie op nieuwbouw.

Voor 2014 wordt een opleving van de woningbouw verwacht. Wel wordt deze in bouwvolume afgeremd door het beleid dat in het Lente- en het Regeerakkoord is opgenomen. Het zijn vooral de metselbedrijven die al snel van de sterke opleving van de woningnieuwbouw profiteren. Na een forse terugval in bouwproductie breekt nu voor de metselbedrijven een periode van een sterk herstel aan. De voeg- en steigerbedrijven zullen naar verwachting in 2014 een minder sterk herstel tegemoet kunnen zien.

Productieontwikkeling tot 2017

Na 2014 is sprake van een breed herstel van de bouwproductie. Het herstel in de woningbouw is krachtiger dan in de utiliteitsbouw. Met het algehele herstel van de bouwproductie zullen de bedrijven in het cluster gevels marktaandeel terugwinnen van de hoofdaannemers. Door de sterke oriëntatie op de woningnieuwbouw zullen de metselbedrijven in de periode 2015-2017 een sterke groei realiseren van gemiddeld 7% per jaar. De productie van voeg- en steigerbedrijven zal naar verwachting met, respectievelijk, gemiddeld 5% en 4% groeien.

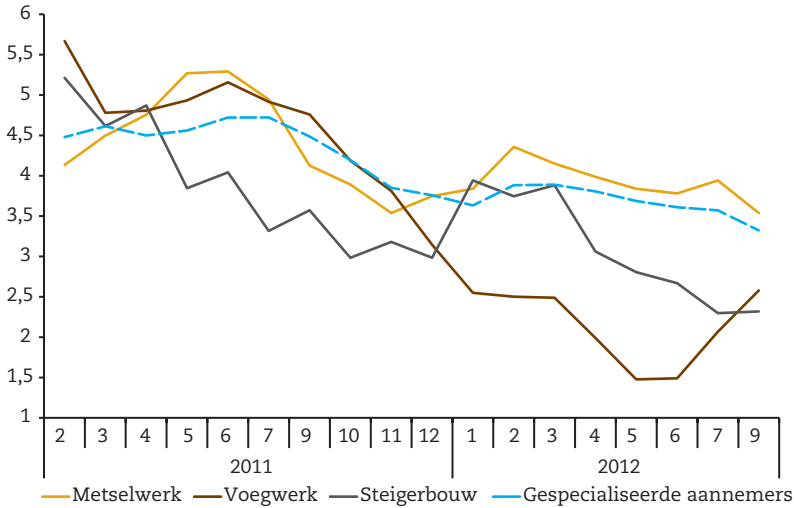
Tabel 5.4 Ontwikkeling van de productie in het cluster gevels en in de totale b&u sector, 2011-2017

	Miljoen €		Jaarlijkse veranderingen (%)			
	2011	2011	2012	2013	2014	2017 ¹
Metselbedrijven	479	3	-9	-3	4½	7
Voegbedrijven	134	5	-6½	-2	2	5
Steigerbedrijven	300	3½	-6	-½	2½	4
Totale b&u	39.307	5	-7	-3½	1½	5½

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

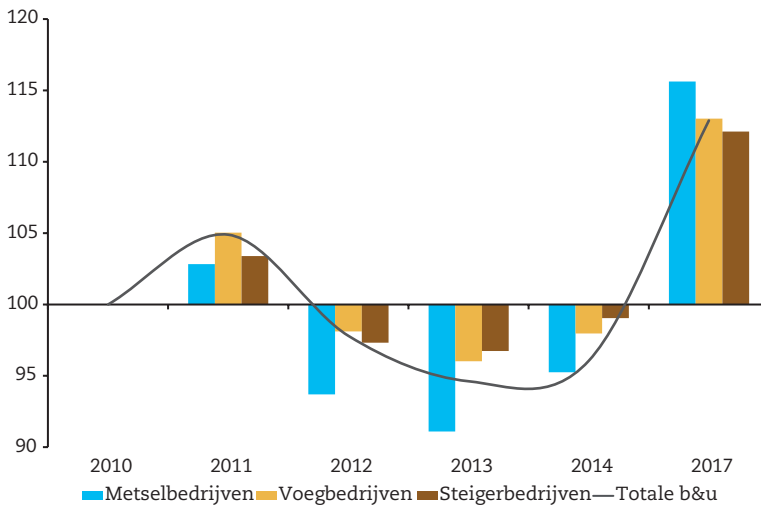
Figuur 5.3 Orderportefeuilles in het cluster gevels, februari 2011 tot en met september 2012¹, maanden werk, 3-maands gemiddelde

1 De orderportefeuilles van gespecialiseerde aannemers worden vanaf 2011 bijgehouden

Bron: EIB

Figuur 5.4 Productievolumewontwikkeling van het cluster gevels en de totale b&u sector, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De ontwikkeling van de werkgelegenheid volgt in grote lijnen de ontwikkeling van de productie (zie tabel 5.5). Een deel van het productieverlies wordt opgevangen door verlaging van de arbeidsproductiviteit. Het overige deel vertaalt zich in minder werkgelegenheid. De korte opleving van de bouwproductie in 2011 kon een verdere werkgelegenheidsdaling in het cluster gevels niet voorkomen. Door de onderbenutting van het eigen personeel en het opvangen van tekorten met flexibele arbeidskrachten daalde in 2011 de eigen werkgelegenheid in de drie branches van het cluster gevels. De werkgelegenheid van metselbedrijven daalde in dat jaar met bijna 3%, terwijl die van voeg- en steigerbedrijven met respectievelijk 1¼% en 2½% daalde.

In 2012 en 2013 daalt de werkgelegenheid verder. Pas na 2014 treedt herstel op van de werkgelegenheid van de metselbedrijven. Deze branche profiteert al snel van de opleving van de nieuwbouw. De werkgelegenheid van de voeg- en steigerbedrijven herstelt met een jaar vertraging.

In de periode 2015-2017 neemt de werkgelegenheid bij metselbedrijven naar verwachting met gemiddeld 3% per jaar toe en komt hiermee bijna 10% boven het niveau van 2010 uit. De werkgelegenheid van voeg- en steigerbedrijven stijgt door een lagere productiegroei met respectievelijk gemiddeld 1½% en 1% per jaar minder snel en blijft in 2017 nog onder het niveau van 2010 (zie figuur 5.5).

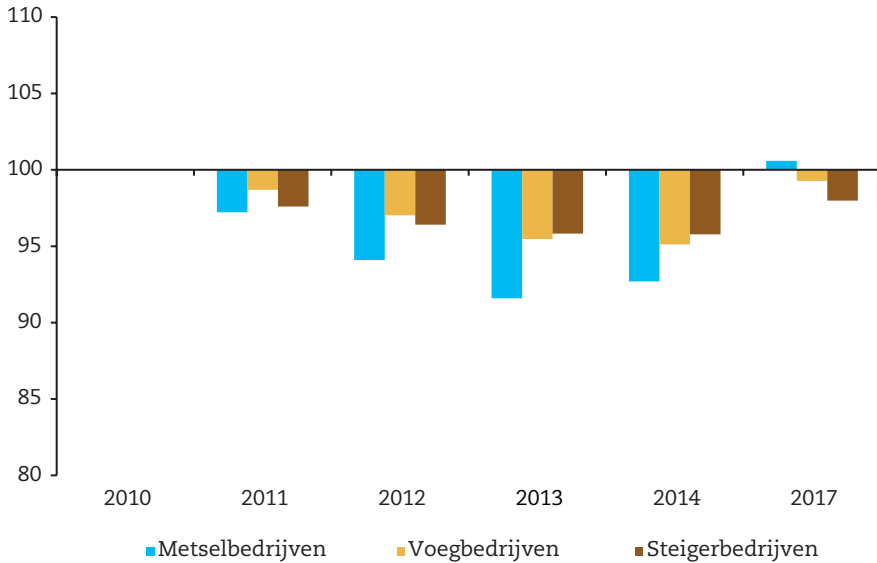
Tabel 5.5 Verwachting van de werkgelegenheid in het cluster gevels, 2011-2017

	Metsel- bedrijven		Voeg- bedrijven		Steiger- bedrijven	
	Personen	Δ%	Personen	Δ%	Personen	Δ%
2011	3.725	-3	1.400	-1½	1.625	-2½
2012	3.600	-3	1.375	-2	1.600	-1
2013	3.500	-3	1.350	-2	1.600	-½
2014	3.550	1	1.350	-½	1.600	0
2017 ¹	3.850	3	1.400	1½	1.625	1

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

Figuur 5.5 Werkgelegenheidsontwikkeling van het cluster gevels, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

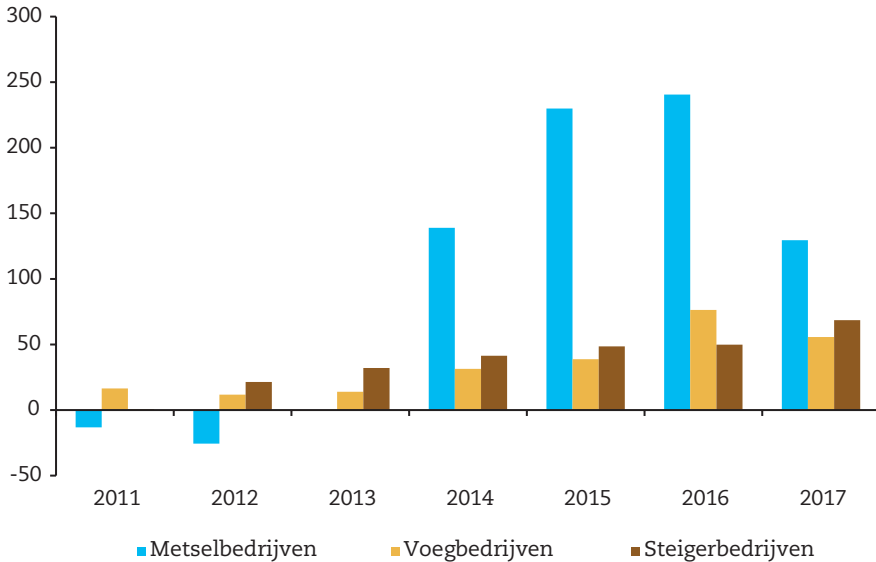
5.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

De instroombehoefte van werknemers

De instroombehoefte voor de komende jaren van het cluster gevels wordt voor een belangrijk deel bepaald door natuurlijke vervangingsvraag in het cluster. Bij de voeg- en steigerbedrijven is de natuurlijke uitstroom groter dan de werkgelegenheidsmutaties, waardoor een positieve instroombehoefte blijft bestaan. Alleen voor de metselbedrijven geldt dat de ontwikkelingen in de werkgelegenheid grotendeels de instroombehoefte verklaren. In figuur 5.6 is de totale instroombehoefte weergegeven, die bestaat uit de som van de uitbreidings- en de natuurlijke vervangingsvraag.

Uit de figuur blijkt dat in 2012 de metselbranche met ongeveer 15 man personeel zou moeten inkrimpen. In dat jaar is de krimp in de productie - en als gevolg daarvan in de werkgelegenheid - zo sterk dat de natuurlijke uitstroom alleen niet voldoende is om de reductie van de arbeidscapaciteit onder metselbedrijven op te vangen. Vanaf 2013 is de instroombehoefte voor metselbedrijven weer positief. Bij de voeg- en steigerbedrijven blijft de instroombehoefte positief. Na 2014 trekt de groei van de werkgelegenheid aan waardoor ook de instroombehoefte binnen de metselbedrijven sterk groeit. Gemiddeld over de periode 2012-2017 bedraagt de instroombehoefte bij de metselbedrijven 120 werknemers per jaar, bij de voegbedrijven 40 en bij de steigerbedrijven 45.

Figuur 5.6 Instroombehoefte in het cluster gevels, 2011-2017, in personen

Bron: EIB

Opleidingsbehoefte

In tabel 5.6 zijn de resultaten van de ramingen weergegeven. In de onderzoeksverantwoording worden de gebruikte aannames vermeld.

Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben, blijkt voor alle branches van het cluster gevels dat in de periode 2012-2017 een grotere instroom in de opleidingen nodig is dan in 2011 het geval was. Dit betekent dat een forse intensivering van het beleid om jongeren te werven nodig is als de branches de instroombehoefte volledig zouden willen opvangen met geschoolde arbeidskrachten. Dat zal niet voor alle te vervangen taken nodig zijn.

Metselbedrijven

Bij de metselbedrijven zijn in 2011 109 leerlingen ingestroomd in de opleiding. Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou - onder de genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van ongeveer 170 leerlingen per jaar nodig zijn.

Voegbedrijven

Bij de voegbedrijven was de instroom in de opleiding in 2011 in totaal 35 leerlingen. Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou - onder de genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van ongeveer 60 leerlingen per jaar nodig

zijn. Ten opzichte van 2011 betekent dit dat bijna een verdubbeling van de instroom in de opleiding nodig is.

Steigerbedrijven

Bij de steigerbedrijven blijkt het moeilijk voldoende jongeren aan te trekken en is het totaal aantal leerlingen dat in 2011 instroomde in de opleiding 25. Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben, zou - onder de genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van 65 leerlingen per jaar nodig zijn.

Tabel 5.6 Gekwalificeerde arbeidsreserve ontwikkeling in het cluster gevels bij instroom in de opleidingen in 2011-2017, in personen

	Instroom in eerste leerjaar 2011	Gemiddelde instroom 2012-2017 ¹	Arbeidsreserve		
			2013	2014	2017
Metselbedrijven	109	170	350	300	0
Voegbedrijven	35	60	60	70	0
Steigerbedrijven	25	65	30	30	0

1 Leerlingaantallen zijn op jaarbasis

Bron: EIB

6 Daken

Het cluster daken bestaat uit gespecialiseerde aannemingsbedrijven die lid zijn van de Nederlandse Vereniging voor Dakdekkersbedrijven Hellende Daken 'Het Hellend Dak' (HHD), De Zinkmeesters, de Nederlandse Vereniging van Leidekkers en de Vakfederatie Rietdekkers. Daarnaast bestaat het cluster uit dakwerkbedrijven die ingeschreven staan bij Cordares, die geen lid zijn van de genoemde brancheverenigingen en die voornamelijk niet actief zijn in bitumineus dakwerk.

Overeenkomst tussen de bedrijven is dat zij zich richten op het aannemen en uitvoeren van dakwerk van hellende daken. De bedrijven die in dit hoofdstuk worden aangeduid als dakdekbedrijven richten zich sterk op dakbedekkingen van pannen. De rietdekbedrijven richten zich vooral op dakbedekkingen van riet.

6.1 Sectorstructuur in 2011

In deze paragraaf wordt ingegaan op de omzet, activiteiten, omvang en markten waarin de bedrijven van het cluster daken actief zijn.

Omzet en bedrijfsomvang

In 2011 bedroeg de totale netto omzet van dakdekbedrijven € 295 miljoen. De rietdekbedrijven behaalden een netto omzet van € 75 miljoen.

De gemiddelde omzet en eigen werkgelegenheid per bedrijf is bij de dakdekbedrijven beduidend hoger dan bij de rietdekbedrijven (zie tabel 6.1). Dit komt doordat rietdekbedrijven overwegend kleine bedrijven zijn. De dakdekbedrijven hebben een groter aandeel bedrijven met meer dan vijf werknemers.

Tabel 6.1 Branche karakteristiek cluster daken, 2011

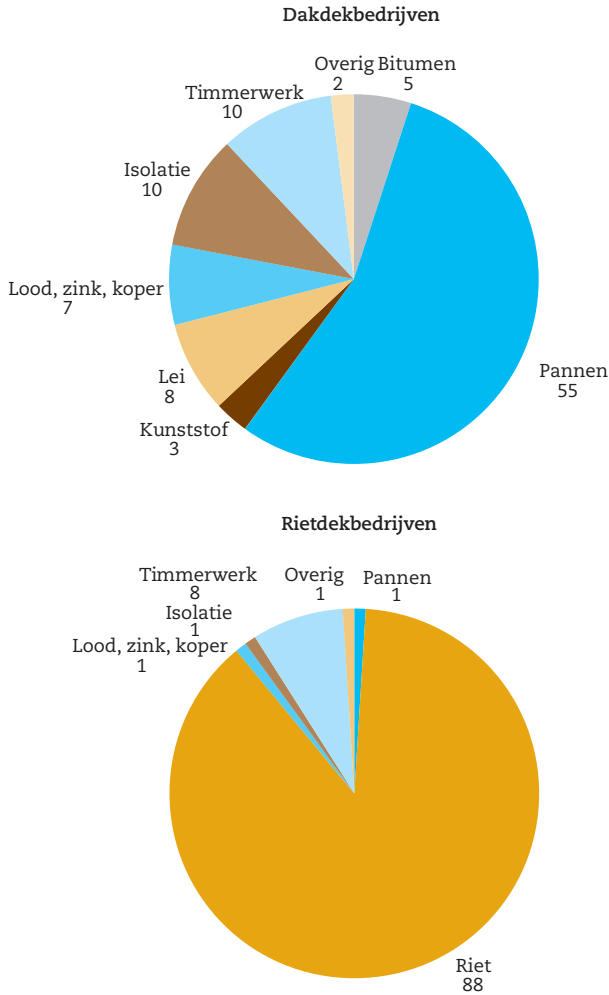
	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werkgelegenheid per bedrijf (fte)	Omzet per eigen werkende (€)
Dakdekbedrijven	1,0	7	102.207
Rietdekbedrijven	0,3	3	78.880

Bron: EIB

Activiteiten

Figuur 6.1 geeft de verdeling van de omzet in 2011 naar activiteiten weer.

Figuur 6.1 Omzetsamenstelling naar activiteit cluster daken, 2011, in procenten

Bron: EIB

Dakdekbedrijven

De dakdekbedrijven hadden een brede variëteit aan type dakbedekkingen. Het leggen van dakpannendaken (keramisch en beton) had met 55% het grootste aandeel in de omzet. Hiernaast vormden timmerwerk en isolatie ook een belangrijk deel van de omzet.

Rietdekbedrijven

De rietdekbedrijven beperkten zich voornamelijk tot het rietdekken. De overige activiteiten moeten vooral gezien worden als onderdeel van een groter project, waarin het rietendekken de hoofdactiviteit was.

Verdeling bedrijven en omzet

Tabel 6.2 laat naast de verdeling van bedrijven naar grootteklasse ook de verdeling van de omzet in 2011 naar marktsector, opdrachtgever en kosten zien.

De bedrijven in het cluster daken zijn over het algemeen klein. Van de dakdekbedrijven heeft bijna twee derde minder dan zes man personeel in dienst, bij de rietdekbedrijven is dit percentage zelfs meer dan 90%. Bij de dakdekbedrijven heeft ongeveer een vijfde meer dan 10 mensen in dienst. Er zijn geen grote bedrijven met meer dan 50 man personeel in dit cluster actief. De grootste rietdekbedrijven hebben minder dan 11 man eigen personeel.

Dakdekbedrijven

De omzetsamenstelling van dakdekbedrijven kent een iets minder scheve verdeling tussen woningen en overige gebouwen. Nieuwbouw en renovatie van daken van bestaande woningen vormden het grootste deel van de omzet. Een vijfde van de omzet werd gegenereerd uit de verbouw of renovatie van overige gebouwen.

Voor de omzet van dakdekbedrijven vormden de opdrachten voor hoofdaannemers de belangrijkste categorie. Hierna volgden de particulieren, maar het belang van deze groep was veel kleiner dan die voor de rietdekbedrijven. De dakdekbedrijven richtten zich in verhouding tot de rietdekbedrijven meer op woningcorporaties, overheid en industrie.

Het aandeel van materiaalkosten in de totale omzet was grofweg een derde deel. Dakdekbedrijven besteedden weinig werk uit in vergelijking met andere gespecialiseerde aannemers. Naast de materiaalkosten hadden de loonkosten een groot aandeel in de omzet.

Rietdekbedrijven

De rietdekbedrijven richten zich sterk op de markt van woningen. De nieuwbouw droeg voor een vijfde deel bij aan de totale omzet. Vanwege de uitstraling wordt het riet vaker toegepast bij nieuwbouw van vakantie- en vrijstaande woningen. Verder vormde onderhoud en vervanging van rieten daken van woningen met totaal 66% een stabiel onderdeel van de omzet. Het aandeel van overige gebouwen (o.a. molens) vormde een zeer beperkt onderdeel van de omzet.

Voor rietdekbedrijven waren particulieren verreweg de belangrijkste opdrachtgeverscategorie. Naast deze groep werkten rietdekbedrijven ook veel voor hoofdaannemers (m.n. in de nieuwbouw).

Het aandeel van materiaalkosten in de totale omzet was grofweg een derde deel. Ook bij rietdekbedrijven werd, in vergelijking met andere gespecialiseerde aannemers, weinig werk aan onderaannemers uitbesteed. Naast de materiaalkosten hadden de loonkosten een groot gewicht in de totale kosten. De inleen van personeel lag bij de rietdekbedrijven duidelijk lager dan bij de dakdekbedrijven. Het resultaat vóór belastingen lag weliswaar relatief hoog bij de rietdekbedrijven, maar hier moet het ondernemersloon nog uitbetaald worden.

Tabel 6.2 Verdeling bedrijven en omzet cluster daken, 2011, in procenten

	Dakdek- bedrijven	Rietdek- bedrijven
Bedrijven naar grootteklasse in mensjaren		
≤ 5	63	91
6-10	17	9
11-20	13	0
21-50	7	0
≥51	0	0
Omzet naar marktsector		
Nieuwbouw van woningen	35	19
Verbouw, renovatie woningen	33	40
Onderhoud, reparatie woningen	3	26
Nieuwbouw van gebouwen	3	2
Verbouw, renovatie gebouwen	22	8
Onderhoud, reparatie gebouwen	4	5
Gww	0	0
Overige activiteiten	0	0
Omzet naar opdrachtgever		
Hoofdaannemers	57	22
Collega's	2	1
Overige gespecialiseerde aannemers	1	0
Installatiebedrijven	1	0
Projectontwikkelaars, architecten, e.d.	4	0
Overheid	4	2
Particulieren, vve's	17	73
Woningcorporaties	10	0
Industrie	3	0
Bedrijven, verenigingen, stichtingen	1	2
Omzet naar kosten		
Grondstoffen, hulpstoffen, materiaal	31	31
Uitbested werk	7	8
Personeelskosten eigen personeel	27	27
Personeelskosten ingeleend/ingehuurd	16	9
Overige kosten	15	9
Resultaat (vóór belasting)	4	16

Bron: EIB

Werkgelegenheid

In 2011 waren meer dan 2 duizend personen (in fte) bij de dakdekbedrijven als personeel of meewerkende eigenaar werkzaam. Bij de leden van de Vakfederatie Rietdekkers zijn bijna 700 personen (in fte) werkzaam. Van de dakdekbedrijven viel 78% van de bedrijven onder de CAO Bouw, bij de rietdekbedrijven was dit percentage veel lager (29%). Dit laatste komt vanwege een groot aandeel zelfstandigen. Andere CAO's die de bedrijven kunnen volgen zijn CAO voor bitumineuze en foliedaken, landbouw CAO (riet) en de CAO voor Hellende Daken (sinds 2012).

Naast het eigen personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt er ook veel personeel ingehuurd (zie tabel 6.3). Bij de dakdekbedrijven wordt ten opzichte van het eigen personeel ruim 40% van het werk uitgevoerd door deze zogeheten flexibele schil. Bij de rietdekbedrijven ligt dit ongeveer gelijk. Hiernaast worden door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats ingezet. De instroom van leerlingen is zowel bij de dak- als de rietdekkers beperkt. Volgens de vertegenwoordigers van de dakdekkers komt dit door het imago van het werk: geen ambachtelijk werk, seizoensgebonden en eenzijdig m² leggen. In 2011 was in beide branches 1% van het totaal aan werkzame personen als leerling actief.

Dakdekbedrijven maken voornamelijk gebruik van uitzendkrachten. De collegiale inleen en inzet van zzp'ers worden hier beperkt ingezet. Rietdekbedrijven maken meer gebruik van zzp'ers. Uitzendkrachten en collegiale inleen worden hier juist minder ingezet.

Het aandeel dakdekkers onder dakdekbedrijven is ongeveer 65%. Slechts 3% van de werknemers is rietdekker. Onder de rietdekbedrijven is 75% van de werknemers rietdekker en 6% dakdekker. Vooral bij de rietdekbedrijven is maar een klein aandeel uta-personeel actief. Dit wordt verklaard door de relatief kleine bedrijven en het type werk dat deze bedrijven uitvoeren. Bij de dakdekbedrijven is het aandeel werknemers tussen 25 en 44 jaar het grootst. De leeftijdsgroepen jonger dan 25 en ouder dan 55 zijn beduidend kleiner. Zo komt de gemiddelde leeftijd uit op ruim 38 jaar. Onder de rietdekbedrijven is dit gemiddelde flink lager, met 33 jaar. Ruim 65% van de werknemers is dan ook jonger dan 34 jaar. Slechts 6% van de werknemers is ouder dan 55 jaar. De reden voor het relatief jonge werknemersbestand ligt in het grote aantal rietdekkers dat rond het 35e jaar voor zichzelf een eenmansbedrijf begint.

Toe- en uittreding van werknemers

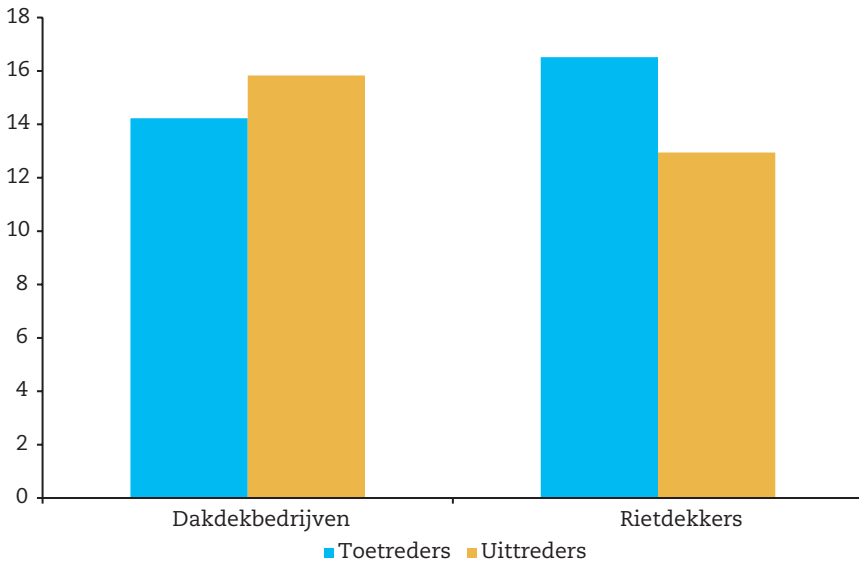
Een beeld van de toe- en uitreders in het cluster daken is gegeven in figuur 6.2. Het percentage uitreders onder de dakdekkers is ongeveer 1,5% hoger dan de toetreders. Per saldo is dus een lichte daling te zien in het aantal dakdekkers. Bij de rietdekkers is het tegenovergestelde gaande. Het aandeel toetreders is ruim 3,5% hoger dan het aandeel uitreders. Per saldo is het aantal rietdekkers dus iets gestegen.

Tabel 6.3 Werkgelegenheid cluster daken, 2011, in procenten en aantallen

	Dakdek- bedrijven		Rietdek- bedrijven	
	%	Aantal	%	Aantal
Grootteklasse in mensjaren				
≤ 5	21	424	75	504
6-10	19	395	25	170
11-20	29	594	-	-
21-50	31	620	-	-
≥51	-	-	-	-
Totaal	100	2.033	100	674
Arbeidsrelatie				
Personeel in loondienst	86		51	
Meewerkende eigenaren	14		49	
Totaal eigen personeel	100		100	
Leerlingen	1		1	
Zzp	14		26	
Collegiale inlening	9		7	
Uitzendkrachten	20		9	
Beroep				
Dakdekkers	65		6	
Rietdekkers	3		75	
Overig bouwplaatspersoneel w.o. timmerlieden	16		10	
UTA-personeel	8		2	
	16		9	
Leeftijdverdeling				
Jonger dan 25	15		31	
25-34	28		34	
35-44	23		15	
45-54	21		13	
55 en ouder	13		6	
Gemiddelde leeftijd (jaren)		38		33

Bron: EIB

Figuur 6.2 Toe- en uittredders in het cluster daken, 2010, in procenten

Bron: EIB

6.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2011-2012

Van het kortstondig herstel van de bouwproductie in 2011 profiteerden binnen het cluster daken vooral de rietdekbedrijven. Dit komt door de relatief sterke oriëntatie op de woningbouw. Door het relatief hoge aandeel herstel en verbouw en onderhoud profiteerden deze bedrijven ook van de tijdelijk verlaging van het btw-tarief op renovatie- en herstelwerkzaamheden van woningen en het verlaagd btw-tarief voor isolatiewerkzaamheden. De productie van de rietdekbedrijven nam in 2011 met 6½% toe. De dakdekbedrijven zijn relatief sterker vertegenwoordigd bij de bouwactiviteiten aan utiliteitsgebouwen, waarvan het herstel in 2011 beperkter was dan die van de woningbouw. De productie van de dakdekbedrijven nam desondanks in 2011 met ruim 5% toe.

De brede terugval van de totale bouwproductie in 2012 zorgde binnen het cluster daken opnieuw voor een krimp van de bouwproductie. Voor rietdekbedrijven bleef de krimp beperkt doordat het onderhoud en het restauratiewerk op peil bleef. Met een daling van 6% kwam de productie van de rietdekbedrijven uit op het niveau van 2010. Voor de dakdekbedrijven geldt dat zij veel minder in het onderhoud actief zijn. De productie van de dakdekbedrijven daalde in 2012 met meer dan 10% en kwam hiermee uit op 5% onder het niveau van 2010.

De orderportefeuilles ontwikkelden zich in lijn met die van alle gespecialiseerde aannemers (zie figuur 6.3).

Productieontwikkeling 2013-2014

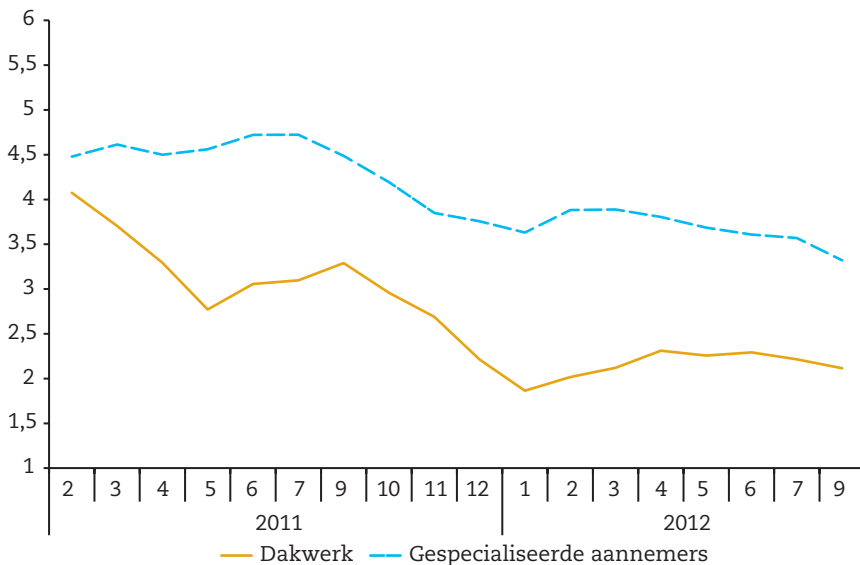
In 2013 daalt de productie in beide branches van het cluster daken. De daling van de dakdekbedrijven blijft naar verwachting beperkt tot 2½% omdat deze bedrijven profiteren van een groei van de utiliteitsbouw. Omdat in 2013 de woningbouw sterk daalt, zal de productie van de rietdekbedrijven met 4½% sterker dalen dan die van de dakdekbedrijven.

Van het herstel van de bouwproductie in 2014 zullen de dakdek- en de rietdekbedrijven beiden profiteren. Doordat het onderhoud minder sterk groeit dan de bouwinvesteringen, groeit de productie van de rietdekbedrijven met 1½% beperkter dan die van de dakdekbedrijven (2½%).

Productieontwikkeling tot 2017

In de periode 2015-2017 zet het herstel van beide branches sterk door (zie figuur 6.4). De dakdekbedrijven zullen naar verwachting een productiegroei realiseren van gemiddeld 6% per jaar. Met een productiegroei van 5½% blijven de rietdekbedrijven hier nauwelijks bij achter. De trend naar meer nieuwbouwwoningen met rieten daken zal zich op middellange termijn opnieuw manifesteren.

Figuur 6.3 Orderportefeuilles in het cluster daken, februari 2011 tot en met september 2012¹, maanden werk, 3-maands gemiddelde

1 De orderportefeuilles van gespecialiseerde aannemers worden vanaf 2011 bijgehouden

Bron: EIB

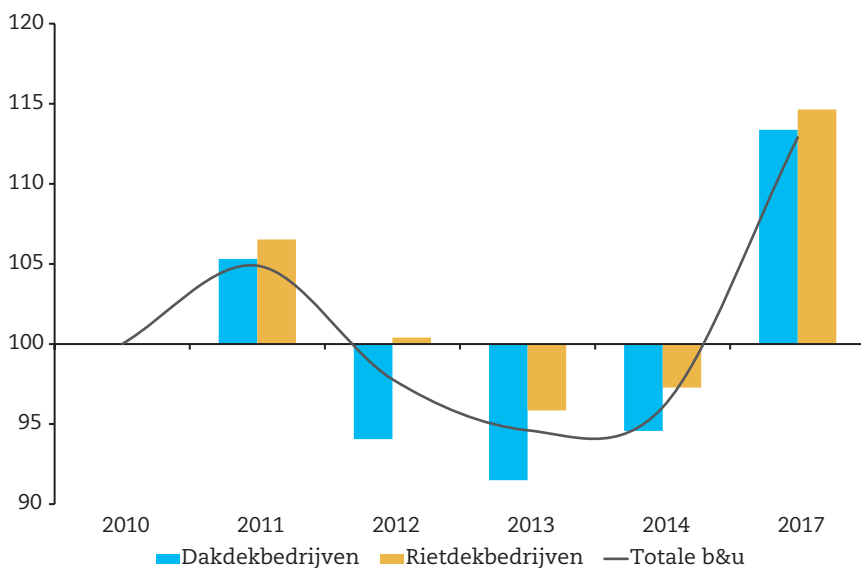
Tabel 6.4 Ontwikkeling van de productie in het cluster daken en in de totale b&u sector, 2011-2017

	Miljoen €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2011	2011	2012	2013	2014	2017 ¹
Dakdekbedrijven	301	5½	-10½	-2½	3½	6
Rietdekbedrijven	76	6½	-6	-4½	1½	5½
Totale b&u	39.307	5	-7	-3½	1½	5½

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

Figuur 6.4 Productievolumeeontwikkeling van het cluster daken en de totale b&u sector, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De ontwikkeling van de werkgelegenheid volgt in grote lijnen de ontwikkeling van de productie, waarbij een deel van de productieontwikkeling neerslaat in de arbeidsproductiviteitsontwikkeling. Bedrijven zijn doorgaans terughoudend met het inkrimpen en uitbreiden van het eigen personeel. Hierdoor vertaalt een

productieverlies of -winst met vertraging door in meer of minder arbeid. Net als voor de eerder beschreven clusters neemt ondanks het kortstondige productieherstel de werkgelegenheid van de dakdek- en rietdekbedrijven in 2011 verder af. De werkgelegenheid van dakdekbedrijven daalde in 2011 met ruim

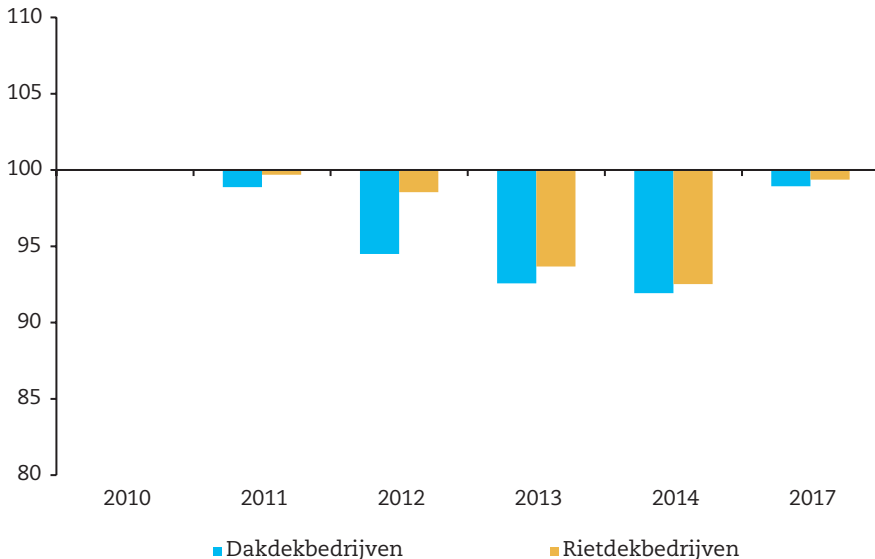
Tabel 6.5 Verwachting van de werkgelegenheid in het cluster daken, 2011-2017

	Dakdekbedrijven		Rietdekbedrijven	
	Personen	Δ%	Personen	Δ%
2011	2.025	-1	675	-½
2012	1.950	-4½	675	-1
2013	1.900	-2	625	-5
2014	1.900	-½	625	-1
2017 ¹	2.025	2½	675	2½

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

Figuur 6.5 Werkgelegenheidsontwikkeling van het cluster daken, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

1% tegen iets minder dan een ½% bij die van de rietdekbedrijven. Met het opnieuw krimpen van de productie verscherpte de daling van de werkgelegenheid van de dakdek- en rietdekbedrijven met respectievelijk 4½ en 1%.

Doordat de productie van de dakdekbedrijven in 2013 nog maar beperkt daalt, zwakt ook de daling van de werkgelegenheid in 2013 en 2014 af. Voor de rietdekbedrijven daalt in navolging van de productie de werkgelegenheid in 2013 heel sterk. Pas vanaf 2015 vindt in beide branches zowel herstel van de arbeidsproductiviteit als de werkgelegenheid plaats. In de periode 2015-2017 neemt de werkgelegenheid van dakdek- en rietdekbedrijven beide met 2½% toe en komt hiermee uit op het niveau van 2010 (zie figuur 6.5).

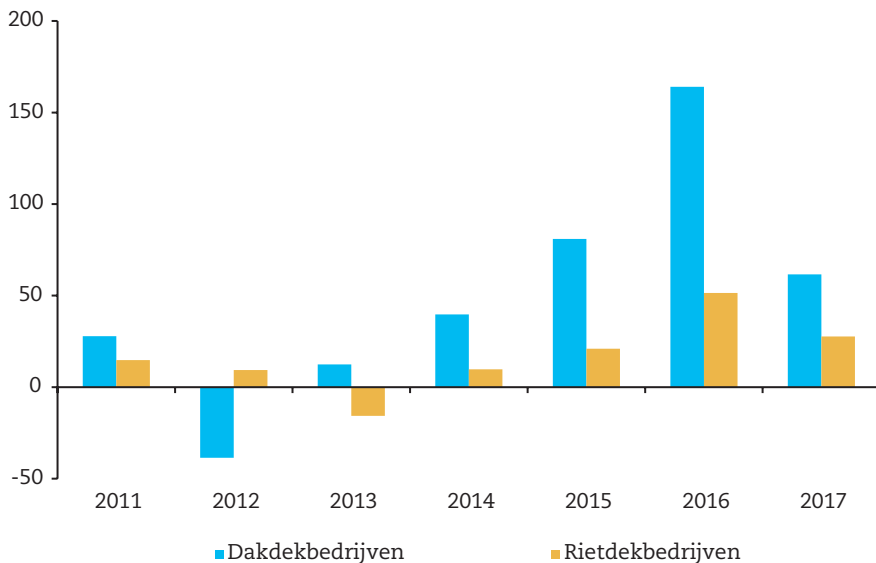
6.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

Instroombehoefte van werknemers

De instroombehoefte van het cluster daken voor de komende jaren wordt voor een belangrijk deel bepaald door de natuurlijke vervangingsvraag in het cluster. In figuur 6.6 is de totale instroombehoefte weergegeven, die bestaat uit de som van de uitbreidings- en de natuurlijke vervangingsvraag.

Uit de figuur blijkt dat in 2012 dakdekbedrijven ongeveer 40 man personeel zouden moeten inkrimpen. Dat is ongeveer 2% van het personeelsbestand. In dat jaar is de krimp in de productie en als gevolg daarvan in de werkgelegenheid zo sterk, dat de natuurlijke uitstroom alleen niet voldoende is om de reductie van de arbeidscapaciteit op te vangen. Na 2013 stabiliseert de groei

Figuur 6.6 Instroombehoefte in het cluster daken, 2011-2017, in personen

Bron: EIB

van de werkgelegenheid. Door de natuurlijke uitstroom is er per saldo een positieve instroombehoefte in de twee branches. In de periode 2015 tot 2017 trekt de werkgelegenheid weer iets aan en dit heeft voornamelijk effect op de instroombehoefte bij dakdekbedrijven.

Gemiddeld over de periode 2012-2017 bedraagt de instroombehoefte in de dakdekbedrijven 55 werknemers per jaar en bij de rietdekbedrijven 15 werknemers per jaar.

Opleidingsbehoefte

In tabel 6.6 zijn de resultaten van de ramingen weergegeven. In de onderzoeksverantwoording worden de gebruikte aannames vermeld.

Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben, blijkt voor de dakdek- en rietdekbedrijven dat in de periode 2012-2017 een grotere instroom in de opleidingen nodig is dan in 2011 het geval was. Dit betekent dat een forse intensivering van het beleid om jongeren te werven nodig is als de branches de instroombehoefte volledig zouden willen opvangen met geschoolde arbeidskrachten.

Dakdekbedrijven

Bij de dakdekbedrijven zijn in 2011 in totaal 14 leerlingen ingestroomd in de opleiding. Om in 2017 geen overschot of tekort aan vakkrachten te hebben zou - onder genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van ruim 115 leerlingen per jaar nodig zijn.

Rietdekbedrijven

Bij de rietdekbedrijven is het totale aantal leerlingen dat kan worden beschouwd als instroom in de opleiding in 2011 zes leerlingen. Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou - onder genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van jaarlijks ongeveer 30 leerlingen nodig zijn. Ten opzichte van 2011 betekent dit een vijf maal zo grote instroom.

Tabel 6.6 Gekwalificeerde arbeidsreserve ontwikkeling in het cluster daken bij instroom in de opleidingen in 2011-2017, in personen

	Instroom in eerste leerjaar 2011	Gemiddelde instroom 2012-2017 ¹	Arbeidsreserve		
			2013	2014	2017
Dakdekbedrijven	14	115	70	80	0
Rietdekbedrijven	6	30	30	40	0

¹ Leerlingaantallen zijn op jaarbasis

Bron: EIB

7 Overige bedrijven

Het cluster overig bestaat uit uiteenlopende bedrijfstypen. Hierdoor is er geen sprake van onderlinge samenhang zoals bij de andere clusters. Het cluster bestaat uit gespecialiseerde bedrijven die lid zijn van de Bond voor Aannemers in Tegelwerken (BOVATIN), Vereniging voor Aannemers in de Sloop (VERAS), Boorinfo Branche Vereniging (Boorinfo) en de Vereniging Wapeningsstaal Nederland (VWN). Daarnaast bestaat het cluster uit tegelzet-, sloop-, betonboor-, en vlechtbedrijven die ingeschreven staan bij Cordares en die niet lid zijn van de genoemde brancheverenigingen.

7.1 Sectorstructuur in 2011

In deze paragraaf wordt ingegaan op de omzet, activiteiten, omvang en markten waarin de bedrijven van het cluster overig actief zijn.

Omzet en bedrijfsomvang

In 2011 bedroeg de totale netto omzet van tegelzetbedrijven € 334 miljoen. De betonboorbedrijven behaalden een netto omzet van € 85 miljoen. De sloop- en vlechtbedrijven realiseerden een netto omzet van respectievelijk € 502 en € 558 miljoen.

Binnen het cluster is de omzet en de eigen werkgelegenheid per bedrijf het hoogst bij sloop- en betonboorbedrijven en het kleinst bij tegelzetbedrijven (zie tabel 7.1).

Tabel 7.1 Branchekarakteristiek cluster overig, 2011

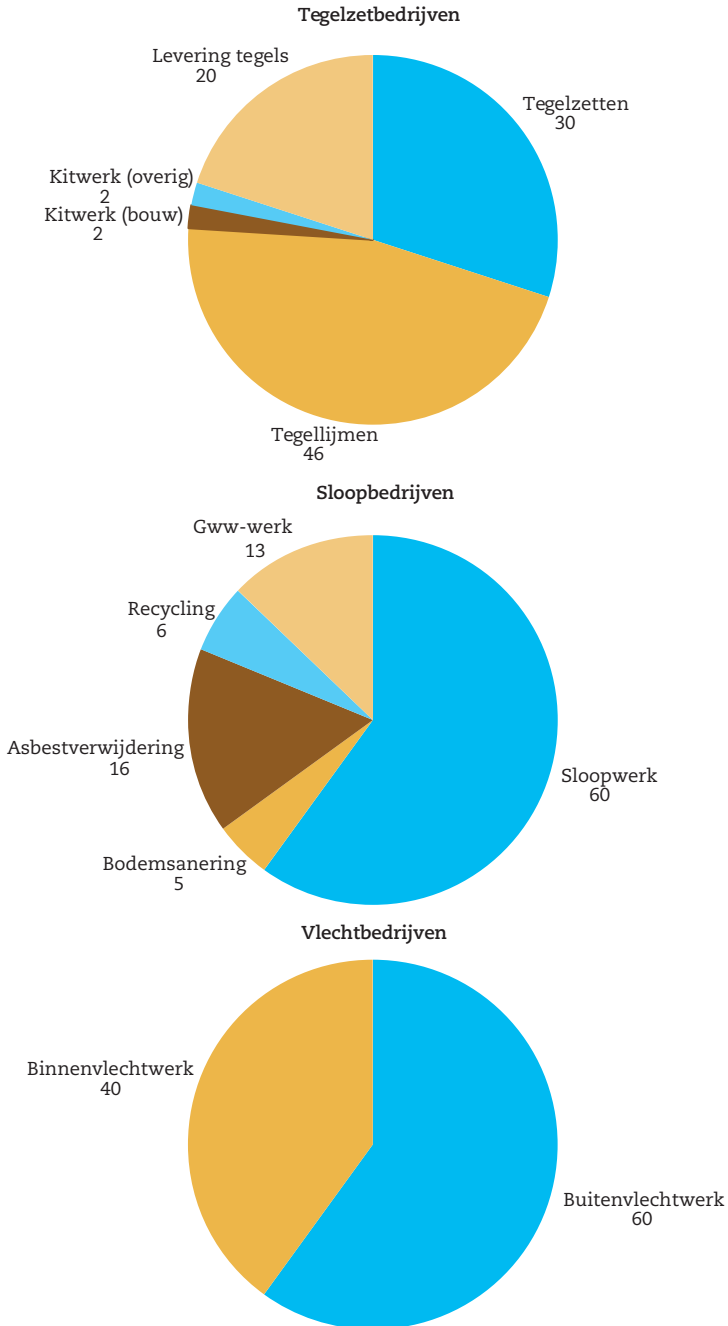
	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werkgelegenheid per bedrijf (fte)	Omzet per eigen werkende (€)
Tegelzetbedrijven	0,8	6	92.095
Betonboorbedrijven	0,7	7	73.493
Sloopbedrijven	2,3	12	134.593
Vlechtbedrijven	4,7	11	345.969

Bron: EIB

Activiteiten

Figuur 7.1 geeft de verdeling van de omzet in 2011 naar activiteiten weer. Aan betonboorbedrijven is geen omzetverdeling naar specifieke activiteit gevraagd.

Figuur 7.1 Omzetsamenstelling naar activiteit cluster overig, 2011, in procenten

Bron: EIB

Tegelzetbedrijven

Bijna de helft van de omzet van tegelzetbedrijven werd uit het lijmen van tegels gehaald. Bijna een derde van de omzet werd gehaald uit het zetten van tegels met specie. In de loop der tijd is het werk meer verschoven van het zetten naar het lijmen van tegels. Een kwart van de omzet werd behaald uit andere activiteiten, waarvan het leveren van tegels het grootste deel uitmaakt.

Sloopbedrijven

Sloopbedrijven kennen een scala aan activiteiten. Om meer continuïteit in het werk te realiseren doen veel bedrijven aan diversificatie van hun diensten. Het sloopwerk (bijna twee derde van de omzet) laat zich nader onderverdelen in drie typen: industriële sloop (installatie/metaal), renovatie en totaal sloop. Naast sloopwerk zijn bedrijven vaak ook in het verlengde van hun sloopactiviteiten actief op het gebied van bodemsanering en asbestverwijdering en op het gebied van afvalverwerking en recycling. Tot slot werd 13% van de omzet gegenereerd uit gww-werk.

Vlechtbedrijven

De activiteiten van vlechtbedrijven laten zich in twee typen onderverdelen: namelijk het buitenwerk op de bouwplaats en het binnenwerk in de buigcentrale. Buiten vindt het handwerk van vlechten en assemblage plaats, terwijl in de buigcentrale het buigwerk en prefab-wapeningselementen (netten en korven) meer machinaal worden gemaakt. Van de totale omzet van de branche bestond 60% uit vlechtwerk op de bouwplaats en 40% uit het vlechtwerk in de buigcentrales of werkplaats.

Verdeling bedrijven en omzet

Tabel 7.2 laat naast de verdeling van bedrijven naar grootteklasse ook de verdeling van de omzet in 2011 naar marktsector, opdrachtgever en kosten zien.

De meeste bedrijven in het cluster overig zijn klein. Meer dan de helft van de bedrijven heeft minder dan zes mensen in dienst (zie tabel 7.2). Bij de tegelbedrijven is dit aandeel zelfs bijna twee derde. Het percentage bedrijven dat meer dan 20 mensen in dienst heeft is bij de vlecht- en sloopbedrijven het hoogst met ongeveer 15%. In de tegelbranche is dit slechts 5%.

Tegelzetbedrijven

De tegelzetbedrijven behaalden het merendeel van de omzet uit de woningbouw (70%). Ruim 50% van de omzet had betrekking op de verbouw en renovatie van woningen. Een iets kleiner deel (30%) had betrekking op nieuwbouw van woningen en gebouwen.

Hoofdaannemers (65%) en particulieren en vve's (21%) waren naar verhouding de belangrijkste opdrachtgevers in de omzet van tegelzetbedrijven.

De personeelskosten vormden de belangrijke kostenpost voor tegelzetbedrijven. Een andere belangrijke kostenpost waren de materiaalkosten.

Betonboorbedrijven

De betonboorbedrijven behaalden de meeste omzet uit woningbouw (50%). Daarnaast realiseerden zij ook een groot deel van de omzet uit verbouw en renovatie van woningen en werkzaamheden voor de gww.

Tabel 7.2 Verdeling bedrijven en omzet cluster overig, 2011, in procenten

	Tegelzet- bedrijven	Betonboor- bedrijven	Sloop- bedrijven	Vlecht- bedrijven
Bedrijven naar grootteklasse in mensjaren				
≤ 5	63	59	45	55
6-10	19	20	19	13
11-20	13	16	20	17
21-50	5	4	13	11
≥51	-	1	3	4
Omzet naar marktsector				
Nieuwbouw van woningen	16	24	22	35
Verbouw, renovatie woningen	50	17	20	13
Onderhoud, reparatie woningen	5	9	0	6
Nieuwbouw van gebouwen	13	14	22	17
Verbouw, renovatie gebouwen	6	9	13	7
Onderhoud, reparatie gebouwen	1	10	0	0
Gww	0	13	10	6
Overige activiteiten	9	5	13	15
Omzet naar opdrachtgever				
Hoofdaannemers	65	48	30	77
Collega's	5	4	3	23
Overige gespecialiseerde aannemers	1	2	4	0
Installatiebedrijven	3	26	2	0
Projectontwikkelaars, architecten, e.d.	0	0	13	0
Overheid	0	1	15	0
Particulieren, vve's	21	9	5	0
Woningcorporaties	2	1	14	0
Industrie	0	4	10	0
Bedrijven, verenigingen, stichtingen	3	5	4	0
Omzet naar kosten				
Grondstoffen, hulpstoffen, materiaal	27	16	8	87
Uitbestede werk	11	7	17	0
Personeelskosten eigen personeel	40	51	26	8
Personeelskosten ingeleend/ingehuurd	9	12	11	2
Materieel	0	0	14	0
Afval	0	0	9	0
Overige kosten	9	12	11	2
Resultaat (vóór belasting)	4	2	4	1

Bron: EIB

Hoofdaannemers (48%) en installatiebedrijven (26%) waren naar verhouding de belangrijkste opdrachtgevers in de omzet van betonboorbedrijven. De personeelskosten vormden de belangrijkste kostenpost voor betonboorbedrijven.

Sloopbedrijven

De sloopbedrijven behaalden 44% van de omzet uit totaalsloop ten behoeve van de nieuwbouw van woningen en gebouwen. Ongeveer 33% van de omzet had betrekking op renovatiesloop van bestaande woningen en gebouwen. De omzet uit werk aan woningen was groter van omvang dan die aan gebouwen. Bij sloopbedrijven is de omzet in opdracht voor hoofdaannemers (30%) beperkter. Sloopbedrijven verkrijgen naar verhouding meer omzet uit directe opdrachten van gemeenten (totaalsloop) of corporaties (renovatiesloop en asbestverwijdering) en industrie. De personeelskosten vormden de belangrijkste kostenpost voor sloopbedrijven. Verder gold dat zij vrijwel geen inkoop van materialen hadden, maar wel kosten voor de afvoer en verwerking van het sloopafval. Daarnaast waren er ook materieelkosten van machines en vrachtauto's. Hieruit blijkt het kapitaalintensieve karakter van dit type bedrijven.

Vlechtbedrijven

Vlechtbedrijven behaalden de meeste omzet uit de nieuwbouw van woningen en gebouwen (52%). Daarnaast werd ook een behoorlijk deel van de omzet gerealiseerd voor verbouw en renovatie van woningen. Hoofdaannemers (77%) en collegabedrijven (23%) waren naar verhouding de belangrijkste opdrachtgevers in de omzet van vlechtbedrijven. De inkoop van staal vormde verreweg de belangrijkste kostenpost bij vlechtbedrijven. Dit verklaart ook de hoge omzet per werkende in deze branche (zie tabel 7.1). Daarnaast vormden de personeelskosten een belangrijke kostenpost.

Werkgelegenheid

In 2011 waren bij de tegelzetbedrijven ongeveer 2½ duizend mensen (in fte) werkzaam (zie tabel 7.2). Bij de sloopbedrijven waren 2¾ duizend mensen werkzaam. Het aantal werkzame personen dat bij vlechtbedrijven werkt, bedraagt ongeveer 1.600 personen. De betonboorbedrijven hebben van het cluster overig het minst aantal eigen personeel (1.000 fte). Van de betonboorbedrijven volgt 100% de CAO Bouw. Van de tegelzet- en sloopbedrijven is dit ongeveer 95%. Bij de vlechtbedrijven is het aandeel bedrijven dat onder de CAO Bouw valt met ruim 75% veel beperkter. Bij de vlechtbedrijven komt ook vaak aansluiting voor bij de CAO Metaal en Techniek (kleinmetaal).

Naast het eigen personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt er ook veel personeel ingehuurd (zie tabel 7.3). Bij tegelzetbedrijven heeft deze zogeheten flexibele schil een omvang van 45% van het eigen personeel van de branche. Bij betonboorbedrijven is de flexibele inhuur aanzienlijk lager. Hier is de flexibele schil een kwart van de omvang van het eigen personeel. Bij de sloop- en vlechtbedrijven bedraagt deze respectievelijk 35 en 30%. Hiernaast worden door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats of in de buigcentrales ingezet. Het percentage leerlingen is op het geheel van werkzame personen met 2% bescheiden.

De tegelzetbranche maakte in 2011 meer gebruik van zzp'ers dan van uitzendkrachten. Bij sloopbedrijven geldt het omgekeerde. Daar wordt meer gewerkt met uitzendkrachten en is het aandeel zzp'ers met 6% betrekkelijk laag.

Tabel 7.2 Verdeling bedrijven en omzet cluster overig, 2011, in procenten

	Tegelzet- bedrijven		Betonboor- bedrijven		Sloop- bedrijven		Vlecht- bedrijven	
Bedrijven naar grootteklasse in mensjaren								
≤ 5	23	595	20	185	9	251	11	176
6-10	24	622	21	202	12	327	10	163
11-20	28	718	30	287	24	672	24	390
21-50	22	555	20	190	32	899	29	475
≥51	3	81	9	89	22	622	26	421
Totaal	100	2.571	100	953	100	2.771	100	1.625
Arbeidsrelatie								
Personeel in loondienst	78		83		88		81	
Meewerkende eigenaren	22		17		12		19	
Totaal eigen personeel	100		100		100		100	
Leerlingen	3		3		3		3	
Zzp	31		13		8		17	
Collegiale inlening	10		3		11		13	
Uitzendkrachten	4		9		16		0	
Beroep								
Tegelzetter	71		-		-		-	
Betonwerkers	-		73		-		-	
Ijzervlechters	-		-		-		66	
Slopers	-		2		31		-	
Machinisten/monteurs	-		2		14		-	
Overig bouwplaats-personeel	9		7		26		18	
UTA-personeel	20		16		29		16	
Leeftijdsverdeling								
Jonger dan 25	16		10		12		10	
25-34	24		24		20		20	
35-44	22		33		28		26	
45-54	20		25		26		26	
55 en ouder	18		8		14		19	
Gemiddelde leeftijd (jaren)		40		39		41		42

Bron: EIB

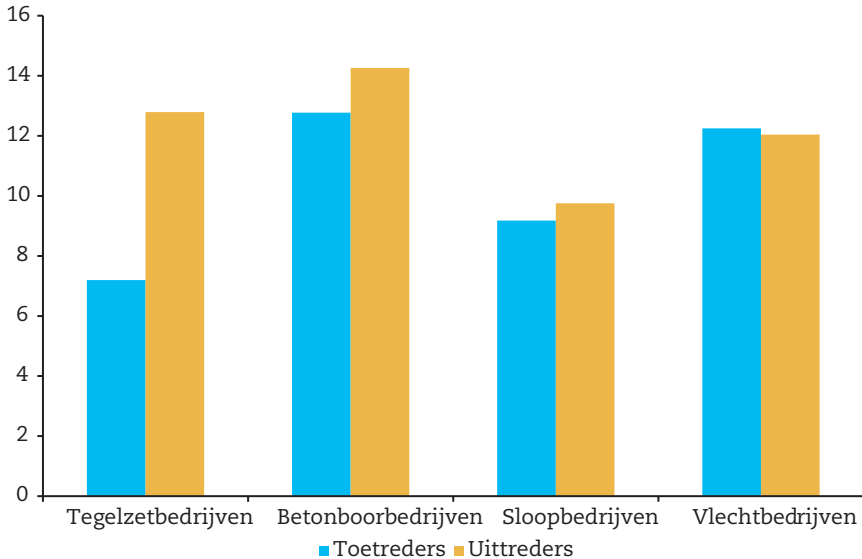
Bij zowel tegelzet-, betonboor- en vlechtbedrijven heeft meer dan twee derde van het personeel het eigen beroep van respectievelijk tegelzetter, betonwerker en ijzervlechter (zie tabel 7.3). Werknemers onder de sloopbedrijven hebben meer gevarieerde beroepen. Een derde heeft het beroep van sloper, 14% werkt als machinist/monteur en nog eens 26% heeft een overige bouwplaatsfunctie. Vergeleken met de andere branches is het aandeel uta-personeel onder de sloopbedrijven relatief hoog met 29%. Dit hangt samen met de grootte van de flexibele schil in deze branche. De inhuur van zzp'ers en uitzendkrachten vereist meer coördinatie vanuit leidinggevend. Daarnaast brengt het verwerken van asbest en afval relatief veel administratieve afhandeling met zich mee.

Bij de tegelzet- en betonboorbedrijven ligt de gemiddelde leeftijd op respectievelijk 40 en 39 jaar en ligt daarmee dicht tegen het gemiddelde in de totale bouw aan. Bij de sloop- en vlechtbedrijven ligt de gemiddelde leeftijd iets hoger, met respectievelijk 41 en 42 jaar. Dit is ook terug te vinden in de verdeling naar leeftijdsgroepen. Bij tegelzet- en betonboorbedrijven is nog meer dan een derde van de werknemers jonger dan 34 jaar. Onder de sloop- en vlechtbedrijven is deze groep iets kleiner. Bij de betonboorbedrijven is 8% van de werknemers ouder dan 55 jaar, dit is beduidend lager dan in de andere branches. Het aandeel 55-plussers is het grootst onder de vlechtbedrijven, wat de relatief hoge gemiddelde leeftijd verklaart.

Toe- en uittreding van werknemers

Figuur 7.2 geeft een beeld van de toe- en uittreders in het cluster overig. Het percentage toetreders is met 7% het laagst onder de tegelzetbedrijven en met bijna 13% het hoogst bij betonboorbedrijven. Het aandeel uittreders varieert tussen de branches tussen 10 en 14%. Bij de tegelzet-, betonboor- en sloopbedrijven ligt het percentage uittreders hoger dan dat van de toetreders. Bij de vlechtbedrijven is het omgekeerd, maar dit verschil is maar erg klein. Per saldo is het aantal werknemers dus heel licht gestegen. Het grootste verschil tussen toe- en uittreders is te zien bij de tegelzetbedrijven.

Figuur 7.2 Toe- en uittrekders in het cluster overig, 2010, in procenten

Bron: EIB

7.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2011-2012

De bedrijven in het cluster overig hebben in 2011 geprofiteerd van het herstel in de b&u in de eerste helft van 2011. De regeling tijdelijk verlaagd btw-tarief op op renovatie- en herstelwerkzaamheden van woningen leverde in dat jaar voor de tegelsbedrijven een positieve impuls. Wel verloren tegels- en vlechtsbedrijven een deel van hun markt aan concurrerende bedrijven, waardoor de productiegroei relatief beperkt bleef. Bij tegelsbedrijven gaat het om hoofdaannemers die hiermee hun onderbenutte personeel tegen vergoeding kunnen inzetten en werk dat door particulieren of kleine zelfstandigen wordt overgenomen. Bij vlechtsbedrijven gaat het om buitenlandse buigcentrales die veel goedkoper kunnen werken dan de Nederlandse centrales met, volgens een aantal bedrijven, te starre CAO regels.

In 2012 laat de hele cluster overig forse productiedalingen zien. Alleen die van de sloopbedrijven bleef beperkt door de toenemende asbestverwijderingsactiviteiten. Het beleid is erop gericht om het asbest in daken van gebouwen voor 2020 te verwijderen. Dit betekent een forse intensivering van dit type werk. Verondersteld is dat geleidelijk het productieaandeel van asbestverwijdering snel in de tijd oploopt. De productdaling is het sterkst voor de vlechtsbedrijven omdat die vooral werk leveren voor de type werken met de sterkste dalingen. De orderportefeuilles van tegelsbedrijven en vlechtsbedrijven verbeterden wel in 2012 (zie figuur 7.3).

Productieontwikkeling 2013-2014

Met uitzondering van de sloopbedrijven daalt de productie in de branches van het cluster overig. Door de late inzet van tegelzetbedrijven in het bouwproces is de daling van deze bedrijven het grootst. In 2014 is in alle branches sprake van een productiegroei. Door de groei van de asbestsanering neemt de productie van sloopbedrijven met een forse 8½% toe. In de overige branches is de productiegroei bescheidener.

Productieontwikkeling tot 2017

De periode 2015-2017 staat voor het cluster overig in het teken van een dynamisch herstel. Met een gemiddelde productiegroei van tussen 5½ en 7% per jaar is in alle branches sprake van stevig herstel, waarbij tegelzet- en vlechtbedrijven weer marktaandeel terugwinnen. De productie van sloopbedrijven stijgt in 2017 ver uit boven het niveau van 2010. Ook de andere branches komen uit boven het niveau van 2010.

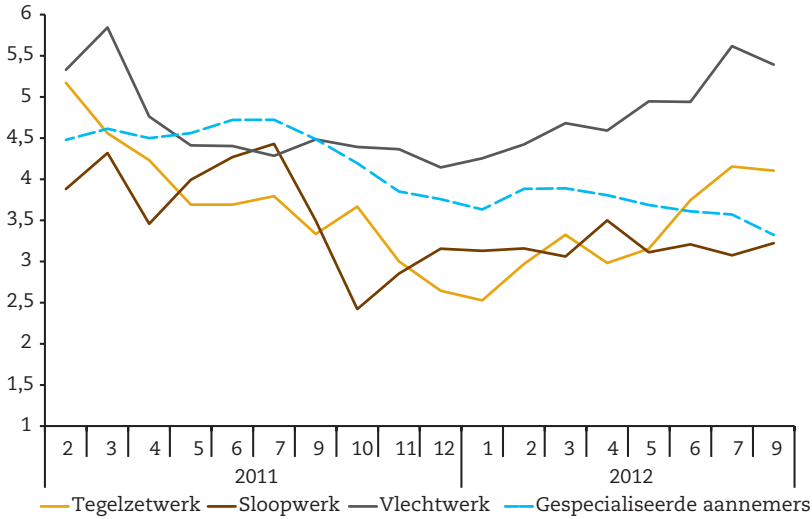
Tabel 7.4 Ontwikkeling van de productie in het cluster overig en in de totale b&u sector, 2011-2017

	Miljoen €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2011	2011	2012	2013	2014	2017 ¹
Tegelzetbedrijven	351	4½	-8	-6	1	6
Betonboorbedrijven	89	5	-7	-3½	2	5½
Sloopbedrijven	517	5	-3	2½	8½	7
Vlechtbedrijven	724	3½	-9½	-2½	3½	6½
Totale b&u	39.307	5	-7	-3½	1½	5½

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

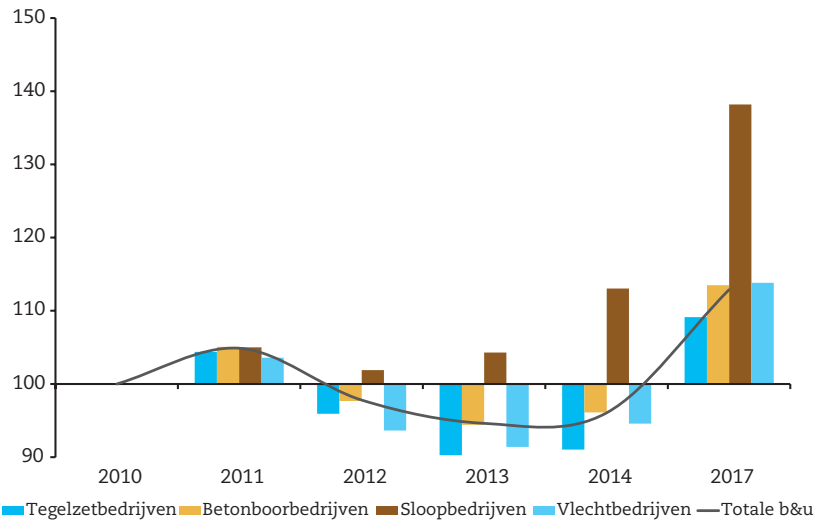
Figuur 7.3 Orderportefeuilles in het cluster overig, februari 2011 tot en met september 2012¹, maanden werk, 3-maands gemiddelde

¹ De orderportefeuilles van gespecialiseerde aannemers worden vanaf 2011 bijgehouden

Bron: EIB

Figuur 7.4 Productievolumewontwikkeling van het cluster overig en de totale b&u sector, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De werkgelegenheid volgt met enige vertraging in grote lijnen het productieverloop in de komende jaren, waarbij een deel van de ontwikkeling zich vertaalt in meer of minder werk en voor het ander deel neerslaat in de arbeidsproductiviteit. In 2011 en 2012 daalde de werkgelegenheid in alle vier branches (tabel 7.5). De daling van de werkgelegenheid was het sterkst voor vlechtbedrijven als gevolg van een fors productieverlies in voorgaande jaren. In 2013 is een voorzichtig herstel te zien van de werkgelegenheid van sloopbedrijven. De werkgelegenheid van de overige branches loopt in dat jaar naar verwachting verder terug. In 2014 trekt de werkgelegenheid van sloopbedrijven verder aan en ook de vlechtbedrijven laten dan al een bescheiden groei zien van de werkgelegenheid.

Pas na 2014 trekt in alle branches de werkgelegenheid weer aan. Voor de werkgelegenheid zorgt dit voor een substantiële groei in de periode 2015-2017. De werkgelegenheid gaat voor betonboor- en vlechtbedrijven ongeveer terug naar het niveau van 2010. De sloopbedrijven overstijgen het niveau van 2010 ruimschoots, waar de tegelzetbedrijven hier bij achterblijven (zie figuur 7.5).

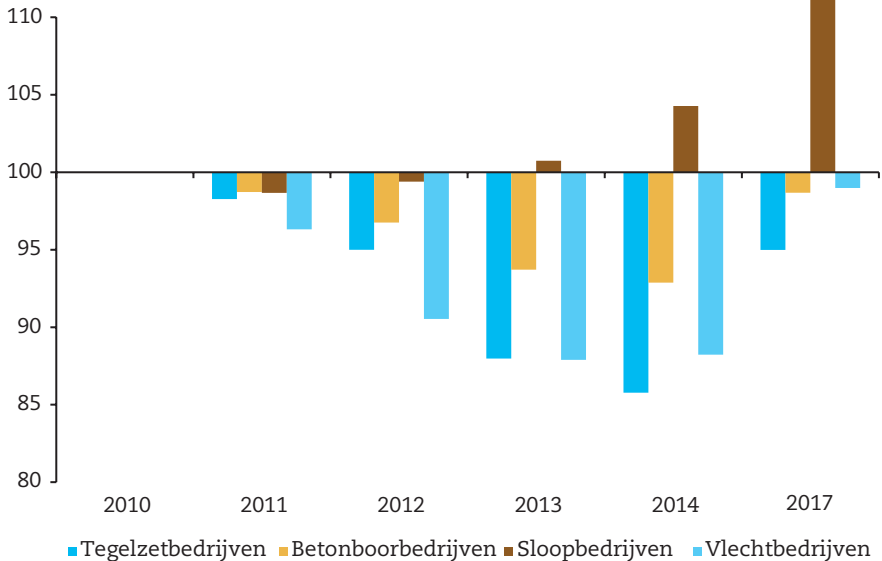
Tabel 7.5 Verwachting van de werkgelegenheid in het cluster overig, 2011-2017

	Tegelzetbedrijven		Betonboorbedrijven		Sloopbedrijven		Vlechtbedrijven	
	Personen	Δ%	Personen	Δ%	Personen	Δ%	Personen	Δ%
2011	2.575	-2	950	-1½	2.775	-1½	1.625	-4
2012	2.475	-3½	925	-2	2.800	½	1.525	-6
2013	2.300	-4	900	-3	2.825	1½	1.475	-3
2014	2.250	-2½	900	-1	2.925	3½	1.500	½
2017 ¹	2.475	2	900	2	3.200	3	1.675	4

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2015-2017

Bron: EIB

Figuur 7.5 Werkgelegenheidsontwikkeling van het cluster overig, 2011-2017, index 2010=100

Bron: EIB

7.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

Instroombehoefte van werknemers

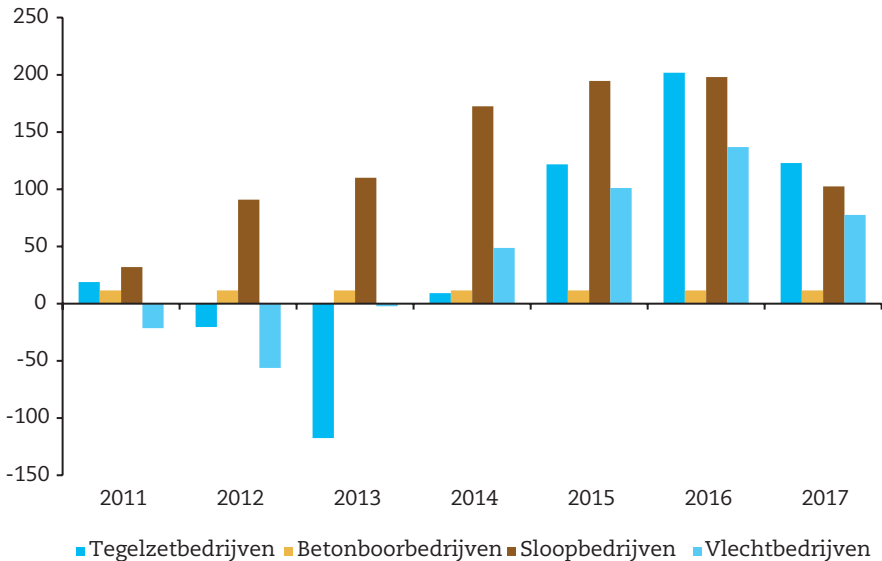
De ontwikkeling van de instroombehoefte voor de komende jaren van het cluster overig wordt voor een belangrijk deel bepaald door de werkgelegenheidsontwikkeling in het cluster. In figuur 7.6 is de totale instroombehoefte weergegeven, die bestaat uit de som van de uitbreidings- en de natuurlijke vervangingsvraag.

Uit de figuur blijkt dat in 2012 in de tegelbranche de werkgelegenheid per saldo krimpt met ongeveer 20 personen. Dat is slechts 1% van het personeelsbestand. Ook in de vlechtbranche daalt de werkgelegenheid, rekening houdend met de natuurlijke uitstroom van 56 personen, ongeveer 3½% van het personeelsbestand. In de boor- en sloopbranche is de instroombehoefte positief met respectievelijk 1½ en 3% van het arbeidsbestand.

Na 2013 stijgt de behoefte aan vakkrachten weer duidelijk. De grootste stijging zit in eerste instantie bij de sloopbedrijven, in 2016 gevolgd door de tegelzetbedrijven.

Gemiddeld over de periode 2012-2017 bedraagt de instroombehoefte rond 50 personen per jaar bij tegel- en vlechtbedrijven, ongeveer 145 personen bij sloopbedrijven en 12 personen voor de betonboorbedrijven.

Figuur 7.6 Instroombehoefte in het cluster overig, 2011-2017, in personen

Bron: EIB

Opleidingsbehoefte

In tabel 7.6 zijn de resultaten van de ramingen weergegeven. In de onderzoeksverantwoording worden de gebruikte aannames vermeld.

Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben, blijkt voor vrijwel alle branches van het cluster overig dat in de periode 2012-2017 een grotere instroom in de opleidingen nodig is dan in 2011 het geval was. Dit betekent dat een forse intensivering van het beleid om jongeren te werven nodig is als de branches de instroombehoefte volledig zouden willen opvangen met geschoolde arbeidskrachten. Dat zal niet voor alle te vervangen taken nodig zijn.

Tegelzetbedrijven

Bij de tegelzetbedrijven zijn in 2011 in totaal 48 leerlingen de opleiding ingestroomd. Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten over te houden zou - onder genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van ongeveer 80 leerlingen per jaar nodig zijn. Dit is veel hoger dan de instroom in de opleiding in 2011.

Betonboorbedrijven

Voor de betonboorbedrijven blijkt het moeilijk voldoende jongeren aan te trekken. Het aantal leerlingen dat in 2011 instroomde was 17. Om in 2017 geen overschot of tekort aan vakkrachten te hebben zou - onder genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van ongeveer 40 leerlingen per jaar nodig zijn.

Sloopbedrijven

Bij de sloopbedrijven gaat hetzelfde verhaal op. Het blijkt moeilijk voldoende jongeren aan te trekken. Het aantal leerlingen dat in 2011 instroomde was 39. Om in 2017 geen overschot of tekort aan vakkrachten te hebben zou - onder genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van ongeveer 210 leerlingen per jaar nodig zijn.

Vlechtbedrijven

Bij de vlechtbedrijven zijn in 2011 in totaal 55 leerlingen de opleiding ingestroomd. Om in 2017 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou - onder genoemde veronderstellingen - een instroom in de opleiding in de periode 2012-2017 van ongeveer 70 leerlingen per jaar nodig zijn. Dit aantal ligt ruim boven het aantal dat in 2011 de opleiding instroomde.

Tabel 7.6 Gekwalificeerde arbeidsreserve ontwikkeling in het cluster overig bij instroom in de opleidingen in 2011-2017, in personen

	Instroom in eerste leerjaar 2011	Gemiddelde instroom 2012-2017 ¹	Arbeidsreserve		
			2013	2014	2017
Tegelzetbedrijven	48	80	190	220	0
Betonboorbedrijven	17	40	50	60	0
Sloopbedrijven	39	210	0	0	0
Vlechtbedrijven	55	70	240	220	0

1 Leerlingaantallen zijn op jaarbasis

Bron: EIB

8 Trends bij opdrachtgevers

Komende tijd staat er een sterke druk op de bestedingsmogelijkheden van opdrachtgevers. Dit komt door verwachte koopkrachtdaling bij particulieren, bezuinigingen bij gemeenten, beperkte productiegroei bij bedrijven en verslechtering van de kasstroom bij woningcorporaties (door de verhuurderheffing). Ook de concurrentie tussen hoofdaannemers zal op korte termijn intensief blijven.

In de afgelopen jaren zijn veel opdrachtgevers teruggevallen op selectie op basis van prijs. Met het verwachte herstel op middellange termijn komt er gaandeweg meer ruimte in de markt voor selectie van aannemers op basis van kwaliteitscriteria. Door hier goed op in te springen maken MKB-aannemers kans op opdrachten en het opbouwen van een duurzame relatie met de opdrachtgever.

Opdrachtgevers vinden daarbij diverse aspecten belangrijk: goede reputatie, eerdere ervaring (omzetcriterium vergelijkbare projecten), betrouwbaarheid (afspraken nakomen, zorgvuldigheid, snelheid) en een gezonde financiële situatie van het bedrijf. De kansen liggen vooral in het bieden van een interessante prijs/kwaliteits-verhouding, waarbij de aangeboden bouwoplossing inspeelt op de specifieke eisen van de verschillende opdrachtgevers. Te denken valt aan oplossingen die inspelen op de 'life cycle' kosten van objecten (voor gemeenten en corporaties), ontzorging van de hoofdaannemer of corporatie en het bieden van totaaloplossingen van gespecialiseerde werkzaamheden voor particulieren.

Met initiatief en slimme en gerichte acquisitie kunnen MKB-aannemers kansen creëren om omzet binnen te halen. Vakmanschap en organisatorische en communicatieve vaardigheden zijn onontbeerlijk om klanttevredenheid te realiseren en naam op te bouwen.

8.1 Inleiding

Woningcorporaties, particulieren, overheid en hoofdaannemers zijn belangrijke opdrachtgevers voor MKB-aannemers. De wijze waarop opdrachtgevers werken op de markt brengen, heeft invloed op de rolverdeling tussen opdrachtgever en -nemer en op de organisatie van het bouwproces. MKB-aannemers kunnen hun marktaandeel vergroten door op de specifieke wensen van de opdrachtgevers in te spelen. In dit hoofdstuk worden de belangrijke ontwikkelingen en wensen rond de aanbesteding van werken bij de verschillende opdrachtgevers beschreven.

8.2 Woningcorporaties

Opdrachten van woningcorporaties staan onder invloed van de financiële situatie van woningcorporaties. Deze lijkt eind 2012 sterk te worden beïnvloed door voorstellen uit het Regeerakkoord (oktober 2012). Hierdoor wordt een flinke daling van de hoeveelheid werk richting de bouw verwacht. Maatregelen als huurliberalisatie en verhuurderheffing hebben per saldo een flink negatief effect op de kasstroom van corporaties, waaruit nieuwe investeringen moeten worden betaald. De corporaties zien hun jaarlijkse operationele kasstroom verslechteren met € 1 miljard in 2017. Mede hierdoor zullen woningbouwinvesteringen van de corporaties met 20% afnemen en onderhoudsuitgaven nog eens

met ongeveer 10%. Dit leidt tot een verlies aan bouwproductie van € 1,2 miljard op jaarbasis. Wel geldt dat het effect van de beleidsmaatregelen per regio en per individuele woningcorporatie sterk verschilt (Mulder & Semenov, 2012). Met deze terugval aan opdrachten zal de (prijs)concurrentie tussen aannemers op deze markt ook groter worden.

Woningcorporaties besteden veelal meervoudig onderhands aan. Zij selecteren hiervoor aannemers uit de regio, die zij goed kennen en waarmee ze eerder goede ervaringen hadden. Voor MKB-aannemers is het opbouwen van goede relaties en referenties dan ook van groot belang om opdrachten te verwerven. Bij ingewikkelde projecten gaat de voorkeur van woningcorporaties uit naar werken met een bouwteam. Dit krijgt de voorkeur omdat hierbij de expertise van al de partijen en dus ook dat van de aannemers gebruikt kan worden en zo een optimaal resultaat wordt behaald. Belangrijke selectiecriteria, naast bekendheid met de aannemer, zijn goede referenties, een trackrecord op vergelijkbare projecten, een sterke prijs/kwaliteit verhouding, minimale recent behaalde omzeteisen uit vergelijkbare projecten en een gezonde financiële situatie.

Sinds de intrede van de crisis is een beoordeling van de financiële gezondheid van de bouwbedrijven een belangrijkere rol gaan spelen. Corporaties geven aan dat de financiële gezondheid van aannemers niet altijd even goed na te gaan is. Mogelijkheid voor MKB-aannemers is hierover vooraf met de corporatie in gesprek te gaan of een beschrijving hiervan op te nemen in de offerte. Door de minimale omzeteisen in de aanbesteding kunnen de MKB-aannemers buiten de boot vallen.

Woningcorporaties geven aan dat het hebben van een goede ervaring met een aannemer en korte lijnen richting de leidinggevenden belangrijke gunningscriteria zijn. Naast een bekende aannemer is het voor woningcorporaties ook van belang welke uitvoerder en onderaannemers door de aannemer worden aangedragen. Daarnaast is de betrouwbaarheid en duidelijke communicatie van de uitvoerder die bij het project is betrokken van belang. Aannemers die uit de regio komen krijgen vaker de voorkeur vanwege de kortere afstanden en overeenkomende cultuur. Woningcorporaties gunnen opdrachten aan de economisch voordeligste aannemer. Dit wil niet zeggen de goedkoopste, maar de prijs waarbij de verhouding tussen prijs, kwaliteit en risico's optimaal is. Daarbij wordt door woningcorporaties ook de nazorg bij projecten meegerekend, wat voornamelijk in bouwteams beter geregeld wordt. Met het terugvallen van de jaarlijkse kasstromen van woningcorporaties is het optimaal aanbesteden op korte en lange termijn nog eens extra belangrijk geworden.

De voorkeur van woningcorporaties met het werken in bouwteams geeft MKB-aannemers een mogelijkheid om zichzelf te profileren. Dit vraagt echter al in een vroeg stadium om meer inbreng van de aannemers. Woningcorporaties merken dat aannemers vaker proactief werkzaamheden signaleren. Juist in een periode met wegvallende financiële middelen liggen hier voor MKB-aannemers mogelijkheden om werkzaamheden te verwerven en omzet te genereren. Sommige woningcorporaties experimenteren met nog verder gaande betrokkenheid van aannemers bij complexe projecten, bijvoorbeeld door projecten al vóór de uitwerking bij de aannemer neer te leggen. Dit vergt een innovatieve houding en meer procesmatige vaardigheden van MKB-aannemers. Woningcorporaties zien naast deze werkzaamheden ook mogelijkheden om ander proces-

matig werk uit te besteden aan aannemers. Zo wordt de laatste jaren ervaring opgedaan met het uitbesteden van de verkoop van een deel van de woningen om sneller tot de bouwquote te komen. Of woningcorporaties dit toelaten is sterk afhankelijk van het vertrouwen dat is opgebouwd met de aannemer. Binnen het bouwproces wordt steeds meer nadruk gelegd op efficiëntie en transparantie. Lean processen en duidelijke communicatie van plannen en processen wordt door woningcorporaties gewaardeerd. Daarbij speelt de verantwoordelijkheid van de uitvoerder en de continuïteit binnen een bouwteam een belangrijke rol. Verregaande ketensamenwerking kan volgens de corporaties leiden tot voordelen voor zowel de corporaties als aannemers.

8.3 Particuliere opdrachtgevers

Opdrachten van particulieren staan onder invloed van ontwikkelingen in de koopkracht. De koopkracht staat onder druk en verdere dalingen worden verwacht. Dit leidt ertoe dat particulieren prijsbewuster zullen zijn bij het op de markt brengen van werk. Besparing in de aanbesteding kan worden behaald door meer samenwerking tussen particulieren (gezamenlijk inkopen). Dit leidt tot vermindering van het aantal aanbestedingsmomenten en tot gemiddeld grotere projecten. De MKB-aannemers kunnen door samenwerking daarin ook de regie nemen. Dit kan bijvoorbeeld door totaaloplossingen aan de buitenschil aan te bieden (herstel en onderhoud aan dak, metselwerk, voegen, kozijnen). Daarnaast kunnen particulieren besparen in de uitvoering door meer doe-het-zelf (dhz). Instructies van fabrikanten en handelaren van klus- en bouwproducten is voor een aantal particulieren een stimulans om eerder zelf te klussen (USP-MC, 2012). Meer doe-het-zelf leidt tot vermindering van het aantal werken op de markt.

Een andere manier voor particulieren om te besparen in de uitvoering is door bepaalde werkzaamheden niet (meer) te laten doen. Bijvoorbeeld het tegel- en kitwerk wel vervangen, maar afzien van een complete renovatie van de badkamer (inclusief loodgieterswerk).

Besparing door particulieren kan ook leiden tot bepaalde typen werkzaamheden op de markt. Bijvoorbeeld wanneer particulieren willen investeren in dak- en gevelisolatie om op energiekosten te besparen.

Naarmate de koopkracht toeneemt, zullen particulieren meer bereid zijn een woning te bouwen, onderhouden of verbeteren. Een groot aantal particulieren heeft hiertoe ook de mogelijkheden. Het spaargeld van particulieren is de laatste jaren gegroeid (DNB, 2012). De verwachting is dat bedrijven die beschikken over personeel met goede acquisitievaardigheden het vertrouwen kunnen wekken bij particulieren om investeringen te doen.

Een groot aantal particulieren vindt hun aannemer door het zoeken en vergelijken van informatie over geschikte aannemers via de familie- en vriendenkring, (beoordelings-)websites en keurmerken. Het is voor particulieren moeilijk om de kwaliteit van een aannemer zelf vooraf goed te beoordelen. Dit leidt ertoe dat klanttevredenheid en/of reputatie van de aannemer een belangrijk selectie- en gunningscriterium is. Particulieren verwachten van aannemers niet alleen vakmanschap maar ook communicatieve en organisatorische vaardigheden. Naast het vakbekwaam verrichten van taken moeten aannemers behoeften en verwachtingen van klanten kunnen doorzien, duidelijk en zorgvuldig een offerte en factuur opstellen, inzicht geven in planning en voortgang van het

werk, eventuele veranderingen doorgeven, vlot en inhoudelijk reageren en afspraken nakomen. De verwachting is dat marketing een belangrijke rol zal krijgen. Door bijvoorbeeld goed gebruik te maken van de verschillende media, door referentieprojecten te laten zien, de bus als uithangbord in de straat te zien of door klanten te vragen hun bedrijf aan anderen aan te bevelen, komen veel meer potentiële klanten binnen het bereik.

Daarbij leidt het prijsbewust zijn van particulieren ertoe dat zij bij meerdere aannemers offertes vragen. Dit betekent dat het bieden van een goede prijs een belangrijk gunningscriterium blijft voor particulieren. Vlot reageren op offerte-verzoeken functioneert daarbij als zelf selecterend mechanisme. De verwachting is dat er veel concurrentie zal blijven. Dit leidt ertoe dat bedrijven relatief veel calculatiewerk zullen hebben waar geen vergoeding tegenover staat. Het hangt van de individuele bedrijfssituatie af in welke mate men selectief kan zijn.

Een professioneel bedrijf geniet de voorkeur boven doe-het-zelf of een persoon uit het informele circuit, omdat een professioneel bedrijf volgens particulieren kwalitatief beter werkt, zwart-op-wit garantie biedt, duidelijkheid over de kosten geeft, sneller werkt en deskundige adviezen geeft. Als voordelen van doe-het-zelf en het informele circuit worden genoemd de lagere prijs, sneller beginnen, flexibele werktijden en zelf/mee doen is leuk of ontspannend.

8.4 Overheid

Gemeenten zijn belangrijke opdrachtgevers voor MKB-aannemers die actief zijn in de infra. Het aanbestedingsbeleid staat de komende jaren onder invloed van de ongunstige financiële positie bij gemeenten. Gemeenten staan voor belangrijke bezuinigingsinspanningen. Nu wordt bespaard op onderhoud en wordt meer aanbesteed op basis van de laagste prijs en minder op de beste prijs/kwaliteitsverhouding. Een meer duurzame mogelijkheid die gemeenten voor het invullen van de bezuinigingen zien, is het verhogen van de efficiency van de aanbestedingen. Dit kan door meer samenwerking tussen gemeentelijke diensten, maar ook door samenwerking tussen gemeenten (gemeenschappelijk inkopen). Dit leidt tot vermindering van het aantal aanbestedingsmomenten en daarmee tot gemiddeld grotere projecten. Het verhogen van de efficiency van aanbestedingen kan ook door het op de markt zetten van meerjarencontracten. Ook dit zal leiden tot een vermindering van het aantal aanbestedingsmomenten. De verwachting is dat projecten hierdoor ook een meer multidisciplinair karakter kunnen krijgen.

Een andere mogelijkheid voor invulling van de bezuinigingsinspanning is bezuiniging op gemeentepersoneel die infrastructurele projecten voorbereidt en begeleidt. Hierbij zal de trend naar meer uitbesteding van deze taken aan marktpartijen een verdere impuls kunnen krijgen. Weer een andere mogelijkheid is dat gemeenten kunnen gaan bezuinigen op de infrastructurele werken zelf. Bijvoorbeeld door uitstel van onderhoud of lagere kwaliteitswensen, wat leidt tot minder werk.

Bij veel gemeenten wordt nog veel werk 'traditioneel' op de markt gebracht door aanbesteding van een grotendeels uitgewerkt RAW-bestek. Gunning vindt daarbij vaak plaats op laagste prijs. Gunningscriteria als beperking van de hinder van de uitvoering en zorg voor doorstroming van het verkeer gaan een

belangrijkere rol spelen. Dit geldt ook voor het beperken van de overlast voor omwonenden en, meer in het algemeen, het rekening houden met hun belangen.

In de afgelopen jaren hebben gemeenten ervaring opgedaan met meer innovatieve contractvormen als design & construct, prestatiebestekken en met innovatieve bouwtechnieken als gemechaniseerd straatwerk. Een belangrijke vraag is welke gevolgen de bezuinigingen hebben op het gebruik van deze innovatieve contractvormen of technieken en hoe dit zal gaan wanneer de financiële positie van gemeenten verbetert. Het bieden van een interessante prijs/kwaliteitsverhouding van de aanbiedingen is voor MKB-aannemers mogelijk mits gemeenten de markt hiertoe mogelijkheden bieden, bijvoorbeeld door (ruimere) toepassing van EMVI-criteria.

In dat verband zien gemeenten tot nu toe bij hun infrastructurele werken minder mogelijkheden voor een vergaande mate van uitbesteding van bouwprocestaken (zoals initiatief, ontwerp, vergunningen, communicatie, onderhoud, beheer, financiering) dan bijvoorbeeld het Rijk en de provincies. Voor gemeentelijke rondwegen en de ontwikkeling van grote bouwlocaties is een vergaande mate van uitbesteding wel mogelijk en dit gebeurt ook in de praktijk. Voor werk binnen bestaand bebouwd gebied geldt dat de belangen van omwonenden de gemeenten voorzichtig maken met uitbesteding van taken aan derden. De gemeente is bijvoorbeeld direct aanspreekpunt bij calamiteiten en klachten van de bevolking. Ook is bij gemeentelijk werk het uitbesteden van ontwerptaken aan de markt lastiger omdat ambtelijke en politieke afspraken met toezeggingen aan belanghebbenden de speelruimte voor de markt klein maken. Gemeenten zijn terughoudend met het integreren van onderhoud en beheer in de contracten met afzonderlijke aannemers (zoals bij DBM het geval is) omdat dit tot versnippering leidt. Uitvoeringgerelateerde zaken, inclusief fasering en verkeersmanagement, worden wel aan de aannemer overgelaten. Vanwege de risico's en beperkte toegevoegde waarde zien sommige gemeenten ook terughoudendheid bij de markt om bijvoorbeeld het regelen van vergunningen op te pakken (Groot e.a., 2012).

8.5 Hoofdaannemers

Opdrachten van hoofdaannemers hangen samen met de vraag op de markt en ontwikkelingen bij hun opdrachtgevers. Zoals in deze marktstudie is geschetst, is er sprake van een krappe markt en beperkte bestedingsruimte bij opdrachtgevers. Dit leidt ertoe dat hoofdaannemers ook sterk zullen zoeken naar opdrachten in de markt. Een mogelijkheid die grotere bouw- en infrahoofdaannemers zien, is het uitvoeren van relatief kleinere projecten waar de MKB-aannemer traditioneel meer op zit. Dit leidt tot meer concurrentie en prijsdruk. De krappe markt leidt ook tot grotere concurrentie tussen hoofdaannemers. MKB-aannemers die relatief veel voor hoofdaannemers werken, zullen mogelijk meer onzekerheid en discontinuïteit ervaren ten aanzien van de doorgang van projecten.

De krappe markt en beperkte bestedingsruimte bij opdrachtgevers leidt er ook toe dat hoofdaannemers de efficiency proberen te verhogen. De gebruikelijke vaste werkrelatie tussen hoofdaannemers en gespecialiseerde aannemers komt hierdoor onder druk te staan. Zo zal een aantal hoofdaannemers efficiency proberen te verhogen door lagere prijzen van onderaannemers te verlangen. Dit leidt tot meer prijsdruk.

Een andere manier voor hoofdaannemers om de efficiency te verhogen is door (specialistisch) werk minder uit te besteden en meer door het eigen personeel te laten doen. Dit leidt tot vermindering van omvang en aantal werken voor de MKB-aannemer. Het kan ook zijn dat hoofdaannemers in eerste instantie proberen specialistisch werk zelf te doen en alsnog een specialistisch bedrijf nodig blijken te hebben. Dit leidt dan tot meer ad hoc projecten en een grotere kans op discontinuïteit voor de MKB-aannemer. De verwachting is dat reactiesnelheid, flexibiliteit en deskundigheid als probleemoplosser hierdoor van groter belang worden voor de MKB-aannemer.

Weer een andere manier voor hoofdaannemers om efficiency te verhogen, is meer samenwerking, bijvoorbeeld in de keten en/of met behulp van BIM. Vanuit het perspectief van de hoofdaannemer is het belangrijk dat de samenwerking zo optimaal mogelijk is, zodat gezamenlijk ontwerp en/of uitvoering tot voordelen leiden. Kansen voor de MKB-aannemer liggen zodoende in het nadenken over verbeteringen rond het (specialistische) werk die bijdragen aan beheersing van kosten, doorlooptijd en risico's.

9 Effecten tijdelijk verlaagd btw-tarief onderhoud

De tijdelijke verlaging van het btw-tarief op renovatie- en herstelwerkzaamheden van woningen in 2010-2011 werd gezien als een belangrijke maatregel om de bouwproductie te stimuleren. De regeling heeft volgens de MKB-aannemers effect gehad. Het belangrijkste effect van de regeling ligt bij de ondersteuning van omzet en werkgelegenheid door toekomstige investeringen eerder te laten plaatsvinden. Een meerderheid van de MKB-aannemers constateert dat woningeigenaren onder invloed van de regeling eerder renovatie- en herstelwerkzaamheden hebben laten uitvoeren dan dat zij anders van plan waren. Volgens de MKB-aannemers was 6% van de relevante omzet te danken aan de regeling. Het gaat hierbij om grofweg € 75 miljoen aan bouwproductie. Voor de totale bouw heeft de regeling dan een impuls opgeleverd van ongeveer € 700 miljoen.

9.1 Inleiding

Op 1 oktober 2010 werd het btw-tarief voor een verbouwing van een woning voor negen maanden verlaagd van 19% naar 6%. De regeling was niet op alle werkzaamheden van toepassing. Het verlaagde tarief was uitsluitend van toepassing op (Belastingdienst, 2010):

- Alle renovatie- en herstelwerkzaamheden die in en aan een woning werden verricht. Hiermee werd bedoeld het vernieuwen, vergroten, herstellen of vervangen en onderhouden van de woning of delen daarvan.
- De arbeidskosten van de renovatie- en herstelwerkzaamheid en niet op de materialen.
- Woningen die minimaal twee jaar oud waren (na eerste ingebruikname van die woning).
- Werkzaamheden die gestart waren voor 1 juli 2011 en uiterlijk afgerond voor 1 oktober 2011 (Rijksoverheid, 2011).

De regeling was onderdeel van overheidsmaatregelen die mede voortvloeiden uit verzoeken vanuit de branche en een door de Tweede Kamer aangenomen motie om de woningmarkt te ondersteunen. Aan de regeling werd publiciteit gegeven zodat woningeigenaren ook alert konden zijn op een juiste toepassing van de maatregel. De branche had aangegeven zich ervoor in te zetten dat hun leden het voordeel doorberekenen aan de consument (Rijksoverheid, 2010).

9.2 Verwachte effecten

Het idee achter de regeling was dat de werkgelegenheid bij arbeidsintensieve diensten (zoals renovatie- en herstelwerkzaamheden) werd ondersteund. Door een verlaging in het btw-tarief worden renovatie- en herstelwerkzaamheden zowel absoluut als relatief, dus ten opzichte van andere producten en diensten, goedkoper. In de prijstheorie spreken we van een inkomenseffect en een substitutie-effect. Het inkomenseffect wordt daarbij beïnvloed door de 'tijdelijkheid' van de regeling. Door al deze effecten kunnen veranderingen optreden in de voorkeuren van consumenten. Hierdoor kan de vraag naar renovatie- en herstelwerkzaamheden worden beïnvloed en daarmee de omzet en werkgelegenheid in de branche. Dit hangt echter af van de mate waarin de inkomens- of

prijsverandering (bepaald door de arbeidscomponent in het type renovatie- en herstelwerk) van invloed is op de hoeveelheid die van een bepaald product wordt gevraagd (elasticiteit). Verder werkt de regeling alleen als de prijsverlagende werking van het verlaagde btw-tarief ook daadwerkelijk in consumentenprijzen tot uiting komt. Een ondernemer kan er ook voor kiezen om zijn winstmarge te vergroten (gegeven de economische crisis, waar opdrachtgevers meer prijzen vergelijken, is dit minder aantrekkelijk). Het doorgeven van de verlaging aan consumenten, kan niet door de belastingdienst worden opgelegd. Hoe minder wordt gekozen voor doorgeven aan de consument, hoe kleiner het directe effect is van de maatregel op de omzet en de werkgelegenheid. Daarom is het van belang dat consumenten van de btw-verlaging afweten.

Inkomenseffecten

Het inkomenseffect is een direct gevolg van de daling van de consumentenprijs in absolute zin. Door de btw-verlaging daalt de consumentenprijs. Consumenten krijgen daardoor meer bestedingsruimte. Dit is te vergelijken met een stijging van het inkomen. Dit kan tot gevolg hebben dat consumenten worden verleid renovatie- en herstelwerk in te kopen, waar die consument bij een hoger belastingtarief onvoldoende bestedingsruimte voor had. Een ander mogelijk gevolg is dat consumenten die al renovatie- en herstelwerk lieten uitvoeren of dat van plan waren, de inkomensstijging kunnen inzetten voor de aanschaf van extra renovatie- en herstelwerk, maar ook (geheel of gedeeltelijk) voor de aanschaf van andere producten of diensten.

Dankzij de tijdelijkheid van de regeling worden vooral de consumenten die op termijn van plan waren renovatie- en herstelwerk uit te laten voeren, verleid werk tijdens de regeling te laten uitvoeren. Renovatie- en herstelwerk aan hun bezit wordt immers na het aflopen van de regeling weer een stuk duurder. Zo vormt de tijdelijkheid van de regeling een prikkel voor consumenten om te gaan consumeren. Hierdoor is sprake van een verschuiving van voorkeuren in de tijd. Investeringsplanningen die later waren gepland, worden verschoven naar 'nu'. Gegeven dat investeringen in renovatie- en herstelwerk langduriger geconsumeerd kunnen worden, betekent het macro-economisch gezien dus niet dat het werk ook allemaal extra werk voor de sector is.

Substitutie-effect

Het substitutie-effect is het gevolg van de relatieve prijsverandering van renovatie- en herstelwerk ten opzichte van andere producten en diensten. Door meer van de relatief in prijs verlaagde producten te consumeren, kan een consument het nut van zijn totale consumptiepakket vergroten. Dit kan tot gevolg hebben dat een aantal consumenten ervoor kiest om bepaalde bestedingen niet meer te doen (bijvoorbeeld een ander huis kopen of op vakantie te gaan) en de daardoor vrijkomende middelen te bestemmen voor renovatie- en herstelwerk. Door de verlaging kunnen consumenten ook verleid worden renovatie- en herstelwerk in te kopen die deze consument bij een hoger belastingtarief zelf zouden uitvoeren. En het zou consumenten ertoe aan kunnen zetten minder geld in de informele economie uit te geven. Een deel van de nieuwe bestedingen in de bouwsector gaat ten koste van de bestedingen aan andere goederen en diensten. Ook hier geldt dat macro-economisch gezien niet alles wat in de branche neerslaat allemaal extra is.

9.3 Aanpak

Het is lastig het tijdelijke effect van de btw-maatregel te bepalen, omdat niet duidelijk is wat de omzet van de aannemers geweest zou zijn zonder de maatregel. Een manier om een indruk te krijgen van het effect van de maatregel is om de MKB-aannemers zelf te bevragen naar hun mening in hoeverre de tijdelijke verlaging van het btw-tarief invloed heeft gehad op hun omzet. In de enquête onder MKB-aannemers (zie onderzoeksverantwoording) zijn daarom enkele vragen opgenomen over hun ervaringen met de regeling. Ondernemers hebben vaak op hoofdlijnen een goed beeld van wat hun klanten beweegt en wat binnen hun bedrijf speelt. De regeling gold niet voor infrabedrijven, daarom zijn zij hier ook niet over bevestigd.

9.4 Motieven

In het onderzoek is de bedrijven allereerst gevraagd of men de indruk heeft dat het tijdelijk verlaagd btw-tarief van invloed was op het gedrag van woningbezitters met betrekking tot het uitbesteden van renovatie- en herstelwerkzaamheden. De volgende antwoorden waren mogelijk:

1. ja, woningbezitters lieten eerder dan gepland onderhoud uitvoeren
2. ja, woningbezitters die al onderhoud lieten uitvoeren, lieten extra werkzaamheden uitvoeren
3. ja, werk dat eerst door woningbezitters zelf werd gedaan, ging nu naar bedrijven
4. ja, werk dat eerst informeel werd uitbesteed, ging nu naar bedrijven
5. nee, het financiële voordeel voor woningbezitters was te klein
6. nee, daarvoor duurde de regeling te kort
7. nee, prijs is voor woningbezitters hoe dan ook van ondergeschikt belang

Tabel 9.1 geeft een overzicht van de uitkomsten. Omdat men meerdere mogelijkheden kon noemen, kunnen de percentages per rij tot meer dan honderd optellen.

Een meerderheid van de MKB-aannemers (57%) gaf aan dat woningbezitters eerder dan gepland onderhoud lieten uitvoeren. Een kleiner deel (22%) gaf aan dat woningbezitters die al onderhoud lieten uitvoeren, extra werkzaamheden lieten uitvoeren. En weer een kleiner deel gaf aan dat werk dat eerst zelf werd gedaan of informeel werd uitbesteed, nu naar bedrijven ging. Dit zou betekenen dat het belangrijkste effect van de regeling eerder ligt in de ondersteuning van omzet en werkgelegenheid door toekomstige investeringen eerder te laten plaatsvinden (tijdelijkheid) dan in het creëren van extra investeringen voor de branches. De resultaten per branche hangen mogelijk samen met de mate waarin (traditioneel gezien) in renovatie en herstel van woningen wordt gewerkt, de mate waarin direct voor woningbezitters wordt gewerkt en de arbeidscomponent in de kosten. In dit opzicht biedt de regeling voor steigerbedrijven, betonboorbedrijven, sloopbedrijven, vlechtbedrijven en metselbedrijven minder steun.

Tabel 9.1 Mening van MKB-aannemers over het gedrag van woningbezitters n.a.v. de regeling 'tijdelijk verlaagd btw-tarief', in procenten

	Wel invloed				Geen invloed		
	Werk eerder dan gepland	Extra werk	Uitbesteed i.p.v. dhz	Uitbesteed i.p.v. informeel	Voordeel te klein	Duurde te kort	Prijs niet van belang
Cluster b&u	63	24	9	8	19	15	9
Cluster gevels							
Metselbedrijven	44	9	13	-	13	-	35
Voegbedrijven	71	17	-	-	17	-	-
Steigerbedrijven	22	-	-	-	33	-	-
Cluster daken							
Dakdekkbedrijven	60	16	-	-	16	20	-
Rietdekkbedrijven	70	32	8	8	8	19	-
Cluster overig							
Tegelzetbedrijven	72	21	10	10	-	14	-
Betonboorbedrijven	22	44	0	-	33	-	-
Sloopbedrijven	33	24	-	-	19	29	19
Vlechtbedrijven	29	29	29	-	-	-	-
Totaal	57	22	8	5	15	12	9

Bron: EIB

9.5 Actief gebruik

De tijdelijke verlaging van het btw-tarief is een goede gelegenheid voor bedrijven om via gerichte acquisitie te proberen omzet binnen te halen. Uitbreiding van de werkzaamheden voor bestaande relaties is in dit verband één van de opties. Een andere mogelijkheid is om te proberen nieuwe klanten te werven.

Tabel 9.2 laat zien in welke mate de MKB-aannemers in hun marketingactiviteiten gebruik maken van de regeling. Omdat men meerdere mogelijkheden kon noemen, kunnen de percentages per rij optellen tot meer dan honderd.

Voor wat betreft de middelen die zijn toegepast door de MKB-aannemers die wel actie hebben ondernomen, kunnen we een onderscheid maken in een actieve en een passieve variant. Tot de actieve variant behoren de eerste drie onderwerpen die in de tabel worden weergegeven. Het betreft het voeren van gerichte reclamecampagnes (huis-aan-huisverspreiding van folders, mailings, speciale advertenties etc.) en/of het vermelden van het verlaagde tarief in

breder gestelde advertenties of andere publiciteitsdragers. Een beperkt deel van de bedrijven heeft deze promotieactiviteiten toegepast.

Het niet actieve gebruik van het onderwerp 'tijdelijke btw-verlaging' heeft betrekking op het noemen van het argument in het verkoopgesprek. Dit promotiemiddel is door veel MKB-aannemers toegepast. Ruim een derde van de MKB-aannemers heeft dit gebruikt.

Het merendeel van de MKB-aannemers (59%) heeft in de marktbenadering niet ingespeeld op de regeling. De vraag of dit het effect van de regeling heeft beperkt, is op basis van de beschikbare gegevens niet te beantwoorden. Mogelijk is er buiten de bedrijven om voldoende publiciteit aan de regeling gegeven zodat de meeste woningeigenaren hiermee bekend waren. Bovendien biedt de prijsverlaging op zichzelf geen competitief voordeel voor een individueel bedrijf. De regeling geldt immers voor alle bedrijven in de branche.

Omdat de regeling niet voor elke branche even goed geschikt is - gegeven de arbeidscomponent in de kosten en de marktsegmenten waarin men (traditioneel) werkt - zijn deze acties ook minder lonend. Ook heeft niet iedere branche direct contact met de opdrachtgever, maar wordt het werk vooral in onderaanneming uitgevoerd. Dit geldt bijvoorbeeld voor de steigerbedrijven, betonboorbedrijven, sloopbedrijven en vlechtbedrijven. Desondanks blijkt dat een groot deel van de MKB-aannemers niet de kans heeft aangegrepen om via gerichte acquisitie te proberen omzet binnen te halen.

Tabel 9.2 Gebruik van het argument 'tijdelijk verlaagd btw-tarief' in de marktbenadering door MKB-aannemers, in procenten

	Cam- pagne	Adver- tentie	Folder	Ver- koop	Anders	Niet
Cluster b&u	2	9	4	41	6	54
Cluster gevels						
Metselbedrijven	0	0	0	11	0	89
Voegbedrijven	4	8	13	54	4	42
Steigerbedrijven	0	0	0	0	0	100
Cluster daken						
Dakdekbedrijven	0	10	0	31	3	59
Rietdekbedrijven	5	5	5	69	13	36
Cluster overig						
Tegelzetbedrijven	0	9	0	47	3	50
Betonboorbedrijven	0	0	0	44	0	56
Sloopbedrijven	0	4	0	22	4	78
Vlechtbedrijven	0	0	0	0	11	89
Totaal	1	6	3	36	5	59

Bron: EIB

9.6 Kwantitatief inzicht

Om het effect van de maatregel te duiden is de MKB-aannemers ook gevraagd welk effect de maatregel heeft gehad op het relevante deel van de omzet. De antwoorden betreffen een inschatting van de MKB-aannemers en geen feitelijke registratie van het effect. Als relevant deel van de omzet geldt de omzet behaald op activiteiten aan bestaande woningen gedurende de looptijd van de regeling. In tabel 9.3 staan per branche de effecten vermeld zoals deze door de MKB-aannemers worden ingeschat. Gemiddeld over alle branches gemeten zou anders 6% van de relevante omzet niet zijn behaald. Het gaat hierbij om grofweg € 75 miljoen aan bouwproductie. Voor de totale bouw heeft de regeling dan een impuls opgeleverd van ongeveer € 700 miljoen. In een eerdere tentatieve ex ante berekening van het EIB werd het effect op 4% van de relevante omzet ingeschat (zie kader in de vorige marktstudie). De MKB-bedrijven lijken hiermee relatief iets meer te profiteren van de maatregel dan het gemiddelde bouwbedrijf. Wel kan in deze berekening sprake zijn van enige dubbel telling als gevolg van onderlinge uitbesteding. Bovendien is een deel van dit bedrag ten koste gegaan van investeringen die later gepland waren.

Tabel 9.3 Effect in percentage van de relevante omzet door de regeling ‘tijdelijk verlaagd btw-tarief’ volgens MKB-aannemers

Cluster b&u	6
Cluster gevels	
Metselbedrijven	11
Voegbedrijven	8
Steigerbedrijven	3
Cluster daken	
Dakdekbedrijven	7
Rietdekbedrijven	14
Cluster overig	
Tegelzetbedrijven	8
Betonboorbedrijven	3
Sloopbedrijven	3
Vlechtbedrijven	2
Totaal	6

Bron: EIB

10 Trends in de CAO en personeelsvoorziening

De flexibele schil van de MKB-aannemers droeg bij aan het aanpassingsvermogen van de bedrijven tijdens de eerste periode van crisis. Door het terugschroeven van de inzet van flexibele arbeid hebben bedrijven aanvankelijk meer eigen personeel kunnen vasthouden dan anders het geval zou zijn geweest. Naarmate de crisis langer duurt, worden de mogelijkheden hier steeds beperkter en duikt er onder druk van de malaise bovendien een nieuw fenomeen op: schijnzelfstandigheid. Het gaat dan om werknemers die worden ontslagen en vervolgens als 'zelfstandige' weer worden ingehuurd door hetzelfde bedrijf. De reikwijdte van dit fenomeen is moeilijk vast te stellen, maar hier liggen mogelijkheden voor kostenbesparing door bedrijven. Naarmate het water meer tot aan de lippen staat, mag worden aangenomen dat dit fenomeen meer gaat spelen. Bedrijven die wel hun vaste personeel proberen vast te houden, ervaren dergelijke praktijken begrijpelijkerwijs als oneerlijke concurrentie.

Bovengenoemde kwestie heeft ook samenhang met de CAO, die door vrij veel bedrijven wordt gezien als een obstakel om tot kostenbesparing te komen. Het overgrote deel van de MKB-aannemers volgt de CAO Bouw. Een klein deel van de bedrijven is overgestapt of is dit van plan. Mogelijk zijn voor de meeste branches de alternatieven beperkt om daadwerkelijk over te kunnen stappen. Goedkoper, ruimte voor branche-specifieke elementen en flexibeler werktijden worden het meest als voordeel van andere CAO's genoemd.

De helft van de MKB-aannemers ziet vooral de inhuur van zzp'ers als mogelijkheid om in de toekomst in personeel te voorzien. Redenen voor MKB-aannemers om voor flexibele arbeidskrachten te kiezen, liggen vooral in de uitvoering van werk bij pieken in de productie, lagere (arbeids-)kosten en het biedt de MKB-aannemers de gewenste flexibiliteit. Daarnaast bestaat, zoals gezegd, het beeld dat bedrijven uit kostenoverweging soms vaste arbeid inruilen voor zzp'ers. Deze ontwikkelingen kunnen consequenties hebben voor de personeelsvoorziening in de toekomst en de betaalbaarheid van collectieve uitgaven, waarvan de bekostiging via de CAO is geregeld.

10.1 Inleiding

Collectieve uitgaven voor de branches worden bekostigd door premies op de loonsom voor CAO-bedrijven. Uit de vorige hoofdstukken (en ook de vorige marktstudie) bleek dat het aantal werknemers in de CAO Bouw voor veel branches is gedaald en dat verdere dalingen in de (CAO) werkgelegenheid worden verwacht. Daarnaast bleek dat de inhuur van flexibele arbeidskrachten zoals zzp'ers en uitzendkrachten een belangrijke rol speelt. Deze flexibele arbeidskrachten dragen echter niet bij aan de bekostiging van collectieve uitgaven. Hierdoor kunnen ontwikkelingen in de CAO en personeelsvoorziening gevolgen hebben voor de betaalbaarheid van de collectieve uitgaven.

Tegelijkertijd hebben de CAO en de flexibele schil een belangrijke invloed op het aanpassingsvermogen van de MKB-aannemers tijdens de crisis. Op kosten die voortvloeien uit CAO-afspraken - waarvan sommige gemaakt en bewaard zijn in economisch betere tijden - kan door de bedrijven niet worden bespaard. Terwijl door het gebruik van een flexibele schil bedrijven in economisch ongunstigere tijden de mogelijkheid hebben om de inzet van flexibele arbeid terug te schroeven en vast personeel te behouden. Dit hoofdstuk geeft op

kwalitatieve wijze inzicht in ontwikkelingen in de CAO en de personeelsvoorziening bij MKB-aannemers.

10.2 Trends in de CAO Bouw

De CAO wordt door vrij veel bedrijven gezien als een obstakel om tot kostenbesparing te komen. Eén van de oorzaken van uitstroom van werkgelegenheid uit de CAO Bouw kan zijn dat bedrijven een andere CAO gaan volgen. Tabel 10.1 laat zien hoeveel procent van de bedrijven de CAO Bouw volgt en hoeveel procent is overgestapt naar een andere CAO of dit van plan is.

Het overgrote deel van de MKB-aannemers volgt de CAO Bouw¹. Enige uitzondering hierop vormen bedrijven in het cluster daken. Sinds 1 januari 2012 bestaat de CAO voor hellende daken. Zodoende is bij deze bedrijven een behoorlijk percentage te zien van bedrijven die zijn overgestapt naar een andere CAO. Over het geheel gezien zijn percentages van bedrijven die van CAO zijn overge-

Tabel 10.1 Mate waarin MKB-aannemers de CAO Bouw volgen, in de laatste twee jaar van CAO zijn overgestapt of dit van plan zijn, in procenten

	Volgt CAO bouw	Is recent overgestapt	Is van plan over te stappen
Cluster b&u	96	0	2
Cluster infra	97	0	7
Cluster gevels			
Metselbedrijven	95	0	4
Voegbedrijven	90	0	0
Steigerbedrijven	90	0	0
Cluster daken			
Dakdekbedrijven	20	76	0
Rietdekbedrijven	20	70	0
Cluster overig			
Tegelzetbedrijven	96	0	20
Betonboorbedrijven	100	0	17
Sloopbedrijven	95	0	17
Vlechtbedrijven	77	0	18
Totaal	87	9	6

Bron: EIB

¹ Het resultaat is selectief. De populatie bestaat immers uit bedrijven die lid zijn van een bij de AFNL aangesloten lid-vereniging of geen lid hiervan zijn en de CAO Bouw volgen.

stapt of dit van plan zijn, relatief laag. Mogelijk zijn voor de meeste branches de alternatieven beperkt om daadwerkelijk over te kunnen stappen.

MKB-aannemers kunnen verschillende redenen hebben om over te stappen naar een andere CAO. Tabel 10.2 laat zien welke voordelen worden genoemd door MKB-aannemers die zijn overgestapt of dit van plan zijn. Omdat men meerdere voordelen kon noemen, tellen de percentages in de kolom op tot meer dan honderd.

Goedkoper in loonkosten of premies en afdrachten wordt door de helft van deze MKB-aannemers als voordeel genoemd. Ruimte voor branchespecifieke elementen of flexibeler werktijden wordt door grofweg twee vijfde van deze MKB-aannemers genoemd.

Tabel 10.2 Voordelen van overstappen naar een andere CAO, genoemd door MKB-aannemers die recent zijn overgestapt of dit van plan zijn, in procenten

Goedkoper in loonkosten	56
Goedkoper in premies en afdrachten	51
Biedt flexibeler werktijden	35
Biedt betere opleidingscondities	9
Biedt ruimte voor branchespecifieke elementen	39
Biedt meer aandacht voor veilig en gezond werken	6
Wordt stringenter nageleefd	0
Anders (zoals betere vorstverletregeling)	6

Bron: EIB

10.3 Personeel in eigen loondienst

Een tweede oorzaak van uitstroom van werkgelegenheid uit de CAO Bouw kan liggen in de ontwikkeling van het eigen personeelsbestand. Tabel 10.3 geeft aan of het eigen personeelsbestand volgens de MKB-aannemers in de laatste twee jaar is toegenomen, gelijk gebleven of afgenomen.

Volgens eigen zeggen is bij 11% van de MKB-aannemers het eigen personeelsbestand toegenomen. Hiervan werd groei van bedrijfsactiviteiten het meest als oorzaak genoemd. Volgens een meerderheid (59%) van de MKB-aannemers is het eigen personeelsbestand per saldo gelijk gebleven. Gegeven de crisis in de afgelopen twee jaar zijn MKB-aannemers mogelijk terughoudend geweest met het ontslaan van personeel. Door het terugschroeven van de inzet van flexibele arbeid is, naast een verlaging van arbeidsproductiviteit, het behoud van vast personeel beter mogelijk geweest. Naarmate de crisis langer duurt, worden de mogelijkheden hier steeds beperkter. Daarbij kan het terugschroeven van de inzet van flexibele arbeid van zzp'ers ook als consequentie hebben dat de MKB-aannemers de zzp'er meer tegen is gekomen als concurrent. Van de MKB-aannemers geeft 30% aan dat het personeelsbestand is afgenomen. Ontslag door daling van de omzet werd door de meeste van hen (60%)

Tabel 10.3 Ontwikkeling van het eigen personeel in de laatste twee jaar volgens MKB-aannemers, in procenten

	Toegenomen	Gelijk gebleven	Afgenomen
Cluster b&u	16	57	27
Cluster infra	9	66	25
Cluster gevels			
Metselbedrijven	8	46	46
Voegbedrijven	10	75	15
Steigerbedrijven	0	75	25
Cluster daken			
Dakdekbedrijven	11	59	30
Rietdekbedrijven	15	50	35
Cluster overig			
Tegelzetbedrijven	4	52	44
Betonboorbedrijven	0	75	25
Sloopbedrijven	17	61	22
Vlechtbedrijven	0	60	40
Totaal	11	59	30

Bron: EIB

genoemd. Pensionering van personeelsleden (zonder vervanging) en ontslag vanwege concurrentie werd door ongeveer 22% van deze MKB-aannemers genoemd. Van de aannemers waar het eigen personeelsbestand is afgenomen, gaf 17% aan dat zij ook de wens hadden voor flexibiliteit in de personeelsvoorziening.

10.4 Inhuur van personeel

Een derde oorzaak van uitstroom van werkgelegenheid uit de CAO Bouw kan liggen in voorkeuren voor gebruik van flexibele arbeid in plaats van vaste arbeidskrachten.

Tabel 10.4 laat zien hoe MKB-aannemers in de laatste twee jaar volgens eigen zeggen gebruik hebben gemaakt van bepaalde flexibele arbeidskrachten. Door de MKB-aannemers wordt ten opzichte van andere vormen van flexibele arbeid naar verhouding meer gebruik gemaakt van zzp'ers.

MKB-aannemers kiezen vooral voor gebruik van flexibele krachten als zzp'ers, collegiale inhuur en, in iets mindere mate, uitzendkrachten om extra werk uit te voeren die tot pieken in de productie leiden. De reden om voor payrollkrach-

ten te kiezen, ligt vooral in de lagere arbeidskosten (zie tabel 10.5). Dit geldt in mindere mate ook voor uitzendkrachten en zzp'ers.

Onder druk van de malaise duikt bovendien een nieuw fenomeen op: schijnzelfstandigheid. Het gaat dan om werknemers die zijn ontslagen en vervolgens als 'zelfstandige' weer worden ingehuurd door hetzelfde bedrijf (of via uitzend- of payrollconstructies werken). MKB-aannemers die aangeven in de laatste twee jaar meer gebruik te hebben gemaakt van uitzend- of payrollkrachten hebben, ten opzichte van MKB-aannemers die dat niet aangeven, gemiddeld meer vast personeel uit de CAO Bouw verloren. Dit verschil wordt echter verklaard door slechts enkele bedrijven. Bovendien is het verschil alleen in het geval van uitzendkrachten statistisch significant. Daarnaast kan selectiviteit een rol spelen in het gevonden verschil en is de oorzaak van het verlies van vast personeel niet bekend (het kan ontslag zijn maar net zo goed ook het

Tabel 10.4 Gebruik van flexibele arbeidskrachten in de laatste twee jaar volgens MKB-aannemers, in procenten

	Zzp'ers	Uitzendkrachten	Payrollkrachten	Collegiale inlening
Meer gebruik van gemaakt	24	20	7	11
Evenveel gebruik van gemaakt	32	21	6	22
Minder gebruik van gemaakt	25	13	5	17
Geen gebruik van gemaakt	19	46	82	50
Totaal	100	100	100	100

Bron: EIB

Tabel 10.5 Redenen voor gebruik van flexibele arbeidskrachten volgens MKB-aannemers, in procenten

	Zzp'ers	Uitzendkrachten	Payrollkrachten	Collegiale inlening
Specifieke kennis en ervaring	13	1	0	12
Lagere arbeidskosten	12	17	45	8
Uitvoeren van extra werk	47	38	19	51
Opvangen structureel tekort	4	8	10	5
Opvangen ziekteverzuim	1	8	0	4
Flexibiliteit in personeelsvoorziening	23	27	26	20

Bron: EIB

volgen van een andere CAO). De reikwijdte van het fenomeen 'schijnzelfstandigheid' is dus moeilijk vast te stellen. Het fenomeen biedt wel mogelijkheden voor kostenbesparing door bedrijven. Naarmate het water meer tot aan de lippen staat, mag worden aangenomen dat dit fenomeen meer gaat spelen. Bedrijven die wel hun vaste personeel proberen vast te houden, ervaren dergelijke praktijken begrijpelijkerwijs als oneerlijke concurrentie.

10.5 Toekomstige personeelsvoorziening

Tabel 10.6 laat de wijze zien waarop MKB-aannemers in arbeid willen voorzien op het moment dat de economie aantrekt en het bedrijf kan groeien. Omdat men meerdere mogelijkheden kon noemen, tellen de percentages per rij op tot meer dan honderd.

De helft van de MKB-aannemers ziet vooral de inhuur van zzp'ers als mogelijkheid om in de toekomst in personeel te voorzien. Een kwart van de MKB-aannemers wil de personeelsvoorziening laten zoals die nu is. Zij blijven in dezelfde mate gebruik maken van vaste en flexibele arbeidskrachten.

Tabel 10.6 Wijze waarop MKB-aannemers in de toekomst voornamelijk in personeel willen voorzien, in procenten

	Houd zoals nu	In dienst nemen	Inhuur van			
			Zzp'ers	Uitzend- kracht	Payroll- kracht	Colle- giaal
Cluster b&u	19	28	61	20	2	24
Cluster infra	30	30	47	18	10	18
Cluster gevels						
Metselbedrijven	18	21	54	18	11	29
Voegbedrijven	22	26	52	13	9	13
Steigerbedrijven	33	17	33	50	8	0
Cluster daken						
Dakdekbedrijven	35	14	38	45	3	14
Rietdekbedrijven	34	14	46	11	3	29
Cluster overig						
Tegelzetbedrijven	36	12	58	9	6	39
Betonboorbedrijven	11	44	33	44	11	33
Sloopbedrijven	35	22	30	44	13	9
Vlechtbedrijven	10	0	60	40	0	20
Totaal	25	24	51	22	6	23

Bron: EIB

Onderzoeksverantwoording

Hieronder volgt een beschrijving van de databronnen, bewerkingen en uitgangspunten die in de marktstudie zijn gebruikt.

Gebruikte bronnen

In deze studie is zoveel mogelijk aangesloten bij statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Voor een lager detailniveau (de bij de AFNL aangesloten branches) of over specifieke onderwerpen waren geen gegevens bij het CBS beschikbaar. Om hierover informatie te geven, is gebruik gemaakt van bestanden van Cordares, interviews, literatuur en een door het EIB uitgevoerde enquête onder MKB-aannemers.

Centraal Bureau voor de Statistiek

Voor de productie en werkgelegenheid van de totale bouwnijverheid, onderverdeeld naar type en soort werk, is aangesloten bij de CBS-statistiek 'Nationale rekeningen 2011'.

Cordares-bestanden

Cordares voert bedrijfstakeigen regelingen voor de bouw uit. Dat betekent dat iedere werkgever die onder de CAO Bouw valt, bij Cordares bekend is. De bestanden van Cordares bevatten gegevens over de dienstverbanden van personeel dat onder de CAO Bouw valt. Deze bestanden zijn gebruikt om de omvang van in- en uitstroom en de verdeling van de werkgelegenheid naar beroep en leeftijd weer te geven.

Interviews en literatuur

Om marktontwikkelingen en trends bij opdrachtgevers in beeld te krijgen en te toetsen zijn interviews gehouden. In zeven rondetafelbijeenkomsten is gesproken met in totaal 47 ondernemers en vertegenwoordigers van lidverenigingen van de AFNL. Daarnaast zijn (telefonische) interviews gehouden met opdrachtgevers en is informatie verzameld uit bestaande onderzoeken.

Enquête onder bedrijven met personeel

Na de zomer van 2012 is een enquête gehouden onder MKB-aannemers die bij de AFNL en Cordares stonden ingeschreven. Hierin is gevraagd naar:

- Werkzame personen in 2011 naar dienstverband
- Omzet in 2011 en 2010
- Omzetsamenstelling en kostenstructuur in 2011
- De gevolgde CAO
- Ervaringen met de regeling verlaagd btw-tarief
- Ontwikkelingen in de personeelsvoorziening

Voor de beschreven branches zijn in totaal ongeveer 4.728 bedrijven benaderd. Hiervan hebben 471 bedrijven een bruikbaar ingevulde vragenlijst teruggestuurd. De totale respons komt hiermee uit op 10% en verschilt per branche. Niet in elke branche was de respons even hoog (zie tabel 1). Dit geeft mogelijk een minder representatief maar wel een indicatief beeld.

Tabel 1 Populatie en respons van de afzonderlijke branches

	Populatie	Respons aantal	Respons %
Cluster b&u	1.391	117	8
Cluster infra	1.053	137	13
Cluster gevels			
Metselbedrijven	495	31	6
Voegbedrijven	211	25	12
Steigerbedrijven	73	14	19
Cluster daken			
Dakdekbedrijven	309	28	9
Rietdekbedrijven	243	38	16
Cluster overig			
Tegelzetbedrijven	415	34	8
Betonboorbedrijven	134	12	9
Sloopbedrijven	226	25	11
Vlechtbedrijven	154	10	6
Totaal	4.728	471	10

Bron: EIB

Verwerking enquête gegevens

Bij de verwerking van de enquêtegegevens heeft vanwege ondervertegenwoordiging van het aantal bedrijven in de kleinste grootteklassen weging van de gegevens plaatsgevonden. Maatstaf voor de weging is de verhouding tussen het aantal arbeidsjaren per grootteklasse (gebaseerd op het aantal verlonde arbeidsjaren) op basis van gegevens van Cordares. Met de verkregen informatie zijn schattingen gemaakt van het totaal aan omzet en werkgelegenheid van de gehele populatie.

Uitgangspunten productie- en werkgelegenheidsraming

Het EIB publiceert doorgaans drie keer per jaar ramingen voor de bouwproductie in de woningbouw, utiliteitsbouw en infrastructuur. Dit gebeurt in januari met de publicatie 'Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid'. Verder worden in de zomer en in het najaar de ramingen geactualiseerd en beschreven in een gezamenlijke publicatie van Euroconstruct, een samenwerkingsverband van Europese onderzoeksinstituten op het gebied van de bouw.

Voor deze marktstudie zijn geactualiseerde ramingen gebruikt (gepresenteerd op 28 november 2012) die gemaakt zijn na de Euroconstructraming najaar 2012

(gepresenteerd op 12 december 2012) en waarin de effecten van het Regeerakkoord zijn verwerkt (EIB, 2012).

- De ramingen zijn opgebouwd vanuit de ontwikkelingen van de verschillende soorten werk en typen bouwproducten. Deze zijn doorvertaald naar de werkzaamheden voor de onderscheiden branches.
- Als basisjaar is 2011 genomen. Op basis van informatie uit de enquête (omzetsamenstelling, kostenstructuur en de inzet van arbeid) worden de ramingen beschreven.
- Alle productieniveaus zijn genoteerd in vaste prijzen van het basisjaar 2011.
- De recente ontwikkelingen en prognoses hebben betrekking op het volume van de productie. Als bijvoorbeeld een groei van 3% wordt geraamd, is daar de bouwkostenstijging niet bij inbegrepen. Bij een bouwkostenstijging van bijvoorbeeld 2% komt de omzetgroei uit op 5%.

Onzekerheden rond de ramingen

Uitgangspunt voor de ramingen is het meest recente economische beeld voor Nederland van het CPB, die voor 2012 uitgaat van een krimp van een ½%. In de daaropvolgende jaren is rekening gehouden met een meer trendmatig economische groei. Bij de onzekerheid wordt al snel gedacht aan nog ongunstigere scenario's, maar de groei van de Nederlandse economie kan ook gunstiger uitpakken. Gelet op het beschikbare arbeidsaanbod en de structurele productiviteit is er ruimte voor een meer dan trendmatige groei op middellange termijn

Aan de andere kant lijken meer simultane ombuigingen bij overheden, zowel in Nederland als elders in Europa, steeds waarschijnlijker te worden. Voor de bouwsector is het beleid van de Nederlandse overheid van groot belang. Van veel maatregelen in het Regeerakkoord moet nog worden bepaald hoe deze worden ingevuld.

Lastenverzwaring via de koopkracht zal vooral de woningbouw treffen, terwijl bezuinigingen eerder de utiliteitsbouw en de gww treffen. Bij bezuinigingen op infrastructuur wordt de gww-productie getroffen, terwijl bezuinigingen richting lagere overheden ook de investeringen in publieke utiliteitsgebouwen zullen raken. Gevolgen van het beleid op de werkgelegenheid werken ook door in de vraag naar nieuwbouwwoningen en - met enige vertraging - naar kantoorruimte. Tot slot zullen ingrepen op de hypotheekmarkt negatieve gevolgen hebben voor de woningbouwproductie.

Uitgangspunten bepaling opleidingsbehoefte

Voor het bepalen van de opleidingsbehoefte is geschat hoeveel leerlingen in de opleidingen moeten instromen om in 2017 geen overschot of tekort te hebben aan vaklieden met vakopleiding en/of werkervaring. Bij het bepalen van de opleidingsbehoefte is rekening gehouden met onbenutte arbeidsreserve die is ontstaan door terugval in werkgelegenheid en die beschikbaar is om de in-

stroombehoefte op te vangen. Verder is een aantal aannames gemaakt:

- Het aantal leerlingen in 2011 is gebaseerd op de eigen opgave van MKB-aanemers.
- Leerlingen in opleiding worden verondersteld in het eerste jaar 25% productief te zijn en in het tweede jaar 75%.
- Er wordt verondersteld dat 30% van de in opleiding zijnde leerlingen jaarlijks afvalt. Uit onderzoek van het EIB is gebleken dat het rendement van BBL-opleidingen 70% is, dit wil zeggen dat 30% van de instroom het diploma niet haalt. Omdat het aanbod van leerlingen voor het overgrote deel uit BBL-leerlingen bestaat, is dit cijfer als uitvalpercentage aangenomen.
- De opleidingsbehoefte die zou kunnen voortvloeien uit de vervangingsvraag, omdat werkenden vertrekken naar een andere bedrijfstak, wordt buiten beschouwing gelaten. De vervanging van deze uitstroom uit de branche wordt grotendeels gecompenseerd door instroom vanuit andere sectoren (substitutie).
- Niet alle vakkrachten die de arbeidsreserve instromen, zullen beschikbaar zijn als de werkgelegenheid weer aantrekt. In de praktijk zal een deel van deze vakkrachten elders buiten de branche een baan vinden. Aangenomen wordt dat 10% van het arbeidsreserve jaarlijks elders werk vindt en niet langer voor de branche als vakkracht beschikbaar is. Deze crisis duurt relatief lang waardoor het percentage van 10% ook hoger zou kunnen liggen. Bij een jaarlijkse uitstroom van zo'n 15% ligt de benodigde instroom in de opleiding 10% hoger dan de gepresenteerde resultaten
- De instroom van leerlingen kan gezien worden als een bovengrens. In de berekening wordt aangenomen dat de uitstroom wordt vervangen door gekwalificeerde instroom. Uiteraard kan benodigd personeel ook worden gerekruteerd uit niet of minder gekwalificeerde krachten.

Uitvaleffect ten gevolge van de recessie

De daling van de werkgelegenheid in een recessie leidt tot een onbenutte arbeidsreserve. Voor de opleidingsbehoefte is het van belang te bepalen hoeveel personen uit deze reserve uiteindelijk terugkeren naar de bouw. Een aantal personen uit de reserve vindt immers elders emplooi en keert definitief niet terug naar de bouw, ook niet als de bouw weer aantrekt. Het effect van deze definitieve uitstroom als gevolg van de recessie komt boven op de gebruikelijke in- en uitstroom. De 'normale' in- en uitstroom in de bouw is in de periode 1995-2008 gemiddeld 12% (EIB, 2010) en compenseert elkaar grotendeels. Zoals in elke bedrijfstak zijn het vooral jongeren die in het begin van hun beroepsloopbaan verhoudingsgewijs meer van werkgever veranderen dan oudere leeftijdsgroepen (jobhoppen). Eerder onderzoek van het EIB naar jongeren liet zien dat bij de recessie van de jaren tachtig ongeveer 10% van de ontstane arbeidsreserve bovenop de gebruikelijke uitstroom de branche definitief verliet (EIB, 1999). Dit percentage uitval is ook bij de bepaling van de opleidingsbehoefte voor de komende jaren gehanteerd.

Begrippenlijst

Eigen werkgelegenheid

Tot de eigen werkgelegenheid wordt het personeel op de loonlijst en de meewerkende eigenaren gerekend. De inzet van flexibele krachten is hier niet bij inbegrepen, maar de productie van deze krachten is wel onderdeel van de omzet.

Flexibele schil

Tot de flexibele schil worden de ingehuurd arbeidskrachten gerekend zoals collegiaal ingehuurd arbeidskrachten, uitzendkrachten, gedetacheerden, zzp'ers en payrollers.

Instroombehoefte

De hoeveelheid arbeidskrachten die in de branche moet instromen om in de uitbreidingsvraag en de natuurlijke vervangingsvraag te kunnen voorzien.

Natuurlijke vervangingsvraag

De natuurlijke vervangingsvraag is de behoefte aan nieuwe arbeidskrachten die ontstaat omdat werkenden de branche definitief verlaten wegens (pre)pensioen en arbeidsongeschiktheid. Door vergrijzing neemt deze vervangingsvraag toe.

Netto omzet

De totale omzet min de omzet in rekening gebracht bij collegabedrijven zodat dubbeltelling wordt voorkomen.

Opleidingsbehoefte

De hoeveelheid leerlingen die in de opleidingen zouden moeten instromen om in 2017 geen overschot of tekort te hebben aan vaklieden met vakopleiding en/of werkervaring. Het betreft géén prognose van de instroom van leerlingen in de opleiding.

Toe- en uittreeders

Een uittreder in 2010 wordt gedefinieerd als een werknemer die in het jaar erna - in dit geval 2011 - niet meer als werknemer in de branche werkt. Voor een toetreder tot de branche geldt het omgekeerde. Een toetreder in 2010 is een werknemer die in het jaar ervoor - in dit geval 2009 - niet in de betreffende branche werkte.

Uitbreidingsvraag

De uitbreidingsvraag is de behoefte aan nieuwe arbeidskrachten die ontstaat door ontwikkelingen in de productie.

Uitstroom

De uitstroom wordt bepaald door de uittreeders. Uitstroom betekent echter niet dat de werknemers de branche zonder meer verlaten. Zij kunnen de positie van werknemer hebben ingeruild voor die van zzp'er of in de bouw blijven en een andere CAO volgen.

Bronnen

Belastingdienst (2010), *Informatieblad Belastingplan 2011 Verlaagde btw-tarief onderhoud woningen*
[WWW] http://belastingplan.prinsjesdag2010.nl/downloads/informatieblad_btw_renovatie.pdf

CPB (2012), *Macro Economische Verkenning 2013*, Den Haag: Centraal Plan Bureau
[WWW] <http://www.cpb.nl/sites/default/files/publicaties/download/cpb-macro-economische-verkenning-2013.pdf>

DNB (2012), *T5.2.6 Spaargeld van Nederlandse huishoudens*
[WWW] <http://www.statistics.dnb.nl/financieele-instellingen/banken/binnenlandse-bankbedrijf-monetair/index.jsp>

EIB (2012), *Verwachtingen voor de bouwproductie na het Regeerakkoord*, Amsterdam: Economisch Instituut voor de Bouw

EIB (2010), *De bouwarbeidsmarkt 2010-2015*, Amsterdam: Economisch Instituut voor de Bouw

EIB (1999), *Jongeren in de bouw*, Amsterdam: Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid

Groot, P.J.M., Afrian, K., Hardeman, A.J., Vrolijk, M.H. (2012), *Trends en ontwikkelingen in de wegebouw tot 2017*, Amsterdam: Economisch Instituut voor de Bouw

Mulder, M. & Semenov, R. (2012), *Regeerakkoord en woningcorporaties*, Amsterdam: Economisch Instituut voor de Bouw

USP-MC (2012) [WWW] <http://www.usp-mcc.nl/Userfiles/File/persberichten/2012/Persbericht%20Kwart%20van%20de%20Nederlanders%20wil%20meer%20klussen.pdf>

Rijksoverheid (2011)
[WWW] <http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/besluiten/2011/06/06/besluit-omzetbelasting-toepassing-verlaagd-tarief-renovatie-en-herstel-van-woningen/besluit-omzetbelasting-toepassing-verlaagd-tarief-renovatie-en-herstel-van-woningen.pdf>

Rijksoverheid (2010) *Belastingplan 2011*
[WWW] <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2010/09/21/belastingplan-2011.html>

Vrolijk, M.H. & Holtackers, D.M. (2013). *Bedrijfseconomische kencijfers; b&u- en gww-bedrijven 2011*, Amsterdam: Economisch Instituut voor de Bouw

EIB-publicaties

2008

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2008

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in het bouwproces - meting 2007

Kostendruk van wet- en regelgeving in het gespecialiseerde aannemingsbedrijf

Infrastructuurmonitor - MIRT 2008

Bouw in beeld 2007

Openbaarvervoerinfrastructuur in een geliberaliseerde markt

Algemene kosten in het bouwbedrijf

Het ziekteverzuim in de bouw in 2007

Kwaliteit van de dienstverlening en het bestuurlijk proces van lagere overheden

De markt voor restauratie en onderhoud van monumenten tot 2013

Uitdagingen en beleidsopties bij nieuwbouw van woningen - regionale ontwikkelingen en beleid na 2009

De Vastgoedlezing 2008 - crisis op de Nederlandse woning- en vastgoedmarkt? (ASRE)

Bedrijfseconomische kencijfers van b&u-bedrijven in 2007

Bedrijfseconomische kencijfers van gww-bedrijven in 2007

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2007 (ARBOUW)

Bouwconcerns in beeld 2007/2008

2009

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2009

Opdrachtgevers aan het woord - meting 2008

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in het bouwproces - meting 2008

Middenkaderopleidingen in de bouw

Algemene kosten in het bouwbedrijf 2006-2007

Bouw in beeld 2008

Trends en ontwikkelingen in de afbouwbranche 2009-2014

De zelfstandige zonder personeel in de bestratingsbranche

Het ziekteverzuim in de bouw in 2008

Verkenning effecten stimuleringsmaatregelen rond de woningbouw
(www.eib.nl)

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2008 (ARBOUW)

Hervorming van de woningmarkt

Reïntegratie van langdurig zieke werknemers in de bouw

Bouwconcerns in beeld 2008-2009

2010

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2010

Algemene kosten in het bouwbedrijf 2006-2008

Bedrijfseconomische kencijfers b&u-bedrijven 2008

Bedrijfseconomische kencijfers gww-bedrijven 2008

Trends en ontwikkelingen in de afbouwbranche 2010-2015

Zzp'ers in de bouw

De arbeidsmarkt in de bitumineuze en kunststofdakbedekkingsbranche

Kantorenleegstand - probleemanalyse en oplossingsrichtingen (www.eib.nl)

Ondergrondse netwerken en grondwaterbeheer

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2009 (ARBOUW)

Ziekteverzuim in de bouw 2009

Beleidsvarianten beperking hypotheekrenteaftrek en liberalisatie huursector
(www.eib.nl)

Nacht- en weekendwerk in het wegonderhoud

Bouw in beeld 2009

De bouwarbeidsmarkt 2010-2015

Bedrijfseconomische kencijfers gespecialiseerde bedrijven 2007-2008

Strategie en crisis

Vrouwen in technische functies

Marktstudie AFNL 2011-2012

Infrastructuurmonitor - MIRT 2011

Kantorenleegstand - analyse van de marktwerking (www.eib.nl)

2011

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2011

Algemene kosten in het bouwbedrijf 2007-2009

Openbare aanbestedingen in de gww

Bedrijfseconomische kencijfers gww-bedrijven 2009

Bedrijfseconomische kencijfers b&u-bedrijven 2009

Succesvol binnenstedelijk bouwen

De winst van innoveren (www.eib.nl)

Algemene BouwplaatsKosten (ABK) van B&U-projecten 2010 (ARBOUW)

Productiviteit en strategie (www.eib.nl)

Bouwconcerns in beeld 2009-2010

Trends en ontwikkelingen in de afbouwbranche 2011-2016

Restauratie en onderhoud van monumenten - marktverkenning tot 2015

Aanbestedingsgedrag opdrachtgevers (www.eib.nl)

Actuele situatie in de bouw - overzicht ten behoeve van de nieuwe woonvisie (www.eib.nl)

Dynamiek op de woningmarkt

De civiele betonbouw tot 2016 - ontwikkelingen op de markt en in de rolverdeling in het bouwproces (www.eib.nl)

Monumenten en corporaties - monumentenbezit en -beleid van corporaties (www.eib.nl)

Ziekteverzuim in de bouw 2010 (www.eib.nl)

Maatschappelijke woonagenda - van programmeren naar stimuleren

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2010 (ARBOUW)

Kantorenmonitor - analyse van vraag en aanbod (www.eib.nl)

MKBA Herstructurering Eemsdelta

Bedrijfseconomische kencijfers - b&u- en gww-bedrijven 2010 (www.eib.nl)

Kosten en baten van de bouw bbl-opleiding (www.eib.nl)

Overheid en markt; nieuw evenwicht in aanbesteden (www.eib.nl)

Dienstverlening van medeoverheden - quick scan onder architectenbureaus (www.eib.nl)

Infrastructuurmonitor - MIRT 2012 (www.eib.nl)

Algemene kosten in het bouwbedrijf 2008-2010 (www.eib.nl)

Kostenmodel omgevingsrecht (www.eib.nl)

Bouwen voor kwaliteit (www.eib.nl)

2012

Evaluatie stimuleringspakket woningbouw (www.eib.nl)

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2012

Situatie op de Nederlandse hypotheekmarkt

Arbeid en scholing in de restauratiesector

Trends en ontwikkelingen in de wegenbouw tot 2017 (www.eib.nl)

Trends en ontwikkelingen in de afbouwbranche 2012-2017

Bouwconcerns in beeld 2010-2011

Effecten van bezuinigingen in de infrastructuur (www.eib.nl)

Annuitaire beperking hypotheekrenteaftrek (www.eib.nl)

Vitaliteit: van feit tot beleid (www.eib.nl)

Ziekteverzuim in de bouw 2011 (www.eib.nl)

Landelijke samenvatting kantorenmonitor (www.eib.nl)

Stedelijke ontwikkeling en infrastructuur (www.eib.nl)

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2011 (ARBOUW)

Aanbestedingsgedrag opdrachtgevers (www.eib.nl)

Gemeentefinanciën, voorzieningen en ruimtelijke investeringen in krimpgebieden (www.eib.nl)

Kantorenmarkt Noord Nederland (www.eib.nl)

Kantorenmarkt Oost Nederland (www.eib.nl)

Kantorenmarkt provincie Utrecht (www.eib.nl)

Kantorenmarkt Noord-Holland en Flevoland (www.eib.nl)

Kantorenmarkt Zuid-Holland (www.eib.nl)

Kantorenmarkt Zeeland (www.eib.nl)

Kantorenmarkt Noord-Brabant (www.eib.nl)

Kantorenmarkt Limburg (www.eib.nl)

Verkiezingsprogramma's - gevolgen voor de woningmarkt en de bouwproductie (www.eib.nl)

Bouwen voor de zorg (www.eib.nl)

De bouw in 2020 (www.eib.nl)

Inventarisatie projecten Noord-Holland Noord 2013 (www.eib.nl)

Bouwschoolverlaters (www.eib.nl)

Perspectief voor de funderingsbranche (www.eib.nl)

Bouw in beeld 2011-2012

Regerakkoord en woningcorporaties (www.eib.nl)

Infrastructuurmonitor - MIRT 2013 (www.eib.nl)

Algemene kosten in het bouwbedrijf 2009-2011 (www.eib.nl)

Bedrijfseconomische kencijfers - b&u- en gww-bedrijven 2011 (www.eib.nl)

Economisch Instituut voor de Bouw

Basisweg 10
1043 AP Amsterdam

Postbus 58248
1040 HE Amsterdam

t (020) 583 19 00
f (020) 583 19 99

eib@eib.nl
www.eib.nl

Foto omslag: Baciart Art
Desktop publishing: Margo Wakidjan-Nijbroek, EIB
Druk: SDA Print + Media, Amsterdam

Bij de Aannemersfederatie Nederland Bouw en Infra (AFNL) zijn 17 brancheverenigingen aangesloten, waar algemene aannemers in het midden- en kleinbedrijf en gespecialiseerde aannemers lid van zijn. Voor 11 van deze branches zijn de marktstructuur in 2011 en de vooruitzichten voor de productie, werkgelegenheid en opleidingsbehoefte op korte en middellange termijn in beeld gebracht.

In deze studie komen de volgende vragen aan bod. Wat zijn de kenmerken van de diverse branches in termen van omzet, omzetsamenstelling, werkgelegenheid, kostenstructuur en opleidingsinspanningen? Hoe ziet de dynamiek van het herstel eruit en wat betekent dit voor productie, werkgelegenheid en scholingsinspanningen op korte (2013-2014) en op middellange termijn (2015-2017)? Wat zijn de effecten van het tijdelijk verlaagd btw-tarief onderhoud in 2010-2011? Welke trends zijn er rond de CAO en personeelsvoorziening? En welke relevante trends bij opdrachtgevers dienen zich aan en welke kansen en bedreigingen vloeien hier voor de MKB-aannemers uit voort?

Economisch Instituut
voor de Bouw

Basisweg 10
1043 AP Amsterdam

Postbus 58248
1040 HE Amsterdam

t (020) 583 19 00
f (020) 583 19 99

eib@eib.nl
www.eib.nl